קלאַראַ מיכעלסאָן

Clara Michelson

(1881-1942)

Zwei Werke

in

Jiddisch und Deutsch

די ייִדישע נשמה

(Di Yidishe Neshome)

Jüdisches Kind aus dem Osten

+

דער בוים און דער פֿויגל

Der Baum und der Vogel

+

Noten

Voskobari 136
The Song Of The Bird

für

klassische Gitarre

Musikverlag Ulrich Greve

Inhaltsverzeichnis

3 .... די ייִדישע נשמה
61 ....Jüdisches Kind aus dem Osten
115 ....דער בוים און דער פֿויגל
117 .... Der Baum und der Vogel
118 ....Noten „Voskobari 136“
119 .... Noten „The Song Of The Bird“

© 2020 Musikverlag Ulrich Greve

Musikverlag Ulrich Greve, Keßlerstr. 14, D-90489 Nürnberg
UG 1151

http://ulrich-greve.eu

קלאַרא מיכעלסאָן

די ייִדישע נשמה

Special thanks to Shlomo Lerman and his wife. Their Yiddish knowledge were indispensable for publishing this book in 2020!

געווידמעט דעם אָנדענק פֿון
מייַן פּלימעניצע **סילוויאַ**.

Riga, 1937

אָפּרופֿן פֿון דער ייִדישער פּרעסע
אין אַמעריקע און דײַטשלאַנד
וועגן קלאַראַ מיכעלסאָנס בוך
"די ייִדישע נשמה"

"פֿאָרווערטס" פֿון 6-טן סעפּטעמבער 1936, ניו-יאָרק.

"די פֿאַרפֿאַסערין שילדערט אין אַ מיניאַטיורער פֿאָרם דאָס אידעאַלע געזיכט פֿון דעם ייִדישן פֿאָלק און דעקט אויף זײַן טיפֿן מהות. די נשמה פֿון קליינעם העלד איז באַנומען מיטן געפֿיל פֿון דער געטלעכער נאָענטקייט, וואָס האָט געגעבן דעם ייִדנטום כּוחות אויסצושטיין הונדערטע און הונדערטע יאָרן פֿון פּײַן און לײַדן. וואָס אַזאַ בוך דערשײַנט גראָד איצט, ווען אין אייניקע לענדער ווערט דאָס פּנים פֿון ייִדנטום אַזוי פֿאַרקריפּלט און פֿאַרשפּיגן – דאָס גיט צו דעם בוך אַ באַזונדערן ווערט און באַדײַטונג. די געהויבנקייט פֿון דער טעמע און די פֿײַנע, נאַטירלעכע קינסטלערישקייט, מיט וועלכע זי איז באַאַרבעט געוואָרן, גיבן גענוג גרונט צו האָפֿן, אַז אין קלאַראַ מיכעלסאָנס פּערזאָן איז די ייִדישע ליטעראַטור באַרײַכערט געוואָרן מיט אַ שאַפֿנדער קראַפֿט.

שאול גינזבורג.

"ייִדישעס געמײַנדעבלאַט" פֿון 17-טן מאַי 1936, בערלין.

"בײַ קלאַראַ מיכעלסאָן איז דאָס מזרח-אייראָפּעיִשע ייִדנטום אַ באַזונדערע וועלט, וואָס באַזירט זיך אויף זיכערע גייסטיקע יסודות און האָט אירע פֿעסטע לעבנס-פֿאָרמען. די העלדן אײַזיק אָרמערמאַן און חיים האָץ האָבן אַ קנאַפּע שייכות צו דער אויסערלעכער פֿרעמדער וועלט. סײַ אין אַלטעגלעכן לעבן, סײַ אין גײַסטיקן קרײַז פֿון "לערנען" דאָמינירט נאָר דער עקשנותדיקער ווילן זיך אויסצולעבן אין דער היימישער סבֿיבֿה, ווי גוט אָדער שלעכט זי זאָל נישט זײַן. דאָס שטרעבן צו היימישקייט איז נאָר אַן אינערלעכע בענקעניש, וואָס באַהערשט די בײַדע העלדן. חיימען צווינגט זי צו לײַדן פֿאַרן אמת און אפֿילו מקריבֿ צו זײַן זײַן לעבן, בײַ אײַזיקן, רופֿט זי אַרויס אַ ליבע צו דער פֿײַכטער און פֿינצטערער קעלער-ווינונג. די פֿאַרפֿאַסערין שילדערט מיט אַ פֿײנעם געשמאַק די סבֿיבֿה פֿון ייִדישן קינד אין מזרח-אייראָפּע."

"איזראַעליטישעס געמיַינדעבלאַט" פֿון 1-טן יוני 1936, לײַפּציג

"קלאַראַ מיכעלסאָן מאָלט לעבעדיק די ייִדישע וועלט אין מזרח-אייראָפּע נישט נאָר מיט איר עלנט און אבערגלויבן, אָבער אויך מיט איר נאָענטקייט צו דער שכינה און ליבע צום לערנען. זי שילדערט ווי די גאַנצע סבֿיבֿה ווירקט אויף דער נשמה פֿון ייִדישן קינד. חיים האָץ איז אַ באַוויַיז ווי רײַך ס'איז די ייִדישע נשמה, וועלכע איז אַן אוצר פֿון מענטשלעכער גרויסקייט און מאַרטירער-קראַפֿט."

"ייִדישעס געמיַינדעבלאַט" פֿון 19-טן יוני 1936, קעלן

"די פֿאַרפֿאַסערין שילדערט מײַסטערהאַפֿט די פֿעיִקייט פֿון די "אָסטייִדן" צו פֿאַרפֿולקומען זייער גורל און צו מאַכן פֿון דער גרעסטער נויט אַ וועלט-אַנשויונג און אַ לעבנס-שטייגער. אַ סך פֿון די דײַטשע ייִדן, וואָס זיי האָט אַליין געטראָפֿן דער גורל פֿון די "אָסט-ייִדן", האָבן ביז איצט די דאָזיקע פֿעיקייט נישט פֿאַרמאָגט. קלאַראַ מיכעלסאָן גיט אונדז אַ געלעגנהײַט זיך וועגן דעם צו דערמאָנען."
ראַבינער ד״ר זעליקסאָן

"איזראַעליטישעס געמיַינדעבלאַט" פֿון 1-טן יולי 1936, נירנבערג

"קלאַראַ מיכעלסאָן שילדערט די אייגנאַרטיקייט סבֿיבֿה פֿון מזרח-אייראָפּעיִשן ייִדנטום זייער שפּאַנענד און אינטערעסאַנט. פֿון איין זײַט זעען מיר ווי דער ביטערער קאַמף פֿיזישן עקסיסטענץ מאַכט דעם ייִדן פֿאַר אַ פֿרײַוויליקן שקלאַף פֿון דער אָרעמקייט, פֿון דער אַנדער זײַט – ווי דאָס ייִדישע מענטשן-קינד, וועלכער איז באַהערשט פֿון שטאַרקן אינטעלעקטועלן גײַסט, זוכט צו אַנטלויפֿן פֿון רעאַל לעבן אין די מאָראַלישע הויכקייט פֿון יהדות, אין וועלכער ער בעט דעם אידעאַל פֿון רײַנסטער לעבנס דערפֿילונג. פֿאַר זײַן אמת איז דאָס קינד מקריבֿ דעם גרעסטן קרבן – זײַן לעבן."

"ייִדישעס געמיַינדעבלאַט" 15 ,1936, דרעזדן

"קלאַראַ מיכעלסאָן ווערק איז אָנגעשריבן געוואָרן מיט גרויס מבֿינות און מיט אַ טיפֿער פּסיכאָלאָגישער פֿײַנקייט. דאָס בוך שטייט באַדײַטנד העכער פֿון דער געוועגליכער ייִדישער אונטערהאַלטונגס-ליטעראַטור. דעריבער קענען מיר אים געוויסנהאַפֿט רעקאָמענדירן אַלעמען."

אײַזיקל אָרמערמאַנס ערשטע נסיעה.

אײַזיקל אָרמערמאַן איז קענטיק זייער צופֿרידן געווען פֿון זײַן לעבן: ס'איז געגנוג געווען אים פֿרײַנטלעך אָנצוקוקן – און אויף זײַן ווײַסן, מיט זומער-שפּרינקלעך באַזעצט פּנים פֿלעגט זיך גלײַך באַווײַזן אַ ברייטער, האַרציקער שמײַכעלע. לויט זײַן השׂגה האָט זיך אים געלעבט זייער גוט. די גרויסע קעלער-וווינונג, ווו ס'איז שטענדיק געווען פֿײַכט און פֿינצטערלעך, איז אים געווען באַקוועם און היימיש. דורך די לאַנגע און שמאָלע קיך האָט מען געקענט אַרײַנקומען אין זײַן פֿאָטערס בוכבינדערײַ-ווערקשטוב, פֿון וואַנעט אַ טיר האָט געפֿירט אין שלאָפֿצימער פֿאַר דער גאַנצער משפּחה: פֿאָטער, מוטער, אײַזיקל און זײַנע פֿינף ברידער און שוועסטערס. דער הויף, וואָס איז געווען אַרומגערינגלט מיט הויכע געמויערטע בנינים, האָט געאָטעמט מיט באַוועגונג און טומל. פֿאַר אײַזיקלען איז דער הויף געווען זייער אינטערעסאַנט: דורך די פֿענצטער-שויבן פֿון קעלער האָט מען געקענט זען די פֿיס פֿון די פֿאַרבײַגייער. און אײַזיקלען איז דאָס געפֿעליק געווען. אַלס מיזיניקל האָט אײַזיקל גענאָסן בײַ זײַנע עלטערן פֿון ברייטע פּריווילעגיעס, דערפֿאַר האָט ער ליב געהאַט צו פֿאַרברענגען מיטן פֿאָטער אָדער מיט דער מוטער. די נישט-אָנגענעמע השפּעה פֿון די פֿינף עלטערע ברידער-שוועסטער איז געווען כּמעט אויסגעשלאָסן ווײַל זיי פֿלעגן שוין גאַנץ פֿרי אַוועקגיין אין קינדער-גאָרטן און פֿאָלקסשול, און צוריקקומען ערשט אין אָוונט, זאַטע און אויסגעצוואָגענע. זייער מוטער האָט אויף דעם אופֿן זייער לײַכט געלײַזט דאָס דערציונגס-פּראָבלעם.

די מוטער איז געווען די באַוועגונגס-קראַפֿט אין דער משפּחה. זי וואָלט בלי ספֿק אויך אײַזיקלען אָפּגעגעבן אין קינדערהיים, אָבער זי האָט אים נויטיק געהאַט צו איר "געשעפֿט". יאָ, די הויכע, רויטע און

אומגעבילדעטע חיה איז געווען אַ כוואַטסקע ייִדענע. שוין דער פֿאַקט אַליין, אַז זי האָט באַקומען אַזאַ מאַן ווי פּייסל אָרמערמאַן, האָט עדות געזאָגט אויף איר שטאַרק כאַראַקטער און עקשנותדיקן שטרעבן צו איר ציל. אמת, פּייסל האָט פֿון זײַן בוכבינדערײַ געהאַט זייער קנאַפּ חיונה, און חיה האָט אים שוין טויזנט מאָל געמוסרט פֿאַר זײַן פֿוילקייט און ליצנות אָבער דאָס האָט נישט געווירקט אויפֿן עצם פֿאַקט: חיה׳ס מאַן האָט געהייסן פּייסל אָרמערמאַן. הגם ער איז געווען נישט מער ווי אַן אָרעמער פּראָלעטאַריער פֿון פֿאָרשטאָט, שלעכט אָנגעטאָן און נישט-געראַזירט, האָט מען פֿונדעסטוועגן גלײַך געקענט באַמערקן אַז ער איז אַ גאַנץ שיינער מאַנסביל, וואָס וואָלט בײַ בעסערע לעבנס-באַדינגונגען געווים געווען אַן עלעגאַנטער הער מיט ראַפֿינירטע מאַנירן, אַן אמתער בעל-הנאה מיט אַ גוטן געשמאַק, אַ קאַוואַלער, פֿאַר וועלכן ס׳וואָלטן געפּאַסט פֿיל שענערע און איידעלערע פֿרויען ווי די רויטע און מאָגערע חיה.

די מוטער פֿלעגט צוליב פּרנסה-ענײנים אָפֿט אוועקגיין פֿון שטוב און איבערלאָזן אײַזיקלען אַליין מיטן פֿאָטער. אין אַזעלכע מאָמענטן פֿלעגט זיך אײַזיקל פֿילן זייער היימיש: דער פֿאָטער פֿלעגט דעמאָלט ווערן פֿריילעך און רעדעוודיק, זיך לאַנג צאַצקענען מיט אַ ווונדער-שיינעם אײַנבונד און זאָגן, אַז ס׳איז אַ פֿרײַד צו מאַכן אַזאַ שיינע זאַך, אָבער פֿון אײַנפֿאַכע און נישט-קינסטלערישע אַרבעט קען מען האָבן אַ סך מערער פּרנסה. פּייסל פֿלעגט זיך דעמאָלט פֿילן גאָר מהודרדיק און מאַכן אגבֿ-אורחא ווירטשאַפֿט: צוזאַמענקלעפּן צעבראָכענע כּלים אָדער פֿאַרריכטן אַן אויסגעדרייט פֿיסל פֿון שטול. בעת מעשׂה פֿלעגט ער זינגען האַרציקע לידער, וואָס האָבן אײַזיקלען פֿאַרשאַפֿט גרויס הנאה. אָפֿט פֿלעגט אויך אײַזיקל אונטערהעלפֿן מיט זײַן הייזעריקן קול. צוויי פֿון פֿאָטערס ליבלינגס-לידער האָט ער שוין געקענט אויסנווייניק:

שנירעלע, פּערעלע, גאָלדענע פֿאָן!

משיח בן-דוד זיצט אויבנאָן,

האַלט אַ בעכער אין זײַן רעכטער האַנט,
מאַכט אַ ברכה אויף זײַן לאַנד.
אמן ואמן, איין זאַך איז שוין קלאָר,
משיח וועט קומען נאָך אין דעם יאָר!

*

תשעה־באב איז אַ חתונה, קיינער, ז'נישט געקומען,
דאָס יינגעלע, דאָס מיידעלע האָבן זיך גענומען,
קומט צוגיין עלינקע מיט זײַן ציגענעם בערדעלע,
טאַנצט זיך אויס, שפּרינגט זיך אויס, ווי אַ משוגענער
פֿערדעלע!

ווען חיה פֿלעגט צוריקקומען אהיים פֿלעגט די געמיטלעכקייט גלײַך פֿאַרשווינדן. פֿאַר איר האָבן לידער און שיינע קאַרטאָן-אײַנבונדן נישט געהאַט קיין שום ווערט. פֿון דעם איז נישט געווען קיין פּרנסה. דעמאָלט פֿלעגט פייסל ווערן אומעטיק, כּמעט ניט רעדן און זיך פֿאַרקענען ערגעץ אין אַ ווינקעלע, אָדער גאָר פֿאַרלאָזן די שטוב. אָבער אויך מיט דער מוטער איז אײַזיקלען געווען אָנגענעם: אין איר האָט זיך געפֿילט אַזאַ כּוח און זיכערקייט, אַז מ'האָט זיך אַליין גענומען פֿילן לעבן איר שטאַרקער און זיכערער. חיה איז זייער אָפֿט אַוועקגעגאַנגען פֿון שטוב. ווען אײַזיקל איז געווען נאָך גאָר אַ קליינער, האָט זי אים מיטגענומען מיט זיך. דעמאָלט האָט זי ביז מיטיק פֿאַרקויפֿט אויפֿן מאַרק ציטראָנען און מערעלעך, נאָך מיטיק אָבער פֿלעגט זי אָפּשטעלן אויף דער גאַס גוטגעקליידטע דאַמען און פֿרעגן: "האָט איר נישט וואָס צו האַנדלען, מאַדאַם? אַלטע קליידער? וועש?" אָפֿט האָט די פֿראַגע געהאַט דערפֿאָלג און חיה, מיט אײַזיקלען אויף דער האַנט, האָט באַזוכט רײַכע הײַזער, באַקומען די נאָכגעבליבענע מאכלים און געבראַכט אַהיים פּעקלעך מיט אַלטע בגדים.

לעצטנס האָט חיה ווידער מיטגענומען אײַזיקלען אויף אירע פּרנסה-אויספֿלוגן. זי האָט זיך אַרײַנגעשמוגלט אין אַ מין פּראַפֿעסיאָנעלע גילדע, וואָס איז נישט געווען באַשטעטיקט פֿון דער מאַכט, אָבער וואָס האָט דאָך מיט זיך פֿאָרגעשטעלט אַ שטרענג געשלאָסענע חבֿרה מיט אַ נישט־געשריבענעם סטאַטוט. די מיטגלידער פֿון דער חבֿרה האָבן מיט די פֿויסטן נישט צוגעלאָזט קיין נײַע חבֿרים. דאָס איז געווען די בעטלער-חבֿרה, וואָס האָט "געאַרבעט" בײַם טויער פֿון ייִדישן בית־עולם. אירע מיטגלידער זענען באַשטאַנען פֿון מאָגערע, קרומע ווײַבער מיט בלײַכע פּנימער און קראַנקע אויגן. אויךּ עטלעכע זקנים און אַ פּאָר הויקערדיקע בחורים האָבן זיך דורכגעמישט צווישן די ווײַבער. מיט אויסגעשטרעקטע הענט, ווילדע געשרײַען, תּחנונים און ווינטשערײַען פֿלעגט זיך חבֿרה וואַרפֿן אויף די קרובֿים און באַגלייטער פֿון ברמינן. צעטומלטע און צעשראָקענע פֿלעגן יענע אַרויסכאַפּן פֿון קעשענע די ערשטע בעסטע מטבע, כּדי פּטור צו ווערן פֿון דער שרעקלעכער חבֿרה. חיה אָרמערמאַן איז געלונגען זיךּ אַרײַנצושטופּן אין די חבֿרה נאָר אַ דאַנק איר עקשנותדיקן ווילן. קעגן איר מעכטיקער, הויכער שטימע און אירע לאַנגע פֿלינקע הענט איז געווען מאַכטלאָז אַפֿילו דער פֿאַראייניקטער כּוח פֿון דער בעטלער-גילדע. נאָך אַ פֿאַרביטערטן, אָבער אומגעלונגענעם קאַמף איז די חבֿרה געווען געצוווּנגען צו אָנערקענען חיה׳ן פֿאַר אַ מיטגליד. מיט אירע רויט-געלע האָר און גרינע, באַפֿעלערישע אויגן האָט חיה גאָר שנעל פֿאַרנומען דעם אויבנאָן. האַלטנדיק אויף די הענט דעם אויף איר זייער ענלעכן אײַזיקלען, האָט חיה פֿלינק דורכגעפֿירט אירע אָנגריפֿן אויף די לוויות-אָנטיילנעמער. איר הכנסה איז געוואַקסן פֿון טאָג, ווײַל זעלטן ווער ס׳האָט געקענט פֿון איר פּטור ווערן אָן אַ מטבע.

אויף אַזאַ אופֿן האָט אײַזיקל גענומען זיך באַקענען מיט דער אויסערלעכער וועלט בײַם טויער, וואָס טיילט אָפּ די לעבעדיקע פֿון די טויטע. וואָס מער מתים ס׳זענען געבראַכט געוואָרן צום טויער, אַלץ מער

פֿעטער איז געוואָרן דער מיטיק בײַ חיה אָרמערמאַן. אַלץ מער וואַרעמער איז געוואָרן אין איר קעלער-וווינונג. צווישן די בעטלער זענען געווען אויך אַזעלכע, וואָס האָבן פֿאַרמאָגט רײַכע קרובֿים אין שטאָט. זיי פֿלעגן זיך באַרימען מיט זייער יחוס און אגבֿ-אורחא אויך צוגעבן אַ פּאָר קללות: די רײַכע קרובֿים האָבן נישט געוואָלט וויסן פֿון זייערע אָרעמע פֿרײַנט און זיי נישט געהאָלפֿן. פֿון אַזעלכע שמועסן און לעבנס-אָנשויונגען האָט אײַזיקל געלערט ווי מענטשן באַציען זיך איינער צום אַנדערן.

אײַזיקל האָט זיך געלעבט זייער גוט. ער איז שנעל אונטערגעוואַקסן און געוואָרן גאָר דיק. זײַן מוטער האָט זיך מיישבֿ געווען, אַז מ׳דאַרף אים אָפּגעבן אין איינעם פֿון די פֿילאַנטראָפּישע מוסדות. וועגן אַ פֿאַרטרעטער אויף אײַזיקלס אָרט האָט חיה שטאַרק נישט געזאָרגט: זי איז שוין ווידער טראָגעדיק געוואָרן און באַלד געדאַרפֿט ברענגען אויף דער וועלט אַ נײַ נפֿשל. צופֿעליק האָט זי זיך דערוווּסט פֿון אַ נײַער קינדער-קאָלאָניע, וואָס האָט זיך געעפֿנט אין אַ שיינעם וואַלד-געגענט. היות ווי חיה האָט ניט דורכגעלאָזט קיין איין געלעגנהײַט, וואָס האָט געקענט ברענגען נוצן, האָט זי באַשלאָסן אומבאַדינגט אַרײַנצוגעבן אײַזיקלען אין קאָלאָניע. דער פּלאַן איז איר אויך געלונגען.

ווען די מוטער האָט אין אַ געוועלנלעכן אָוונט גענומען שערן און צוואָגן אײַזיקלען, האָט ער פֿאַרשטאַנען אַז די זאַך איז עפּעס נישט מהודרדיק. זי פֿלעגט עס טאָן זייער זעלטן. בײַם בית עולם און געוויס בעסער אויסצוזען נישט-זויבער און עלנד, אָבער כדי אָנצוקומען אין אַ קאָלאָניע האָט מען געמוזט זײַן ריין און אָנגעטאָן. די בעסטע קינדער-בגדים און וועש, וואָס חיה האָט צוזאַמענגעקליבן בײַ נגידים, האָט זי פֿאַרבונדן אין אַ פּעקל, און אויף מאָרגן איז אײַזיקל, אַ רײַנער און אַן אויסגעפּוצטער, שוין ווידער געזעסן אויף דער מוטערס הענט. חיה האָט זיך אָבער אוועקגעלאָזט נישט צום בית עולם, נײַערט אַרונטער אין שטאָט. אַן אימה איז באַפֿאַלן אײַזיקלען, אָבער ער האָט געשוויגן. איז דאָך די מוטער געווען מיט אים.

באַלד איז חיה אַרויפֿגעקומען אויפֿן וואַקזאַל, ווו ס'זענען ווי לאַנגע, גלידערדיקע שלאַנגען אַרײַן און אַרויסגעפֿאָרן איין צוג נאָכן אַנדערן.

אײַזיקל איז געשטאַנען לעבן זײַן מוטער אויף אַ לאַנגן, לופֿטיקן פּעראָן. דערבײַ זענען געשטאַנען אויך נאָך מוטערס מיט קליינע קינדערלעך. פּלוצלונג איז פֿײַפֿנדיק און קרעכצנדיק אָנגעפֿאַרן דער צוג, וואָס האָט אין אײַזיקלס אויגן אויסגעזען ווי אַ שרעקלעכע פֿאַרזעעניש. אײַזיקל האָט נישט באַוויזן זיך גוט אַרומצוקוקן ווי אַ פּאָר שטאַרקע הענט האָבן אים אַ כאַפּ געטאָן און אַרײַנגעהייבן אין צוג. חיה האָט אים פֿלינק אַרײַנגעשטעקט אין זײַנע הענטלעך דאָס פּעקל קליידער און אַ זעקעלע מיט עסנוואַרג. דער לאָקאָמאָטיוו האָט קורץ און שאַרף אַ פֿײַף געטאָן. אײַזיקל האָט זיך דערזען אין אַ מערקווירדיקן צימער מיט אַ סך העלע בענק. ער איז געזעסן מיט נאָך קינדער קעגן אַ פֿרעמדער פֿרוי. ער איז געווען צעטומלט און זיך אומרויִק אױפֿגעהייבן צום פֿענצטער, כּדי צו זען זײַן מוטער. אָבער דאָ האָט ער מיטאַמאָל דערזען אַן אויסטערלישע דערשײַנונג: נישט דער צוג, נישט דער צימער מיט די העלע בענק האָט זיך אָנגעהייבן צו רירן, נײַערט דער וואָקזאַל אַליין האָט זיך גענומען באַוועגן – צוערשט פּאַמעלעך, באַלד האַסטיקער. די טעלעגראַף-סלופּעס האָבן גענומען לויפֿן, די וואַגאָנעס אויף די שכנותדיקע רעלסן האָבן אָנגעהייבן זיך אָפּצורוקן אהינטער און, ענדלעך, האָט גענומען זיך רירן אויך דער פּעראָן מיט די מענטשן. און ערגער פֿאַר אַלץ איז געווען וואָס דער פּעראָן האָט מיטגענומען אויך אײַזיקלס מוטער. חיה האָט אַראָפּגעשלעפּט פֿון איר רויט-האָריקן קאָפּ איר גרינעם טוך און געוווּנקען מיט אים אײַזיקלען, ביז זי איז אינגאַנצן פֿאַרשוווּנדן געוואָרן. פֿאַרבײַ דעם פֿענצטערל פֿון וואַגאָן זענען מיט אַ גרויסער שנעלקייט געלאָפֿן הײַזער, טעלעגראַף-סלופּעס אוןביימער אָן אַ שיעור. אײַזיקלען האָט אַרומגענומען אַ גרויס מורא: קיינמאָל האָט ער נישט געזען אַז הײַזער און בוימער זאָלן לויפֿן. אפֿילו גרויסע, שווערע מויערן זענען פֿאַרבײַגעלאָפֿן מיט אַ מוראדיקער שנעלקייט. אײַזיקלען האָט

געשווינדלט אין די אויגן. ער האָט זיך געפּילט ווי אַ פֿאַרלאָרענער אין אַן אומבאַקאַנטער וועלט, אַן אַויסגעשטויסענער פֿון זײַן זיכערער און היימישער סבֿיבֿה. מ'האָט אים אָפּגענאַרט, פֿאַרראַטן און איבערגעגעבן צו אַ פֿרעמדער, פֿײַנטלעכער מאַכט. און ערגער פֿאַר אַלץ איז געווען – די מוטער אַליין האָט אויך אָנטייל גענומען אין דער פֿײַנטלעכער אַקציע. די מוטער! דער נאָענטסטער און צופֿאַרלעסיקסטער מענטש! איז דאָך די מוטער אים אויך אַזוי נאָענט געווען ווי פּייסל, פֿונדעסטוועגן האָט זי אים פֿאַרראַטן און אַנטלאָפֿן צוזאַמען מיט די סלופּעס, רעלסן און פּעראָן – אַנטלאָפֿן צוזאַמען מיט די איבעריקע שלעכטע מוטערס!

די פֿרעמדע פֿרוי, וואָס איז געזעסן אַנטקעגן אײַזיקלען, איז געווען זייער פֿרײַנטלעך. זי האָט געזוכט צו געווינען זײַן צופֿאַרטרוי מיט זיסע רייד. הגם אײַזיקל האָט אַרויסגעוויזן אַ ווידערשטאַנד, האָט זי אים דאָך אוועקגעזעצט אויף איר שויס. אָבער דאָס ייִנגעלע האָט איר נישט געוואָלט אָנקוקן. ער האָט געקעמפּט מיט דער פֿײַנטלעכער סבֿיבֿה, וווּהין מ'האָט אים אַרײַנגענאַרט מיט פֿאַלשקייט און רשעות. ער האָט זיך באַשיצט מיטן איינציקן כּלי-זײַן וואָס איז געווען אין זײַן מאַכט – מיט זײַן הייזעריקן קול. ער האָט געשריען געליאַרמט און זיך געבריקט מיט די פּיס.

די פֿרוי האָט געפּרוּווט באַרויִקן אײַזיקלען:

"גיב נאָר אַ קוק, אײַזיקל! אָט האָסטו אַ פֿענצטער מיט די שענסטע שפּילזאַכן. אָט גייט אַ מענטש מיט אַ קליין וועגעלע. דאָרטן לויפֿט אַ רויט מיידעלע מיט אַ בלויען ייִנגעלע. שנעלער, כאַפּ צו דאָס וועגעלע, דאָס מיידעלע און דאָס ייִנגעלע! זע וואָס פֿאַר אַ קאָמישע היטעלע דאָס ייִנגעלע האָט אויף זײַן קעפּעלע. און אָט איז אַ קליין שטעטעלע מיט אַ שיינעם שפּיציקן קירכן-טורעם. זי ליגט דאָ ווי אויף אַ טעלער..."

אָבער אײַזיקל האָט אָפּגעקערט זײַן קאָפּ אָן אַ זייט און נאָך מערער געשריען. ער האָט זיך אײַנגעשפּאַרט מיט די הענט אין דער פֿרויס געזיכט און איר נישט צוגעלאָזן צו זיך. צום גליק האָט אָבער דאָס צימער מיט די

העלע בענק גענומען ווערן רויִקער, די רעדער אונטן האָבן אופֿגעהערט צו קלאַפּן, און ענדלעך האָט זיך דער צוג אָפּגעשטעלט. אַלע זענען אַרויס פֿון וואַגאָן. אײַזיקל האָט נאָך אַלץ געשריען, געוויינט, זיך געצאַפּלט. מ'האָט אים אַוועקגעטראָגן אין אַ וואַלד, וואָס איז געווען אָנגעפֿילט מיט אָנגענעמע ריחות. אַ וואַרעמער פֿרילינג-ווינטל האָט אַ קלאַפּ געטאָן אײַזיקלען אין געזיכט. פֿייגעלעך האָבן געזונגען. מ'האָט אַרײַנגעפֿירט אײַזיקלען אין אַ זוניקן הויז מיט העלע צימערן און ווײַסע גאַרדינעס. אויפֿן טיש זענען געווען אויסגעשטעלט גלעזער מיט וואַרעמע מילך. דערבײַ איז געלעגן ווײַסע געבעקס. די דערציִערינס האָבן זיך באַצויגן צו אײַזיקלען זייער פֿרײַנטלעך, אָבער ער האָט נישט געקענט שליסן מיט זיי שלום כּל-זמן ער האָט זיך געפֿילט אָפּגענאַרט און אַרויסגעשטויסן פֿון זײַן היימישער וועלט. ער האָט נישט געקענט מער גלויבן פֿרויען, ווײַל די נאָענסטע פֿרוי, די מוטער, האָט אים מיאוס פֿאַרראַטן. ער האָט איבערהויפּט מער נישט געטרויט קיין מענטשן, אַ פּשוטע שוין – גאַנץ פֿרעמדער פֿרויען, וועלכע האָבן מסתמא גורם געווען דעם גאַנצן אומגליק.

דער רויטהאָריקער אײַזיקל, וואָס האָט שטענדיק גוטמוטיק געשמייכלט, איז מיטאַמאָל געוואָרן אַ פֿאַרביטערטער און שלעכטער ייִנגעלע. ער האָט געהאַסט קליין און גרויס. ווו נאָר ער האָט געקענט האָט ער נקמה גענומען פֿאַר זײַנע לײַדן. ער איז געווען אַ שלעכטער חבֿר; קיין איין שפּיל האָט זיך ניט פֿאַרענדיקט גוט, ווען אײַזיקל האָט אים אָנטייל גענומען. ער האָט צעבראָכן און געמאַכט אַ תּל פֿון אַלץ וואָס האָט געהערט צו די איבעריקע קינדער. ער האָט זיי מכבד געווען מיט קלעפּ אָן אַ שום פֿאַרוואָס. די קינדער האָבן פֿאַר אים מורא געהאַט און געזוכט מיט אַלע מיטלען פּטור צו ווערן פֿון אַזאַ תּכשיט. די גוטע וואַלד-לופֿט, די לידער, שפּילן, און שטועסן האָבן לחלוטין נישט געווירקט אויף אײַזיקלען. ער איז געוואָרן מאָגער, בלאַס, זייער ווייניק געגעסן און געטרונקען. די דערציִערינס האָבן נישט געוווּסט וואָס מיט אים אָנצוהייבן. נאָך אַ לאַנגע

ישובֿ הדעת האָבן זיי באַשלאָסן אָפּצושיקן איַיזיקלען צוריק אַהיים און אויף זיַין אָרט אָנצונעמען אַן אַנדער קינד, וואָס וועט פֿאַרשטיין צו שעצן די ווילטעטיקייט פֿון דער קאָלאָניע.

און נאָך פֿריער איידער חיה האָט געקענט וואַרטן, האָט איַיזיקל ווידער דערזען דאָס פֿיַיפֿנדיק און קרעכצנדיקע פֿאַרזעעניש. מ׳האָט אים ווידער אַריַינגעזעצט אין צימער מיט די העלע בענק, און ווידער האָט אַלץ אין דרויסן זיך אָנגעהויבן צו רוקן אויף הינטער. דער צימער האָט זיך ווידער געטרייסלט, די רעדער אונטן האָבן ווידער געקלאַפּט. אָבער איצט האָט איַיזיקל נישט געוויינט: אדרבא, זאָל זי פֿאַרשווינדן די פֿרעמדע וועלט, וועלכע ער האָט געהאַסט! דער וואַלד, די מענטשן, חיות און פֿייגעלעך זענען אים געווען פֿאַרהאַסט, ער האָט זיי נישט נויטיק געהאַט. איַיזיקל האָט קיין איינציק טרער צוליב זיי נישט פֿאַרגאָסן. ווי גוט וואָלט אים געווען, ווען ער וואָלט ווידער געווען אין זיַין היימישער, זיכערער, היים-געליבטער וועלט, ווו ער האָט געקענט זען חיה׳ן, דעם שיינעם פייסלען, די בעטלער-חבֿרה און דעם בית-עולם-טויער. אַפֿילו די פֿינף ברידער און שוועסטערס זענען אים איצט ליב געווען. זיי זענען דאָך דעם גאַנצן טאָג נישט געווען אין דער היים! איַיזיקל האָט מיט אַן אָנגעשטרענגטן בליק געקוקט דורכן פֿענצטער. זיַינע צוזאַמען געקוועטשטע ליפּן און די ברייטע נאָז זענען געווען צוגעדריקט צום שמוציקן, באַשטויבטן פֿענצטער-שויב. ער האָט געקוקט און געוואַרט אויף אַ שטיקל האָפֿענונג. פּלוצלונג האָט זיך אים אָפּגעדאַכט, אַז ער זעט באַקאַנטע זאַכן: אָט איז ווידער דאָס שיינע שפּילצײַג, וואָס ליגט ווי אויף אַ טעלער!... דער זעלבער טײַך, דאָס זעלבע שטעטעלע מיט דעם שיינעם שפּיציקן קירך-טורעם. נאָך אַ לאַנגער שורה פֿון לאָנקעס, פֿעלדער, ביימער און טעלעגראַף-סלופּעס האָט אַייזיקל דערזען אַ גרויסע שטאָט מיט הויכע קירך-טורעמס און ברייטע גאַסן. דאָס זענען געווען "זיַינע" טורעמס, "זיַינע " גאַסן. ער האָט זיי ווידער דערקענט. איצט האָט מסתמא אַלץ ווידער געקענט גוט ווערן. איַיזיקל האָט ממש אופֿגעלעבט. די נערוועזע

קראַמפּף האָבן אופֿגעהערט, דאָס שטענדיקע האַרציקע שמייכעלע האָט זיך ווידער באַוויזן לעבן זײַנע מויל-ווינקעלעך און זיך פֿאַמעלעך, נאָך נישט אינגאַנצן דרײַסט, פֿונאַנדערגעגאָסן איבער זײַן בלײַכן, אָפּגעצערטן פּנים... אָט זענען שוין פֿאַרבײַגעלאָפֿן אויך די לעצטע סלופּעס. אײַזיקל האָט דערזען דעם וואַקזאַל. דאָס צימער מיט די העלע בענק איז געוואָרן שטילער, אופֿגעהערט צו טרײַסלען און געבליבן פֿולקום רויִק. מ'האָט אַרויסגעטראָגן אײַזיקלען פֿון וואַגאָן און אים אוועקגעשטעלט לעבן זײַן מוטער חיהן. וועלכע האָט זיך כמעט נישט פֿאַרענדערט: די זעלבע גרינע טוך אויפֿן רויטהאָריקן קאָפּ, דער זעלבער פּנים, נאָר די פֿיגור האָט אויסגעזען אַ ביסל ברייטער. חיה האָט אײַזיקלען מקבל פּנים געווען אָן געבײַזער, מיט דער שטענדיקער פֿרײַנטלעכקייט. אײַזיקל איז געווען איבערצײַיגט, אַז ס'איז מסתמא פֿאָרגעקומען אַ טעות: ווי וואָלט דאָס זײַן ליבע מוטער מיטאַמאָל אים פֿאַרשיקט צווישן פֿרעמדע מענטשן? ער האָט אָבער נישט געוואָלט טראַכטן. ס'איז אים קלאָר געווען, אַז די מוטער געהערט אים מערער ווי אַלעמען, מערער ווי דעם פֿאָטער און די איבעריקע קינדער.

באַלד איז אײַזיקל ווידער געווען אין "זײַן" קעלער-ווױנונג. דורך "זײַנע" שויבן האָט ער ווײַטער געקענט זען די פֿיס די דורכגייער. די לופֿט אין קעלער איז געווען זייער שלעכט און שטיקנד, אָבער פֿון דעסטוועגן איז דאָ אַלץ געווען אַזוי ליב און גוט. אײַזיקל האָט מיט אַ מוראדיקן אַפּעטיט געשלונגען דאָס שוואַרץ, טרוקן ברויט און פֿאַרזופּט מיט קאַלטע מילך. ווען די מוטער איז אַוועקגעגאַנגען אין שטאָט, איז פּייסל ווידער געוואָרן פֿריילעך און גערעדט צו אײַזיקלען מיט אַ פֿרײַנטלעכן טאָן. ס'האָבן ווידער אָפּגעהילכט זײַנע ליבלינגס-לידער:

שנירעלע, פּערעלע, גאָלדענע פֿאָן!
משיח בן־דוד זיצט אויבנאָן...
און תשעה-באב איז אַ חתונה,

קיינער ז׳נישט געקומען,
דאָס יינגעלע, דאָס מיידעלע האָבן זיך גענומען...

און די מוטער האָט זיך מיישבֿ געווען, אַז ס׳וואָלט דאָךְ נישט שלעכט געווען איַיזיקלען ווידער מיטצונעמען אויפֿן בית-עולם. ער איז מיט אַ צופֿרידענעס שמייכעלע ווידער געזעסן אויף אירע הענט. ער האָט ווידער געהאַט בטחון צום לעבן, צו "זיַין" לעבן.

ווי אַזוי חיים האָץ האָט אויסגעקויפּט זײַן זינד.

I.

גאָט האָט זיך דערבאַרעמט איבער דעם היטלמאַכער ברוך האָץ. יום-כּפּור בײַנאַכט האָט זײַן ווײַב אַ זון, אַ קדישזאָגער. ס׳איז געווען אַ גוטער סימן וואָס זײַן זון איז געקומען אויף דער וועלט דווקא אום יום-כּפּור. פֿון איצט אָן האָט ברוך האָץ געקענט רויִק שלאָפֿן: ער האָט שוין געהאַט אַ יורש, וואָס וועט טראָגן זײַן פֿאַמיליע-נאָמען און וועט מתפּלל זײַן פֿאַר זײַן נשמה נאָך הונדערט מיט צוואַנציק יאָר. ס׳זענען שוין געווען פֿאַרבײַ געגאַנגען צען יאָר זינט ברוך האָץ האָט חתונה געהאַט מיט רחלען, דעם וועלישקער רבינס טאָכטער. די גוטע און געטרײַע רחל האָט שוין געהאַט געבוירן צוויי יִנגעלעך, אָבער גאָט האָט זיי גלײַך נאָכן קימפּעט צוגענומען צו זיך. די צוויי טעכטערלעך אסתּר און רייע, געזונטע און געראָטענע טעכטערלעך, האָט ברוך האָץ נישט גענומען אין אַכט, ווײַל זיי האָבן נישט געקענט פֿאַרמײַדן די סכּנה צו פֿאַרבלײַבן נאָכן טויט אָן אַ קדיש-זאָגער.

ברוך האָץ האָט געהיט זײַן נײַ-געבוירענעם זון ווי די אויגן אין קאָפּ. ער האָט זיך צוגעהערט צו יעדער עצה, וואָס האָט געקענט ברענגען נוצן זײַן קינדס געזונט. ער האָט באַשלאָסן זיך נישט צו רעכענען מיטן מנהג צו געבן אַ קינד אַ נאָמען נאָך אַ טויטן. דאָס קינד האָט באַקומען דעם נאָמען פֿון אַ לעבעדיקן מענטשן – דעם נאָמען פֿון פֿרומען ייִדן ר׳ חיים פֿון וועלישקי.

ר׳ חיים איז געווען אַ גוטער מוסטער, זײַן נאָמען האָט געהאַט גרויס חשיבֿות און ער האָט דאָס נײַ-געבוירן קינד אַ סך שטאַרקער פֿאַרבונדן מיטן לעבן איידער אַ נאָמען פֿון אַ טויטן. ברוך האָץ האָט באַשלאָסן צו פּראַווען

אַ ברית, אַז דאָס שטעטל זאָל האָבן צו געדענקען: טייגלעך און איַינגעמאַכץ האָט ער נישט געזשאַלעוועט, אויך משקה האָט געזאָלט זיַין וויפֿל דאָס האַרץ וועט גלוסטן. ס'האָט געזאָלט זיַין ליהודים, מ'האָט געזאָלט זיך משׂמח זיַין אָן אַ שיעור, וויַיל ברוך דער היטלמאַכער האָט ענדלעך באַקומען אַ קדיש-זאָגער.

אָבער ברוכן איז נישט באַשערט געווען אַן אמתע שׂמחה, דער מוהל האָט אים מודיע געווען, אַז דער ברית מוז אָפּגעלייגט ווערן אויף דריַי חדשים. הגם די אָפּעראַציע איז בעצם געווען אַן אומגעפֿערלעכע, האָט דער מוהל דאָך נישט געוואָלט ריזיקירן. חיימס אויסזען האָט אַרויסגערופֿן ביַי אים גרויס ספֿקות. זיַין קאָפּ איז געווען צו גרויס פֿאַר אַזאַ דינעס און קורצן קערפּערל: פֿון בלאַסן און צעקנייטשטן פּנימל האָבן ארויסגעקוקט צוויי גרויסע, טונקעלע אויגן, וועלכע האָבן אויסגעדריקט צער און פּיַין. נאָך דעם פֿאַרשפּעטיקטן ברית האָט חיים אָפּט געקרענקט. ציַיטנוויַיז איז ער געווען אַזוי שוואַך, אַז מ'האָט מורא געהאַט ער זאָל חלילה נישט נאָכמאַכן זיַינע ברידערלעך און זיך נישט אָפּטראָגן אויף יענער וועלט. אָבער אין שוואַכן און שלעכט־אַנטוויקלטן קערפּערל איז געווען פֿאַרבאָרגן אַן אומגעהויער שטאַרקער ווילן צום לעבן. חיים האָט כמעט נישט געוויינט, לחלוטין נישט געשריִען, קיינמאָל אפֿילו נישט אַ שמייכל געטאָן. זעלטן ווען אַ קינד האָט אַזוי ווייניק מטריח געווען דאָס הויז-געזינד צוליב זיַינע באַדערפֿענישן. ער האָט געגעסן נאָר דעמאָלט, ווען מ'האָט אים געגעבן: אַליין האָט ער קיינמאָל נישט געפֿאָדערט. ער איז שטענדיק געליגן שטיל, ווי ער וואָלט פֿאַרשטאַנען אַז אַזאַ שוואַכן קערפּערל דאַרף ער נישט גורם זיַין קיין אומנוצלעכן פֿאַרברויך פֿון ענערגיע. אָפֿט האָט מען נישט געוווּסט, צו חיים איז געשלאָפֿן אָדער ער האָט געהאַלטן פֿאַרמאַכט די אייגן פֿון שוואַכקייט. ציַיטנוויַיז פֿלעגט ער אין משך פֿון לאַנגע שעה'ן ליגן אומבאַוועגלעך מיט אַ געשפּאַנטן בליק וואָס איז געווען פֿיקסירט אויף עמיצן פֿון די אַרומיקע אָדער אויף אַ זאַך. חיים האָט אָנגעהייבן צו רעדן אַ ציַיט פֿריער איידער ער

האָט אָנגעהייבן צו גיין, אָבער ער האָט גערעדט נאָר די נויטווענדיקסטע ווערטער. אַלע האָבן זיך געוווּנדערט ווי זאַכלעך און קלוג ער האָט גערעדט. ריכטיק גיין האָט ער אָנגעהייבן ערשט צו פֿיר יאָר. צוערשט איז ער אַרומגעקראָכן אויף דער פּאָדלאָגע, אַרומגעטאַפּט אַלע זאַכן און פֿאָרזיכטיק באַוועגט זײַן קערפּערל, וואָס האָט אים שוין גורם געווען אַ סך שמערצן. אַרומקריכנדיק אין דער האַלב-פֿינצטערער שטוב, ווו ס׳האָט קיינמאָל נישט אַרײַנגעשײַנט די זון, האָט חיים מיט זײַן דערפֿינדערישן חוש געפֿונען מיטלען ווי אַזוי זיך צו פֿאַרשאַפֿן פֿאַרשידענע חפֿצים. און זײַן פֿאָטערס ווערקשטוב האָט זיך געוואַלגערט דער אָפּפֿאַל פֿון היטל-שטאָף און קאַרטאָן. חיים האָט פֿון דעם פֿלינק אויסגעפֿאַרטיקט שפּילצײַג. צווישן בעט און אַלמער האָט ער זיך אויסגעזוכט אַ ווינקעלע, ווו ער האָט אומגעשטערט געקענט אַרבעטן. פֿאָרזיכטיק, פּאַמעלינקע האָט ער אַריבערגעקלעטערט דעם הויכן שוועל פֿון דער טיר וואָס האָט געפֿירט צו דער גאַס: צו ערשט האָט ער אריבערגעהייבן איין דין פֿיסעלע, זיך אָנגעשפּאַרט מיט די הענטלעך אָן אַ שטיין פֿון שוועל, אַריבערגעהייבן דעם קערפּערל און, ענדלעך, אויך דאָס צווייטע פֿיסעלע. חיים האָט דערזען אַ בלאָטיקע, שלעכט-געבראָקירטע גאַס אין אַן יידיש שטעטל אין ליטע, אָבער פֿאַר אים איז זי געווען אַ ברייטע פֿאַרבנרײַכע וועלט, פֿול מיט לעבן און דינאַמיק.

ווען די שכנות פֿלעגן אַרײַנקומען אין ברוך דעם היטלמאַכערס דירה, פֿלעגן זיי קיינמאָל נישט באַמערקן חיימען. זיי פֿלעגן זיך וווּנדערן, שאָקלען מיטן קאָפּ און פֿרעגן: "ווו איז חיימל?" ערשט ווען זייערע אויגן פֿלעגן זיך צוגעוווינען צו דער האַלבטונקעלער ליכטיקייט, וואָס האָט דאָרטן געהערשט, פֿלעגן זיי באַמערקן אויף דער פּאַדלאָגע אַ באַשעפֿעניש, וואָס האָט זיך באַוועגט פּאַמעלעך און שטיל.

אַ פּאָר ווײַבער האָבן געטענה׳ט: "סאַראַ מזל איר האָט צו קינדער, רחל! חיימל מאַכט אייך גאָר קיינמאָל נישט אָן קיין זאָרג און צער. ווײ,

סאַראַ צרות מיר מוזן אויסשטיין פֿון אונדזערע קינדער! זיי זענען אמתע קונדסים, צעלייגן ממש די וועלט. גאָט זאָל אײַער קינד געבן געזונט און אַ לאַנג לעבן!" אַנדערע ווײַבער האָבן אָבער גאָרנישט געזאָגט רחלען און נאָר אין דער שטיל געשעפּטשעט: "גאָט זאָל אויסהיטן פֿון אַזאַ בחורל! איז ער אַ צדיק אָדער אַ נאַר?"

מאָנאָטאָן און וואָכעדיק זענען געווען די טעג אין ברוך האָצס שטוב. נאָר דער שבת פֿלעגט אַרײַנברענגען אַ געוויסע ענדערונג. פֿרײַטיק פֿאַר דער שקיעה פֿלעגט די מוטער אַוועקלייגן אויפֿן טיש אַ רײַנעם טישטעך, אָנצינדן צוויי בענטש-ליכט, אומהייבן די הענט און מיט געפֿיל שעפּטשען אַ תּפֿילה. דער פֿאָטער פֿלעגט פֿאַרענדיקן זײַן אַרבעט פֿריִער ווי אין די איבעריקע טעג. ער פֿלעגט זיך וואַשן. פֿאַרקעמען זײַן בלאָנדע באָרד און אָנטאָן דעם גוטן לאַנגען ראָק, וועלכן די מוטער פֿלעגט פֿריער גוט אויספּוצן. דעמאָלט האָט דער פֿאָטער אויסגעזען שיין און יום-טובֿדיק. ער פֿלעגט נעמען דעם טלית און גיין אין בית-המדרש. אויך דיביידע שוועסטערס אסתּר און רייע פֿלעגן פֿרײַטיק-צונאַכט אויסזען פֿיל רײַנער ווי אין דער וואָכן און זיך אויפֿירן גאָר שטיל. שבת האָבן זיי בכלל וויניקער גערעדט און געשטיפֿט, דעריבער האָבן חיימס עמפֿינדלעכע אוירען זיך אַ ביסל אויסגערוט פֿון טומל. חיים האָט געפֿילט, אַז שבת פֿלעגט ער זיך פֿאַרבינדן מיט אַן אַנדער, סודותפֿולער וועלט. ער פֿלעגט דעמאָלט ווערן נאָך שטילער, די קנײַטשן אויף זײַן פּנים — נאָך טיפֿער, און די טונקעלע אויגן — נאָך גרעסער און גלאַנציקער. מיט זײַן גאַנצן וועזן האָט חיים געשטרעבט צום סודותפֿולן און פֿאַרבאָרגענעם כּוח וועלכער טראָגט דעם נאָמען גאָט. און חיימס קליינע און שוואַכע נשמהלע האָט זיך געוויקלט אַרום גאָט. דער פֿאָטער פֿלעגט קומען פֿון בית-המדרש, וואַשן די הענט, זיך זעצן צום טיש, אויף וועלכן ס'איז געווען ווײַן און חלות, און מאַכן קידוש.

חיים האָט זיך צוגעהערט ווי דער פֿאָטער האָט אַרויסגעזאָגט די ווערטער מיט אַ שיינעם, פֿײַערלעכן ניגון. יעדן פֿרײַטיק-צונאַכטס ברוך

האָץ האָט געזונגען די פּסוקים. חיים האָט זיי שוין געקענט אויסנווייניק. דאָס זענען געווען ווערטער פֿון אַ וויכטיקער באַדײַטונג. זיי האָבן משמעות געהאַט אַ שייכות צו "אים", צום געהײַמניספֿולן גאָט. חיים האָט נישט געוווּסט זײַן באַדײַטונג, אָבער ער האָט גאָרנישט געפֿרעגט וועגן אים. ער האָט מורא געהאַט צו באַרירן דעם סוד פֿון דער וווּנדערבאַרער וועלט, ווײַל אפֿילו אַלע געוועגלעכע חפֿצים אַרום זיך האָט ער זייער פֿאָרזיכטיק אָנגערירט מיט זײַנע דינע, צאַרטע פֿינגערלעך.

II.

חיים איז געווען פֿינף יאָר אַלט ווען אַן אומדערוואַרטן געשעעניש האָט אַרײַנגעבראַכט אַן ענדערונג אין זײַן שטילן, אָבער אײַנדרוקספֿולן לעבן. שוין אַ געוויסע צײַט האָט זיך אין ברוך דעם היטלמאַכערס שטוב געפֿילט אַ געהײַמע אומרויִקייט, ווי ס'וואָלט זיך געגרייַט עפּעס אַזוינס, פֿאַר וואָס מ'האָט אַ ביסל מורא געהאַט. די שכנות האָבן אָפֿטער גענומען אַרײַנקומען צו רחלען, מיט איר שטיל געשמועסט און אויך זיך געשושקעט צווישן זיך. דער אַלמער, דער קאַמאָר און די בעטן זענען איבערגעשטעלט געוואָרן אויף נײַע ערטער. חיים האָט אָנגעשטרענגט זײַנע אַלע חושים כּדי זיך צו דערוויסן די סיבה פֿון די ענדערונען, אָבער ער האָט בשום אופֿן איר נישט געקענט דערגיין.

— זײַן מוטער רחל איז געוואָרן עפּעס אומבאַוועגלעכער, איר פּנים בלאַסער און אויסגעצויגן. דאָס קלייד איז אויף איר געהאַנגען געשמאַקלאָז און ברייט. אויסערלעך האָט זי אויסגעזען פֿאַרנאַכלעסיקט. דער פֿאָטער איז געוואָרן צעשטרײַט, האָט אָפֿט געמאַכט הפֿסקות אינמיטן דאַוונען, אָדער גאָר מיטאַמאָל אָפּגעשאַלאַמויזעט אַלע תּפֿילות מיט אַ מוראדיקער שנעלקייט. די קלענסטע אײַנצעלהייטן זענען נישט דורכגעגאַנגען פֿאַר חיימען אומבאַמערקטערהײַט.

איינמאָל מיטיק-צײַט, ווען חיים איז געזעסן אין זײַן ווינקעלע אויף דער פּאָדלאָגע און געפּרוּווט אויספּאַרטיקן פֿון קאַרטאָן און פֿאָדעם אַן אַעראָפּלאַן, האָט די שטאַרק-אויפֿגעדעקטע מוטער אַרויסגערופֿן דעם פֿאָטער פֿון ווערקשטוב און אים עפּעס אַרײַנגערוימט אין אויער. ברוך האָט גלײַך אַ כאַפּ געטאָן חיימען און אים אָן אַ דערקלערונג אַרײַנגעטראָגן צו דער שכנה באַסע, וועלכע איז געשטאַנען אין זייער גוטע באַציִונגען מיט רחל האָץ און אָנטייל גענומען אין אַלע אירע לײַדן און פֿרײַדן. די שוואַרצע באַסע מיט איר שמאָלן, פּערגאַמענט-בלאַסן פּנים און טיפֿע, בלישטשענדיקע אויגן איז געווען אַ טשיקאַווע ייִדענע. זי האָט פֿאַרמאָגט די זעלטענע אייגנשאַפֿט צו געווינען בײַ דער ערשטער באַקאַנטשאַפֿט דעם צוטרוי פֿון אַלע מענטשן, סײַ אָרעם, סײַ רײַך. באַסע האָט געוווּסט אַלע פֿאַרבאָרגענע צרות און שמערצן פֿון אירע באַקאַנטע. יעדער מענטש איז נאָך אַ שמועס מיט איר באַהערשט געוואָרן פֿון געפֿיל, אַז באַסע איז אים באמת אַ גוטער און אופֿריכטיקער פֿרײַנט. זי איז געווען אַ חשובֿער גאַסט בײַים שטעטלשן דאָקטאָר, בײַים אַפּטייקער, בײַים רײַכן תּבֿואה-הענדלער. זי פֿלעגט אַרײַנקומען צו זיי אויך אַזוי דרײַסט, ווי צום קצבֿ, צום שנײַדער אָדער צום היטלמאַכער. ווּ נאָר ס׳איז נויטיק געווען אַן עצה אָדער הילף, דאָרטן האָט זיך שוין אין דער ריכטיקער שעה אײַנגעפֿונען די שוואַרצע באַסע. זי האָט געוווּסט אַלץ וואָס ס׳טוט זיך בײַ יעדערן. קיינער האָט נישט פֿאַרשטאַנען דעם קונץ צוצולייגן אַ האַנט אַזוי גוט ווי באַסע.

נאָר ביי חיימען האָט באַסע נישט געהאַט קיין דערפֿאָלג. אומזיסט האָט זי זיך באַמיט אַרויסצובאַקומען פֿון אים כאָטש אַ פּאָר ווערטער: ס׳האָבן נישט געהאָלפֿן די פֿאַרשדענע נאַשערײַען וואָס זי האָט אים אָנגעבאָטן. אפֿילו דאָס געראָטענע אײַנגעמאַכץ און די פּעפֿער-ניס, וואָס חיים האָט זייער ליב געהאַט, האָבן אויף אים נישט געווירקט. דאָס זיצן בײַ דער שוואַרצער באַסע איז פֿאַר אים געווען אַן אָפּקומעניש. צום ערשטן מאָל איז ער איצט געווען בײַ איר אַליין, אָן דער מוטער. געוויינלעך פֿלעגט ער זיך

באַהאַלטן הינטער רחלס רוקן און אויסמײַדן צו ענטפֿערן אויף באַסעם שאלות. איצט האָט ער זיך געפֿילט עלנט און פֿאַרלאָזט.

פֿאַרנאַכט, ווען ס'איז געקומען פֿאַר חיימען די צײַט צו גיין שלאָפֿן, האָט זיך געעפֿנט די טיר און ס'איז אַרײַנגעקומען דער פֿאָטער. ער האָט געוואָלט וויסן וואָס חיים מאַכט. דער פֿאָטער האָט זיך שטאַרק פֿאַרענדערט: זײַן פּנים איז געוואָרן רויט, די האָר אַפֿן קאָפּ – צעשויבערט. ער האָט וועגן דער מוטער קיין איין וואָרט נישט גערעדט. חיים האָט מורא געהאַט צו פֿרעגן, ווײַל ער האָט אָנגעהייבן צו פֿאַרשטיין, אַז די געהיימע אומרויִקייט און אומבאַשטימטע מורא האָט געהאַט אַ שייכות צו זײַן מוטער.

אין אָוונט איז אין באַסעס שטוב געווען זייער לעבהאַפֿט. שכנות און סתּם באַקאַנטע זענען אַרײַנגעקומען זיך דערוויסן די לעצטע נײַעס פֿון שטעטל, כאַפּן אַ שמועס, אָדער בכלל אונטערהערן אַ ביסל רכילות. אייניקע, מער באַשײַדענע זענען געקומען זוכן בײַ באַסען אַ שטיקל טרײַסט אין זייערע צרות. חיים האָט זיך אַוועקגעזעצט אין אַ ווינקעלע צווישן בעט און קאָמאָד און זיך צונויפֿגעקאָרטשעט, כּדי כאָטש אַ ביסל זיך אויסצובאַהאַלטן פֿון פֿרעמדע בליקן. דאָס גרויסע צימער, וואָס איז געווען פֿול מיט באַוועגונג, קולות און ריחות, האָט בײַ דעם אומהיימלעכן שײַן פֿון פֿאַררויכערטן הענג-לאַמפּ אויסגעזען ווי אַ נישט-רעאַלע פֿאָרשטעלונג, ווי אַ מישמאַש פֿון ווײַטע, צעשוווּמענע טרוים-בילדער, אַ מאָדנע אימה האָט אַרומגענומען חיימען. זײַנע אויגן האָבן זיך גענומען צומאַכן פֿון זיך אַליין, אָבער ער האָט באַקעמפֿט די מידקייט. מיטאַמאָל האָט זיך געעפֿנט די טיר און אין צימער איז אַרײַנגעקומען אַ פֿרוי אין אַ גרויסן, בלויען פֿאַרטעך. צוזאַמען מיט איר האָט זיך דורך דער טיר אַרײַנגעריסן אַ לאַנגער, הויכער געשריי. די פֿרוי אין בלויען פֿאַרטעך איז חיימען פֿאַרגעקומען עפּעס באַקאַנט. ס'האָט זיך אים אָפּגעדוכט אַז ער האָט איר שוין ערגעץ-ווו געזען, אפֿשר אין חלום. די פֿרוי איז האַסטיק צוגעגאַנגען צו באַסען און איר עפּעס אַרײַנגעשעפּטשעט אין אויער. גלײַך נאָכדעם האָט זי אויפֿגעעפֿנט אַלע

שופֿלאָדן פֿון קאַמאָד און אַלמערס און זיי געלאָזט שטיין אָפֿן. באַשײַמפֿערלעך איז דאָס טאַקע געווען דער ציל פֿון איר קומען, ווײַל זי איז ווידער האַסטיק אַרויסגעלאָפֿן פֿון שטוב. ווען עמיצער האָט ווײַטער געעפֿנט די טיר, האָט חיים ווידער דערהערט דעם זעלבן לאַנגן און שמערצפֿולן געשרײַ, אָבער אַלע מענטשן אין באַסעס שטוב האָבן זיך געמאַכט נישט-הערנדיק, און קאַלטבלוטיק געשמועסט, ווי ס׳וואָלט גאָרנישט פּאַסירט. חיים איז געווען אויסער זיך: ער האָט פֿאַרשטאַנען אַז ס׳איז פֿאָרגעקומען אַן אויסטערלישע געשיכטע, אָבער ער האָט נעבעך געמוזט געדולדיק וואַרטן אויף אַ דערקלערונג מצד די גרויסע. אַ געפֿיל פֿון הילפֿלאָזיקייט האָט אים פֿאַרקלעמט דאָס האַרץ.

די מידקייט האָט ענדלעך גובֿר געווען חיימען. ער איז אײַנגעשלאָפֿן אין ווינקעלע אויף דער פּאָדלאָגע. אין חלום האָט ער זיך דערזען אויף אַ גרויסע, גרינע לאָנקע. די מוטער האָט אים גערופֿן, אָבער ער האָט נישט געקאָנט דערגיין פֿון וואַנעט ס׳גייט איר קול. חיים איז געווען דערשיטערט. נאָך אַ לאַנגער זוכעניש האָט ער אַנטדעקט, אַז זײַן מוטער געפֿינט זיך הינטער אַ שמאָלן גראָב. חיים האָט געפּרוּווט אַריבערשפּרינגען דעם גראָב, אָבער ס׳האָט זיך אים נישט אײַנגעגעבן. ער האָט געפֿילט, ווי עפּעס אַ באַהאַלטענער כּוח וואָלט אים צוריקגעהאַלטן און נישט געלאָזט שפּרינגען. די מוטערס קולות זענען נאָך שטאַרקער געוואָרן. פּלוצים האָט זיך דער גראָב אופֿגעהייבן און פֿאַרשוווּנדן געוואָרן. אויף זײַן אָרט האָט חיים דערזען אַ ריזיקן שלאַנג מיט אַ ברייט-אָפֿענעם מויל ווי אַ תּהום. דעם שלאַנגס צונג האָט זיך געצויגן צו חיימען. חיים האָט זיך אופֿגעכאַפּט פֿון שלאָף און אַ דערשראָקענער געקוקט אויף אַלע זײַטן. ער איז געווען אין באַסעס שטוב. דער פֿאַררויכערטער לאָמפּ האָט געוואָרפֿן אַ טונקעלן שײַן אויף די ווענט און טעבל. אַ פּאָר מענטשן זענען נאָך געזעסן בײַם טיש און געזופּט קאָכעדיקע טיי. חיים וואָלט אויך גערן געטרונקען אַ גלעזל טיי און וואָס פֿאַרביסן, ווײַל פֿון מיטיק אָן האָט ער גאָרנישט געגעסן. אָבער

פֿונדעסטוועגן איז ער זיכער געווען, אַז ווען די שוואַרצע באַסע וואָלט אים אָנגעבאָטן טיי מיט נאַשערײַען, וואָלט ער נישט גענומען פֿון איר האַנט. חיים האָט נאָך נישט באַוויזן זיך צו באַזינען. ווי עס האָט זיך ווידער געעפֿנט די טיר און אין צימער איז אַרײַנגעלאָפֿן זײַן פֿאָטער אַזוי האַסטיק, ווי ס׳וואָלטן אים געטראָגן די פֿאָלעס פֿון זײַן ראָק. די האָר און זײַן בלאָנדע באָרד זענען געווען נאָך מערער צעשויבערט ווי פֿריִער. ער האָט שווער געאָטעמט. ער האָט געבראַכט אין זײַן לינקער האַנט אַ פּאָר שטיקלעך שוואַרץ ברויט מיט ווורשט. חיים האָט מיט גרויס הנאה אופֿגעגעסן דאָס ברויט און באַהאַלטן דעם ווורשט אויף שפּעטער. קײַענדיק, האָט ער געטעהנעט: "נעם מיך מיט אַהיים, איך וויל דאָ נישט בלײַבן!" אָבער דער פֿאָטער האָט אים נישט געקוקט אין די אויגן און שטיל באַמערקט: "באַלד, מיט גאָטס הילף." באַלד איז ער פֿאַרשוווּנדן אויך אַזוי שנעל, ווי ער איז געקומען.

ערשט אויף מאָרגן נאָך מיטיק האָט מען חיימען געבראַכט צוריק אַהיים. אַ פֿאַרשעמטער איז ער געשטאַנען אויפֿן שוועל פֿון שלאָפֿצימער, ווּ די מוטער איז געלעגן. עפּעס וואָס האָט געוויס פּאַסירט! אַ שרעק האָט אַרומגעכאַפּט חיימען. ער האָט נישט געהאַט קיין מוט צוצוגיין נענטער. די מוטער איז געלעגן אין בעט, אַ בלײַכע, אַן אָפּגעצערטע. אירע האָר זענען געווען פֿאַרקעמט אויף אַרויף, אויף איר ברוסט איז געלעגן אַ ווײַסער, לאַנגער פּעקל, וועלכן זי האָט צערטלעך גערריקט צו זיך. זי האָט שוואַך געשמייכלט צו חיימען. אויפֿן בעט איז מיט גרויס חשיבֿות געזעסן די פֿרעמדע פֿרוי אין בלויען פֿאַרטעך און האָט אופֿמערקזאַם געקוקט אויפֿן פּעקל. חיימען איז די פֿרוי נישט געפֿעליק געוואָרן שוין פֿון ערשטן בליק. משמעות, אַז זי איז שולדיק געווען אין זײַן מוטערס געשרײַען און קראַנקייט. די פֿרוי האָט זיך אײַנגעבויגן צו דער מוטער און געוואָלט פֿון איר צונעמען דעם פּעקל, אָבער פּלוצלונג האָט דאָס פּעקל אַרויסגעלאָזן אַ דינעם, קוועטשעדיקן געשרײַ. חיים איז געשטאַנען אַ פֿאַרגאַפֿטער. די

מוטער האָט אויסגעשטרעקט אירע מאָגערע הענט, אַ כאַפּ געטאָן דאָס פּעקל און פֿאַרזיכטיק עס ווידער צוגעדריקט צו איר ברוסט. "איר זײַט שוין געַנוג שוואַך, רחל!" – האָט די פֿרוי געזאָגט – "איר טאָרט זיך נישט לאָזן פֿון אים פֿאַרשלינגען. ער איז דאָך אַן אמתער רויבער!" און דערזעענדיק חיימען, האָט זי אויסגערופֿן: "קום אהער, ייִנגעלע, ווילסט גאָר נישט אָנקוקן דײַן ברודערל?"

חיים האָט טאַקע נישט געוואָלט זען דאָס ווײַסע פּעקל. ער האָט זיך אָפּגעקערט און שטיל אַרויסגעגאַנגען פֿון צימער.

רחל האָץ האָט פֿון דעמאָלט אָן געהאַט נאָר איין אַרבעט: זי האָט כּסדר געקוקט ווי ס׳איז געוואַקסן דאָס נײַ-געבוירענע ייִנגעלע, וועלכער האָט געהייסן לייבעלע. אמת, רחל האָט זיך באַשעפֿטיקט אויך מיט אַנדערע אַרבעט: געקאָכט, געוואַשן, גענייט, געשטאָפּט, אָבער אירע געדאַנקען זענען שטענדיק געווען בײַ איר נײַעם מיזיניקל, בײַ לייבעלען. ער האָט זיך אַנטוויקלט גרויסאַרטיק. עס איז שווער געווען פֿעסטצושטעלן אין וועמען ער איז געווען געראָטן. מ׳האָט געמוזט צוערשט זיך גוט אָנקוקן אויפֿן בחורל און זיך ריכטיק מיישבֿ זײַן. צווישן אַלע קרובֿים פֿון ברוך האָץ און זײַן פֿרוי איז קיינער נישט געווען ענלעך צו לייבעלען. מ׳האָט עפּעס יאָ געשמועסט, אַז ברוכן עלטער-זיידעס זענען געווען שטאַרקע, געזונטע מענער, אָבער קיינער פֿון די לעבעדיקע משפּחה-מיטגלידער האָט זיי פּערזענלעך נישט געקענט.

לייבעלע איז ווירקלעך געווען אַן אויסנאַם. ווען ער איז אַלט געווען אַ פּאָר וואָכן, האָט ער שוין געפּרוּווט הייבן דעם אייבערשטן חלק פֿון זײַן קערפּער. משמעות אַז ער האָט שוין געוואָלט זען וואָס ס׳טוט זיך אַרום אים. ער האָט אַזוי שטורמיש באַוועגט מיט זײַנע פֿיסלעך, אַז די שטאַרקסטע ווינדעלעך האָבן נישט אויסגעהאַלטן און מ׳האָט געמוזט פֿאַר אים שטענדיק נייען גאַנץ נײַע. אָבער מ׳האָט עס געטאָן מיט גרויס חשק, ווײַל ס׳איז געווען אַ פֿרייד צו קוקן אין לייבעלעס קלאָרע, בלויע אויגן,

וועלכע האָבן שטענדיק געשמייכלט פֿון צופֿרידנקייט. אַן אמתע איבעראַשונג איז געווען פֿאַר אַלעמען זײַן עקשנותדיקער, כּמעט אײַזערנער ווילן. לייבעלע האָט געמוזט דורכאויס אויספֿירן זײַנע קאַפּריזן, שטילן זײַנע תּאוות. מיט אַ זייער גרויסן חשק האָט לייבעלע געזויגט פֿון זײַן מוטערס ברוסט און איר נישט אָפּגעלאָזט, ביז ער האָט נישט געפֿילט די העכסטע מדרגה פֿון זאַטקייט. ווען מ׳פֿלעגט אים אָפּרײַסן פֿון דער ברוסט אַ מינוט פֿריער, פֿלעגט ער מאַכן אַזעלכע ווילדע קולות, אַז די ווענט האָבן ממש געציטערט. די מוטער איז דעמאָלט געווען גרייט אויף מסירות-נפֿש און האָט מיט אַ געוואַלטיקער צערטלעכקייט באַפֿרידיקט לייבעלען. אַזאַ שיינער, רײַצנדער, הערלעכער יִנגעלע! ווי האָט מען אים געקענט מצער זײַן? האָט מען דען געקענט אויף אים זיך בײַזערן? אַפֿילו ווען ער איז מרעיש עולם געווען מיט זײַנע מעכטיקע געשרײַען האָט מען אויך זיך נישט געבײַזערט. פֿון דער מוטער איז דאָך געוויס געווען אָפּגערעדט! אויך דער פֿאָטער, וועלכער האָט דעם גאַנצן טאָג געאַרבעט אין ווערקשטוב און געליטן פֿון ליאַרם, האָט זיך נישט געבײַזערט. אַפֿילו דיביידע שוועסטערס, וועלכע האָבן שוין געאַרבעט אויף שטעלעס, זענען אויך נישט אין כּעס געווען אויף לייבעלע צוליב זײַנע געשרײַען אַון קאַפּריזן. מיט חיימען האָבן זיי איברהויפּט קיינמאָל נישט גערעדט, כּמעט זיך מיט אים נישט אינטערעסירט. ער איז געווען "נישט-אינטערעסאַנט, לאַנגווײַליק". מיט לייבעלעך איז אָבער געווען זייער אינטערעסאַנט זיך צו שפּילן: מיט אים האָט מען געקענט זיך רײַצן און שטיפֿן וויפֿל מ׳האָט געוואָלט. ער האָט מיט זײַנע ווילדע שטיק משׂמח געווען דאָס הויז-געזינד און אַלע האָבן געקוואָלן פֿון נחת. לייבעלע איז געווען ברוטאַל, פֿיזיש-שטאַרק, אַ יִנגעלע - אַ ברען!

אַזוי האָט זיך אָנגעהייבן לייבעלעס הערשאַפֿט אין ברוך האָצס משפּחה. וואָס גרעסער און שטאַרקער לייבעלע איז געוואָרן, אַלץ מער זענען געוואַקסן זײַנע מאַכט-פּרעטענזיעס, סײַ אין כּמות, סײַ אין איכות, ער האָט נישט געוואָלט וויסן קיין חילוק פֿון טאָג און נאַכט. אַפֿילו אינמיטן

נאַכט האָט ער בײַם קלייענסטן הונגערגעפּיל געפֿאָדערט פֿון דער מוטער זויגן. ווען זי האָט אים נישט אַזוי האַסטיק געגעבן, האָט ער געמאַכט קולות ביזן הימל. גלײַכצײַטיק האָט זיך אין לייבעלען אַנטוויקלט אַ צעשטערונגס-אינסטינקט. אַלס קרבן פֿאַר אים זענען געפֿאַלן אַ סך פֿון חיימס שפּילצייג, וועלכע יענער האָט מיט אַ טיפֿן קינסטלערישן חוש געהאַט אַליין אויסגעפֿאַרטיקט. חיים האָט נעבעך געמוזט צוזען און שווײַגן. די עלטערן האָבן זיך אָפּט פֿאַרענטפֿערט: "נישט אַזוי שרעקלעך, חיים! דו ביסט דאָך דער קלוגער, דער אָנשטענדיקער, דער בעל-שׂכל! וועסט מאַכן אַ נײַעם וועגעלע, אַ נײַעם אַעראָפּלאַן. לייבעלע איז דאָך אַזוי קליין, אַזוי נאַריש!"

ביסלעכווייז איז לייבעלע געוואָרן אַן אמתער מזיק. ער פֿלעגט כאַפּן אין הענטל אַ מעסער, אַ שער, אַ גאָפּל און אָנגרייפֿן דערמיט אַלע אַרומיקע, ער פֿלעגט זיך אַפֿילו נישט שרעקן פֿאַרן קאָכעדיקן סאַמאָוואר. הגם מ׳איז געווען געווינט אים נאָכצוגעבן אַלע זײַנע קאַפּריזן, האָט מען דאָך געמוזט זיי באַגרענעצן, כּדי ער זאָל נישט געמזיקט ווערן. מ׳האָט אים געהאַלטן אונטער שטענדיקער שמירה. מ׳פֿלעגט פּרוּוון אים ווירקן מיט דערציִערישע מיטלען, אַפֿילו געדראָעט אים, געוואָרנט, אָבער קיין זאַך האָט נישט געהאָלפֿן. ער פֿלעגט דעמאָלט ווערן אין כּעס, ווערן נאָך מערער אַגרעסיוו. לייבעלע איז געווען אַ פּרא-אדם, פֿאַר קיין זאַך נישט מורא געהאַט. ער פֿלעגט נישט אויסמײַדן קיין קאַמף מיט דעם שטאַרקסטן קעגנער און פֿלעגט אַרויסווײַזן אַ מייסטערהאַפֿטע פֿעיִקייט אָנצוגרײַפֿן און זיך צו פֿאַרטיידיקן. די פֿאָדלאָגע איז געווען דער ליבלינגס-אָרט, ווו ער האָט אויסגעפֿירט זײַנע האַלדז-ברעכערישע קונצן. האָט מען געפּרוּווט אים שטערן, איז געווען אַ סכּנה צו אים צוצוגיין: ער האָט געאַרבעט מיט די הענט און פֿיס ווי מיט באַיאָנעטן און געשפּאָלטן דעם הימל מיט זײַנע מעכטיקע געשרײַען. אַ שוים פֿלעגט אים אַרויסשלאָגן אויף זײַנע ליפּן און אַ מוראדיקער כּעס פֿלעגט אויסדריקן זײַן פּנים. נאָך אַ שענערע קונץ פֿלעגט ער ווײַזן, זיצנדיק אויף דער מוטערס שויס: ער פֿלעגט אַ שלײַדער טאָן אויף הינטער דעם

אויבערשטן חלק פֿון זײַן שטאַרקן, מוסקולעזן קערפּער מיט אַזאַ כּוח, אַז די מוטער פֿלעגט מוזן אָנווענדן איר גאַנצער קראַפֿט, כּדי נישט אַראָפּצופֿאַלן פֿון שטול צוזאַמען מיט אים. זײַנע שטאַרקע פֿיסלעך פֿלעגן דעמאָלט בלײַבן שטעקן אין אירע הענט, אָבער דער גאַנצער קערפּער פֿלעגט הענגען ווי אַ ברעט אין דער לופֿטן מיטן קאָפּ אַראָפּ. בײַ דער קונץ פֿלעגט דער מוטער פֿאַרקלעמען דאָס האַרץ און זי האָט נישט געהאַט קיין אַנדער מיטל ווי זיך צו בעטן בײַ לייבעלען:

"לייבעלע, טײַערער, זיסער בחורל, זיי גוט צו מיר! וואָס ווילסטו מײַן גאָלד? וואָס זאָל איך דיר געבן? אָט האָסטו מײַן קאָפּ, מיינע האָר, מײַן געזיכט. רײַס, קנײַפּ, שלאָג, נאָר זײַ ווידער גוט, מײַן טרײַסט, מײַן אוצר!"

דעמאָלט פֿלעגט לייבעלע דערגרײַכן זײַן העכסטן טריִומף. ער פֿלעגט מיט חסד אָננעמען דעם פֿאָרשלאַג: רײַסן די מוטער פֿאַר די האָר, פּויקן מיט די פֿויסטן אויף איר פּנים און רײַסן איר דאָס קלײַד פֿון לײַב. די מוטער פֿלעגט בשעת מעשׂה זאָגן: "זײַ ווידער אַ גוטער, לייבעלע, מײַן גאָלד, זײַ גוט!" און ער פֿלעגט זיך נאָכדעם באַרויִקן.

פֿלעגט אָבער לייבעלע נישט אָננעמען דעם פֿאָרשלאַג, איז געווען שלעכט, ביטער! דעמאָלט איז מען געווען נאָענט צו פֿאַרצווײַפֿלונג.

חיים האָט צוגעזען אַזעלכע סצענעס און איז געווען אויסער זיך. אַ מוראדיקער כּעס פֿלעגט אים באַהערשן, זײַן האַרץ פֿלעגט קלאַפּן ווי אַ האַמער פֿון צער און ווייטיק. די מוטער איז כּסדר טעראָריזירט געוואָרן פֿון אַזאַ רשע, פֿון אַזאַ זולל וסובא, און קיין מיטל איז נישט געווען! חיים האָט הילפֿלאָז געקריצט מיט די ציינער, זײַנע הענטלעך האָבן זיך געבײלט אין פֿויסטן, זײַן כּעס האָט זיך פֿאַרוואַנדלט אין אַ שׂנאה צו לייבעלען.

III.

לייבעלע איז געוואַקסן, זײַן כּוח איז אויך געוואַקסן און האָט אים געשטויסן צו פֿאַרגרעסערן זײַן מאַכט. די אַלטע פּריווילעגיעס האָבן אים

מער נישט באַפֿרידיקט. נײַע צוטראַכטן איז זײַן מוטער נישט געווען בכוח. איר נאָכגיביקייט האָט שוין דערגרײַכט די העכסטע מדרגה. איינמאָל, ווען לייבעלע איז ווידער געהאַנגען שטײַף ווי אַ ברעט מיטן קאָפּ אַראָפּ און נישט געוואָלט אײַנגיין אויף קיין שום קאָמפּראָמיס, איז די מוטער פּלוצים געפֿאַלן אויף אַן המצאה.

אויף דער פּאָדלאָגע איז געלעגן לייבעלעס הייבעלע, וואָס ער האָט זיך אַרונטערגעריסן פֿון קאָפּ.

"קום אַהער, חיימל!" – האָט די מוטער געזאָגט. – "דו ביזט דאָך בײַ אונדז דער קליגערער. מיט דיר קען מען רעדן. הייב אויף דאָס הייבעלע און טראָג עס אַוועק צו דער אַלטער מיכלען. זאָג איר, אַז איך, רחל האָץ, בעט זי זאָל פֿאַרעדן דאָס הייבעלע. מיכלע קען מיך גוט. לויף גיכער צו איר, ווײַל איך קען שוין מער נישט אויסהאַלטן פֿון לייבעלען! ב׳האָב מורא ער זאָל מיר נישט אויסברעכן די הענט."

חיים האָט זיך אַ הייב געטאָן. ער האָט פֿיינט געהאַט לייבעלען, דעם גנבֿ, דעם רויבער, דעם פּאַראַזיט. פֿאַר אים איז דאָס ברודערל געווען אַ געמיינע און אומנוצלעכע בריאה. ער וואָלט מיט פֿאַרגעניגן צעריסן דאָס הייבעלע און זיך נישט מטריח געווען צו מיכלען, אָבער ער איז דאָך געווען דער קלוגער, דער אָנשטענדיקער! אַלע האָבן אים געהאַלטן פֿאַר אַ לײַט, האָט ער געמוזט פֿאָלגן און אַוועקטראָגן צו מיכלען דאָס הייבעלע.

"דו ווייסט דאָך, חיימל, וווּ מיכלע וווינט. איך בין מיט דיר שוין איינמאָל געווען בײַ איר. זי וווינט הינטער דעם אַלטן ייִדישן בית-עולם. גיי דורך די גרינע גאַס פֿאַרבײַ דעם בהמות-מאַרק. דו וועסט שוין טרעפֿן וווּ מיכלע וווינט."

אין דרויסן איז שוין געווען פֿינצטער. די פֿולע לבֿנה האָט זיך אָנגעהייבן צו פֿאַרקלענערן. זי איז געשטאַנען הויך איבערן הימל און געוואָרפֿן דורך די בלאָנדזשענדיקע וואָלקנס שאָטנס, וועלכע האָבן אויף דער ערד אויסגעזען ווי משונהדיקע געשפּענסטער. אָפֿט פֿלעגט ווערן אַזוי

פֿינצטער, אַז חיים פֿלעגט מוזן זיך אָפּשטעלן און וואַרטן ביז די לבֿנה וועט ווידער נעמען לײַכטן. פֿון די הײַזער האָבן זיך אַרויסגעזען נאָר שוואַכע ליכט-שטראַלן. חיים איז געגאַנגען און געטראַכט וועגן דער מוטער. ווי האָט זי נישט מורא געהאַט צו שיקן אים אַליין אין אַזאַ פֿינצטערער נאַכט? און וווהין האָט זי אים געשיקט? צו מיכעלען, דורך אַן איינזאַמען וועג פֿאַרבײַ דעם בהמות-מאַרק, דורך דעם אַלטן יִדישן בית-עולם, ווו מ׳האָט שוין יאָרנלאַנג נישט מקבֿר געווען קיין טויטע, ווו די קבֿרים זענען געלעגן אַזוי נאָענט איינער לעבן אַנדערן, אַז מ׳האָט נאָר מיט גרויס מי קעקענט שטעלן צווישן זיי אַ פֿוס. צי האָט די מוטער נישט געוווּסט, אַז ער האָט מורא געהאַט דורכצוגיין די גרינע גאַס אַפֿילו בײטאָג? די מוטער האָט דאָך געוווּסט די מעשׂיות וועגן צײַכנס, וואָס די טויטע האָבן געגעבן. איר זענען דאָך געווען באַקאַנט די געשיכטעס וועגן פֿאַרשטיקטע געשרײַען פֿון קבֿרים, ווו ס׳האָבן נישט געקענט אײַנרוען יענע מתים, וועלכע האָבן נאָך זיך נישט נאָכגעלאָזט קיין קדיש-זאָגער. און לייבעלע איז געוויס נישט ווערט געווען, אַז צוליב אים זאָל מען מוזן גיין אין דער נאַכט צווישן קבֿרים...

לעבן צוים פֿון בהמות-מאַרק האָט חיים פּלוצים דערזען אַ משונהדיקע געשטאַלט, וועלכע האָט צו אים אויסגעשטעקט לאַנגע און דאַרע הענט. חיים האָט אַ געשרײַ געטאָן און אַנידערגעפֿאַלן אויף דער פֿײַכטער האַרבסט-ערד. אַ קאַלטער שווייס האָט באַדעקט זײַן שטערן. ער איז פֿון מורא געווען כמעט אָן באַוווּסטזײַן. ביסלעכווײַז איז ער געקומען צו זיך, אָבער ער האָט מורא געהאַט זיך צו באַוועגן. באַלד האָט ער זיך איבערצײַגט, אַז קיינער האָט אים נישט אָנגעכאַפּט, קיינער נישט געוואָרגן. פֿונדעסטוועגן איז ער געבליבן ליגן ווײַטער. ענדלעך האָט ער דערהערט שטאַרקע, יוונישע טרויט. אַזוי איז נישט געגאַנגען קיין מת, אַזוי איז אויך נישט געגאַנגען קיין שד! אַזוי האָט געקענט גיין נאָר אַ לעבעדיקער מענטש, אַ בשׂר ודם, וועלכער לעבט אין אַ שטוב, פֿאַרדינט געלט, רעדט, לאַכט,

ליבט, איז גוט, אָדער שלעכט. חיים איז געוואָרן מוטיקער און אויפֿגעהייבן דעם קאָפּ. ער האָט דערקענט דעם מענטשן, וועלכער איז צוגעגאַנגען נענטער: ס׳איז געווען דער ליטווישער בהמות-הענדלער אויגונאַס, וועלכער האָט געוווינט אויף דער זעלבער גאַס ווו ס׳האָבן געלעבט חיימס עלטערן.

אויגונאַס איז געווען אַ הויזבאַזיצער. אים האָט געהערט דאָס הילצערנע הויז, ווו ס׳איז געווען ר׳ מענדלעס חדר. דער הויכער, דיקער גוי מיטן גרויסן, געלהאָריקן קאָפּ און לאַנגע שטאַרקע, ביינערדיקע הענט פֿלעגט אַלעמאָל אָנוואַרפֿן אַן אימה אויף חיימען, ווײַל ער איז געווען אַן אַנטיסעמיט, וועלכער האָט גערעדט נאָר שלעכטס פֿון ייִדן און פֿאַרשפּרייט וועגן זיי מוראדיקע שקרים. אין דעם מאָמענט אָבער האָט חיים זיך געפֿרייט, וואָס אויגונאַס איז פֿאַרבײַגעגאַנגען. ער איז, לכל הפּחות, געווען אַ לעבעדיקער מענטש: ס׳איז שוין מער נישט געווען אַזוי אומהיימלעך צו גיין צווישן קבֿרים. דערבײַ האָט חיים זיך איבערצײַגט, אַז זײַן שרעק איז געווען אומגעגרינדעט: די משונהדיקע געשטאַלט מיט די לאַנגע און דאַרע הענט האָט זיך אַרויסגעוויזן פֿאַר אַ באַוועגליכן שאָטן פֿון אַ נאַקעטן בוים, וועלכן ס׳האָט געשאָקלט דער ווינט. אויגונאַס איז געגאַנגען אין דער זעלבער ריכטונג, ווו חיים געדאַרפֿט גיין. דאָס ייִנגעלע האָט אָנגעשטרענגט זײַנע שוואַכע פֿיסלעך און זיך באַמיט צו גיין גאַנץ נאָענט הינטערן גוי, אויגונאַס האָט זיך אָבער פּלוצים אומגעקערט, אויסגעשפּײַט און דערלאַנגט חיימען אַ שטויס:

"וואָס לויפֿסטו מיר נאָך און דרייסט זיך מיר אונטער די פֿיס, דו חוצפּהדיקער ייִדישער וואָרעם? טראָג זיך אָפּ פֿונדאַנעט צום טײַוול, אַז נישט וועל איך דיר ממיתן אויפֿן אָרט!"

חיים האָט זיך אָפּגעשטעלט. ער איז געווען דערשוינט. ער האָט דאָך דעם דיקן, הויכן פֿאַרשוין אַפֿילו נישט אָנגערירט, אים לחלוטין קיין שלעכטס נישט געטאָן! ער איז אים נאָכגעגאַנגען, ווײַל ער איז געווען אַ לעבעדיקער מענטש, ווײַל ס׳איז געווען היימלעכער צו גיין דורכן בית-

עולם. אים האָט נישט געאַרט וואָס ער איז נישט געווען קיין ייִד. פֿאַרוואָס האָט עס געקומט חיימען אַזאַ שטאָרק? ער איז דאָך אַלעמאָל געווען גוט און פֿרום! משמעות אַז אויף דער וועלט איז שוין אַזוי איַינגעאָרדנט, אַז ווען מ׳איז גוט און פֿרום מוז מען לייַדן פֿון אומרעכט און רדיפֿות, אָבער ווען מ׳איז שלעכט און גאָטלאָז, לעבט מען אַ גוטן טאָג. דער בעסטער בייַשפּיל איז געווען לייבעלע: ער איז געזעסן אין דער וואַרעמער שטוב און געפּייַניקט די מוטער, הגם ער איז געווען אַ שלעכטער יונג.

ווען אויגונאַס איז פֿאַרשוווּנדן געוואָרן אין דער פֿינצטערניש, האָט חיים זיך געלאָזט לויפֿן פֿאָראויס. ער האָט פֿאַרביסן די ליפּן ביז בלוט און מורא געהאַט צו קוקן אָן אַ זייט.

צום גליק האָט דער הימל זיך אויסגעלייַטערט, די לבֿנה האָט ווידער געשייַנט און די שטערן האָבן געפֿינקלט. באַלד האָט חיים דערזען מיכלעס קליינע האַלב-צעפֿוילט הייַזל. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט, כּדי זיך אָפּצורוען און זאַמלען נייַע כּוחות פֿאַר דער שווערער אופֿגאַבע, וואָס אים איז פֿאָרגעשטאַנען. חיים האָט געמוזט שווער קעמפֿן מיט זיך אַליין און צוזאַמענעמען זייַן גאַנצע ווילנס-קראַפֿט, ווייַל די מורא פֿאַר פֿרעמדע מענטשן האָט זיך בייַ אים נישט פֿאַרקלענערט, נאָר שטאַרק פֿאַגרעסערט. אַ תּהום איז געלעגט צווישן חיימען און די איבעריקע מענטשן.

חיים האָט זיך דערמאָנט, אַז ער איז אַנומלט געווען בייַ מיכלען. בייַ דער מוטער איז אַנצינדעט געווען די ברוסט, וועלכע איז שוין געוואָרן גאַנץ רויט און גורם געווען גרויסע שמערצן. מיכלע האָט באַוויזן וווּנדער. זי האָט פֿאַררעדט די ברוסט, וועלכע איז באַלד פֿאַרהייַלט געוואָרן. מיכלע איז געווען פֿרייַנטלעך צו רחל האָץ, אָבער חיימען איז זי נישט געפֿעלן געוואָרן. אַלץ איז ביי איר געווען אַזוי מאָדנע. מיכלע אַליין איז געווען מיאוס און מרה-שחורהדיק, אירע ווערטער, מיט וועלכע זי האָט פֿאַררעדט, זענען געווען אַזוי אומפֿאַרשטענדלעך. פֿונוואַנעט האָט מיכלע גענומען אַזעלכע ווערטער? ... די מוטער האָט דעמאָלט מיטגענומען איַינגעמאַכץ, ווייַל

מיכלע האָט פֿאַר איר הײַל-קונסט קײַן געלט נישט גענומען, כאָטש זי איז געווען אָרעם און קראַנק. די מוטער האָט דערציילט, אַז ווען מיכלע וואָלט גענומען געלט, וואָלט זי רײַך געוואָרן, ווײַל אין דער גאַנצער מדינה האָט קיינער נישט פֿאַרשטאַנען אַזוי גוט ווי זי צו הײַלן קראַנקע און אומשעדלעך צו מאַכן שלעכטע השפּעות. מיט יאָרן צוריק האָט מיכלע אַרומגעטראָגן איבער הײַזער פֿאַרקויפֿן באַוול, פֿאָדעם, נאָדלען, שנירלעך און גומי-באַנד. דאָס איז אָבער געווען דעמאָלט ווען חיים איז נאָך נישט געבוירן געוואָרן.

חיים האָט דאָס אַלץ אויפֿגעפֿרישט אין זכּרון, כּדי צו פֿאַרטרײַבן זײַן מורא פֿאַר מיכלען און זיך אויסמאָלן איר אַ ביסל היימליכער. פּאַמעלעך און פֿאָרזיכטיק האָט חיים אַריבערגעקלעטערט דעם הויכן גאַניק. די הענט האָט ער געהאַלטן אינדערהייך, כּדי זיך נישט אָנצורירן אָן מיכלעס טיר. גאָט ווייסט, וואָס פֿאַר אַ טומאה ס'האָט געשטעקט אין מיכלען! שטיל איז ער דורך פֿירהויז אַרײַנגעגאַנגען אין שטיבל. אַן אַלטער אייל-לעמפּל האָט זיך געראויכערט אין אַ גלאָז און געוואָרפֿן אַן אומהיימלעכן שײַן אויף מיכלעס געלן ווי וואַקס פּנים. מיכלע איז געלעגן אין אַ הילצערנעם בעטל, באַדעקט מיט אַ גרויע, צעריסענע קאָלדרע. פֿון איר לאַנגן נאָז און ברייט, עטוואָס אָפֿענעם מויל האָט זיך געטראָגן אַ מאָדנער גערויש מיט אַ פֿײַפֿעריי. מיכלע איז געשלאָפֿן. חיים האָט נישט געוואַגט איר צו וועקן. ער איז אַ פֿאַרגאַפֿטער געשטאַנען און געהאָרכט. די שטילקייט אין שטיבל האָט אָנגעוואָרפֿן אַ מרה-שחורה און איז געווען אַזוי געהײַמניספֿול; די לופֿט איז עפּעס געווען אָנגעפֿילט מיט מאָדנע קלאַנגען. חיימען האָט זיך אָפּגעדוכט, אַז די זאַכן, וואָס האָבן זיך געפֿונען אין שטיבל, האָבן געפֿירט אַ זעלבסטשטענדיקן, סודותפֿולן לעבן. אַ שאַרפֿער ריח האָט זיך געטראָגן פֿון זיי. אונטער די פּאָדלאָגע האָט עפּעס געקנאַקט, אין די ווענט האָט מען שטיל געפּויקט און אין אויוון האָט געסיקעט אַ גריל. חיימען האָט זיך געדוכט, אַז ערגעץ-ווו זענען אַוועקגעשטעלט געוואָרן אַ סך זייגערס, כּדי צו מעסטן די דויערהאַפֿטיקייט פֿון אַלע חפֿצים.

אַ לאַנגע צײַט איז חיים געשטאַנען און געהאָרכט. ענדלעך האָט מיכלע אופֿגעמאַכט אירע אויגן – גרויסע, גליִענדיקע, באַפֿעלערישע אויגן, וועלכע האָבן לחלוטין נישט האַרמאָנירט מיט איר נעבעכדיקן אויסזען. אויך די אָרעמקייט און אומאָרדנונג אין שטיבל איז נישט געווען צוגעפּאַסט פֿאַר אַ פֿרוי מיט אַזעלכע אויסטערלישע אויגן. מיכלע האָט זיך נישט געוווּנדערט, ווען זי האָט דערזען חיימען. משמעות, אַז זי איז געווינט געווען צו זען בײַ זיך פֿרעמדע מענטשן. חיים האָט איר צוגעטראָגן דאָס הייבעלע.

"רחל האָץ... רחל האָץ האָט עס צוגעשיקט... צו פֿאַררעדן... ס'איז לייבעלעס הייבעלע", האָט חיים קוים אויסגערעדט. ער האָט פֿאַרגעסן אַפֿילו צו זאָגן "גוטן אָוונט!" מיכלע האָט מיט גרויס מי אופֿגעהייבן איר קיילעכדיקן, קרומען רוקן. מיט אירע ביינערדיקע, צעבויגענע פֿינגער האָט זי אַ כאַפּ געטאָן דאָס הייבעלע, פֿלעגט געמאַכט מיט דער האַנט אינדערלופֿטן אַ פּאָר שטריכן און שטיל געשעפּטשעט אַ רײַ ווערטער, וועלכע האָבן געזאָלט אומשעדלעך מאַכן לייבעלעס שלעכטער קראַפֿט.

חיים איז געלאָפֿן צוריק אַהיים ווי אויף הײַסע קוילן, מיט פֿאַרביסענע ציינער און האַלב-פֿאַרמאַכטע אויגן. ער האָט געהאַלטן דאָס הייבעלע מיט די שפּיצן פֿון זײַנע פֿינגערלעך. אים האָט זיך אָפּגעדוכט, אַז דאָס הייבעלע איז שווערער געוואָרן פֿון מיכלעס געהיימען שפּרוך. ער האָט שטיל דערלאַנגט דער מוטער דאָס הייבעלע ער, חיים, איז געווען געהאָרכזאַם, גוט און פֿרום, ער האָט איר בקשה דערפֿילט. לייבעלע איז אָבער שוין געלעגן אין וויגעלע, אַ ראָזער, אַ קיילעכריקער, אַ פֿרישער. ער איז געשלאָפֿן פֿעסט, געשמאַק, אַ פֿאַרמאַטערטער פֿון שווערן קאַמף און גרויסן נצחון איבער זײַנע עלטערן און שוועסטערס.

IV

לייבעלע האָט געהערשט אין שטוב ביד חזקה – שרײַעריש און אומרחמנותדיק. חיים האָט מיט אַן ערנסטן אויסדרוק אויף זײַן פּנים שטיל

זיך געשפּילט אין זײַן ווינקעלע. פֿון שטאָף- און קאַרטאָן-רעשטלעך האָט ער געשאַפֿט פֿײַנע און קאָמפּליצירטע שפּילצײַג. ער האָט געצײַכנט, געשניטן, געפֿײַלט, און הנאה געהאַט פֿון די פֿאַרטיקע זאַכן. אָבער ער האָט אויך געמוזט זוכן אַ זיכערע באַהעלטעניש פֿאַר זײַנע קונסט-ווערק, כּדי זיי זאָלן נישט אַרײַנפֿאַלן אין לייבעלעס הענט. לייבעלע דער מזיק האָט געפֿילט אַן אינסטינקטיווע מורא פֿאַר חיים דעם שוויגער. דער פֿאָטער, די מוטער און די שוועסטערס האָבן בלית ברירה געמוזט טאַנצן אונטער לייבעלעס ניגון, דולדן אַלע זײַנע שמד-שטיק. אָבער מיט דעם בלאַסן און מאָגערן ברודער, וואָס איז לייבעלען אין תּוך פֿרעמד געווען, האָט דער מזיקל נישט געקענט פּראַווען זײַנע קונצן. לייבעלע פֿלעגט דעריבער מורא האָבן זיך אָנצוהייבן מיט חיימען. אָבער ווען ס׳איז אים געלונגען אין געהיים צו פֿאַרניכטן חיימס שפּילצײַג, האָט ער עס געטאָן מיט גרויס חשק. און געטאָן האָט ער עס גאַנץ אָפֿט, הגם חיים פֿלעגט גלײַך אויסגעפֿינען ווער דער שולדיקער איז. לייבעלען פֿלעגט נישט אָפּשרעקן דער פּסק, וואָס ער פֿלעגט כאַפּן פֿון חיימען בײַ אַ גוטער געלעגנהייט, ווען די עלטערן און שוועסטערס פֿלעגן עס נישט באַמערקן. אין אַזעלכע מאָמענטן האָט חיים געשלאָגן לייבעלען מיט דעם גאַנצן כּוח, וועלכן עס האָט פֿאַרמאָגט זײַן קליינער און שוואַכער קערפּערל. זײַן שטימע, וועלכע איז אויס שעמעוודיקייט געוויינלעך געווען אַ ביסל הייזעריק, האָט דעמאָלט געקלונגען קלאָר און הויך, און צו יעדן קלאַפּ אויסגערופֿן: "אָט האָסטו פֿאַר אַלע דײַנע מעשׂים רויבער, גזלן, ווילדע חיה!"

הגם לייבעלע איז געווען אומגעהויער שטאַרק פֿאַר זײַנע יאָרן, האָט ער דאָך זיך קיינמאָל נישט געשיצט קעגן חיימען און געדולדיק געליטן די קלעפּ. ער האָט נאָר געענטפֿערט מיט אַ שטילן געוויין, ווי ער וואָלט געווען באַזאָרגט, אַז קיינער זאָל זיך נישט דערוויסן פֿון זײַן מפּלה. ער האָט זיך אויף חיימען קיינמאָל נישט באַקלאָגט, נישט פֿאַר די עלטערן, נישט פֿאַר די איבעריקע קרובֿים. דער פּסק וואָס חיים האָט מקיים געווען לייבעלען, איז

געבליבן אַ סוד צווישן זייביידן אָבער לחלוטין אומפֿאַרשטענדלעך איז געווען לייבעלעס אויפֿפֿירונג נאָך די קלעפּ: ער האָט זיך געפֿילט שולדיק און געזוכט חיימס פֿריַינטשאַפֿט. ווען חיים פֿלעגט זיצן בײַ זײַן אַרבעט, פֿלעגט לייבעלע צוגיין צו אים און מיט חניפֿה ווערטער פּרווון פֿאַרפֿירן אַ זאַכלעכן שמועס: צי קען מען באַנוצן קנעפּ אַלס רעדלעך פֿאַר אַ קליין וועגעלע, אָדער צי קען מען בויען אַן אַעראָפּלאַן פֿון שוועבעלעך? דעמאָלט וואָלט לייבעלע מיט פֿאַרגעניגען אָפּגעשניטן די קנעפּלעך פֿון זײַן אייגענעם מאַנטל, אָדער פֿאַרברויכט אַלע שוועבעלעך פֿון קיך. חיים פֿלעגט אַפֿילו נישט ענטפֿערן לייבעלען, ווײַל זײַן אורטייל איבער אים איז שוין געווען אַן ענדגילטיקער: אין לייבעלעס שיינעם און געזונטן קערפּער איז געווען אַ שלעכטע און גאָטלאָזע נשמה. ווען חיים וואָלט זיך אַרײַנגעלאָזן מיט אים אין קלענסטן געשפּרעך, וואָלט ער אויך אַזוי ווי די איבעריקע משפּחה-מיטגלידער אַרונטערגעפֿאַלן אונטער לייבעלעס אומדערטרעגלעכער הערשאַפֿט.

לייבעלע האָט געהערשט ווי אַן אמתער דעספּאָט. ער איז געווען זייער אַן אומבאַקוועמער פֿאַרשוין אין שטוב, און די אַרומיקע האָבן געהאַט פֿון אים געברענטע צרות. אָבער פֿונדעסטוועגן האָט מען אים ליב געהאַט, ווײַל מ'האָט גענוי געוווּסט וואָס ער אין זײַן מהות איז געווען קלאָר. ווען פֿרעמדע מענטשן פֿלעגן אָנקוקן לייבעלען, פֿלעגן זיי זאָגן: "אַך, ווי שיין ער איז! קיין עין-הרע זאָל אים נישט שאַטן! אַ חיית צו קוקן אויף אים דער אויבערשטער זאָל געבן, זאָלט האָבן פֿון אים נחת!"

ברוך און רחל האָבן געקוקט אויף לייבעלען און געקליבן נחת. צי האָט מען ערגעץ-ווּו געזען אַזאַ שיין יינגעלע? אויגן, בלויע ווי אַ "פֿאַרגעס מיך ניט", מיט טונקעלע ברעמען. אַ קאָפּ מיט העלע זײַדענע האָר, און אַ כּוח – פֿון שמשין הגבור. ביים בעסטן ווילן האָט מען נישט געקענט זאָגן, אַז לייבעלע איז כאָטש אַ ביסל געהאָרכזאַם און דערצויגן, אָבער זײַן אומדערצויגענע אויפֿפֿירונג און, אַפֿילו, זײַנע שמד-שטיק זענען געווען

פֿאַר די עלטערן מער אָנגענעם ווי די קאַלטע און אומהיימלעכע מאָראַל פֿון זייער זון חיים. לייבעלע איז נאָך אַלע חסרונות געווען דאָך זייער קליין, נישט געהאַט קיין שׂכל, דעריבער האָט מען געקענט האָפֿן אַז ער וועט אויסוואַקסן אַ גוטער מענטש. חיים איז פֿאַר אַלעמען געווען אַ פֿאַרשלאָסענע וועלט, קיינער האָט נישט געוווסט זײַן מהות.

איינמאָל, שבת פֿאַר מיטיק, איז רחל מיט ביידע ייִנגעלעך געגאַנגען צו גאַסט ביי קרובֿים: לייבעלען האָט זי געטראָגן אויף די הענט און חיים איז געגאַנגען נעבן איר. ברוך האָץ איז נאָך געווען אין בית-המדרש און האָט געזאָלט שפּעטער זיך טרעפֿן מיט רחלען בײַ זײַן ברודער. שבת נאָכן דאַוונען פֿלעגט ברוך האָץ גערן באַזוכן זײַנע ברידער, מאַכן ברכה און פֿאַרבײַסן מיט געהאַקטע הערינג אָדער לעבער. דער וועטער איז געווען וווּנדערשיין. אַ סך מענטשן האָבן געשפּאַצירט אויף די גאַסן, צווישן זיי אויך קריסטן, וואָס האָבן צוליב דעם ייִדישן שבת נישט געאַרבעט. אינמיטן פֿון אַ זייער שמאָלער געסעלע, וואָס רחל מיט די קינדער האָבן געמוזט דורכגיין, זענען געשטאַנען צוויי קליינע קריסטלעכע מיידעלעך און געמיטלעך געשמועסט. כּדי פֿרײַ צו מאַכן דעם וועג, האָבן די מיידעלעך זיך אָפּגערוקט איינע פֿון דער אַנדערער. חיים האָט זיך אָפּגעשטעלט און נישט געוואָלט דורכגיין צווישן זיי. די מוטער איז אַליין דורכגעגאַנגען און געהייסן חיימען איר נאָכגיין, אָבער ער האָט זיך נישט גערירט פֿון אָרט. די מוטער האָט זיך געבײַזערט, אָבער ס'האָט נישט געהאָלפֿן. די מיידעלעך האָבן מיט גרויס געלעכטער אָנגעקוקט חיימען. זיי זענען געווען זייער פֿאַרוווּנדערט. פֿאַרבײַגייער האָבן זיך אָפּגעשטעלט און נײַגעריק געפֿרעגט וואָס דאָ איז פֿאָרגעקומען. חיים איז געשטאַנען ווי אַ צוגעשמידטער מיט אַ בלאַסן, באַוועגלאָזן פּנים. די מוטער האָט זיך אומגעקערט, צוגעגאַנגען צו חיימען, אים אַ שלעפּ געטאָן פֿאַר דער האַנט, אָבער ער – נישט פֿון אָרט! פֿאַרבײַגייער – ייִדן און קריסטן – האָבן געשאָקלט מיטן קאָפּ און געשריִען.

"אַ משוגענער יונג! ... אַ משונהדיקער טיפּ! ... גאָט זאָל היטן פֿון אַזעלכע קינדער! ... וואָס שטייסטו ווי אַ גולם? גיי דאָך, די מוטער רופֿט! ..."

חיים איז געשטאַנען ווי אַ פֿאַרגליווערטער. די מוטער האָט אים געלאָזט שטיין און זיך געלאָזט גיין אַליין מיט לייבעלען אויף דער האַנט. די דערוואַקסענע מענטשן האָבן זיך מער נישט אינטערעסירט מיטן מאָדנעם ייִנגעלע, אָבער די מיידעלעך האָבן זיך איבער אים לוסטיק געמאַכט. זיי האָבן זיך מיט אים גערײַצט, אים אייניקע מאָל אָנגערירט, כּדי זיך צו איבערצײַגן וואָס פֿאַר בריאה דאָס איז. חיים איז געשטאַנען באַוועגלאָז. די מיידעלעך האָבן אים פֿון ביידע זײַטן גענומען מכבד זײַן מיט לייכטע שטויסן, אָבער ער האָט זיך נישט באַשיצט, געשוויגן און אַפֿילו זיי נישט אָנגעקוקט. זענדיק אַז חיים איז נישט אינטערעסאַנט, האָבן די מיידעלעך אים אָפּגעלאָזט און אַרײַנגעגאַנגען אין אַ הויז. חיים האָט דעמאָלט האַסטיק זיך געלאָזט לויפֿן און אָנגעיאָגט די מוטער.

חיים איז געווען אַ רעטעניש פֿאַר זײַנע עלטערן. זיי האָבן זיך קיינמאָל נישט געקענט פֿאָרשטעלן, אַז הינטער זײַן אײַזערנער עקשנות שטעקט אַ נטיה צו רעליגיעזער פֿרומקייט. שבת און יום־טובֿ פֿלעגן שכנים און סתּם פֿרומע ייִדן בײַ ברוך דעם היטלמאַכער און געמיטלעך שמועסן. דערבײַ האָט יעדערער געוואָלט אַרויסווײַזן זײַן בקיאות אין לערנען. מ׳פֿלעגט זיך דערציילן אגדות פֿון מדרש און גמרא. איין אגדה האָט דערציילט וועגן אַ חסיד, וואָס איז קיינמאָל נישט דורכגעגאַנגען צווישן ווײַבער. דערפֿאַר איז ער זוכה געווען צו אריכות־ימים און אַ רויִקן לעבן. זיצנדיק אין זײַן ווינקעלע, ווו ער האָט זיך שעהנווײַז געשפּילט און געשאַפֿן מיט זײַנע דינינקע פֿינגערלעך פֿײַנע שפּילצײַג, אָדער ליגנדיק אין זײַן בעטל מיט האַלב־פֿאַרמאַכטע אויגן — האָט חיים זיך אויפֿמערקזאַם צוגעהערט צו די שמועסן פֿון די דערוואַקסענע. ער האָט געשלונגען זייערע ווערטער כּדי צו באַגרייפֿן די וווּנדערפֿולע מלוכה וואָס געפֿינט זיך הינטער דער רעאַלער

וועלט, כּדי צו דערוויַיזן גאָט זיַין פֿרומקייט און באַשערנקייט. חיימען האָט נישט געאַרט וואָס די אַרומיקע האָבן אים נישט פֿאַרשטאַנען, האָבן פֿאַלש אויסגעטיַיטשט זיַין הנהגה און אים געהאַלטן פֿאַר אַ טיפּש, אָדער גאָר פֿאַר אַ פֿאַרביסענעם עקשן. פֿאַר חיימען איז וויכטיק געווען אַז אים זאָל פֿאַרשטיין גאָט, וואָס ווייסט אַלץ, וועמען חיים האָט געפֿילט אין די הייליקע ווערטער, אין די הייליקע ספֿרים.

און וואָס מער לייבעלע איז געוואָרן אומדערצויגן און שריַיעריש, אַלץ מער איידל און שטיל איז געוואָרן חיים. לייבעלע איז געווען אַ בעל-תּאווהניק, געפּיַיניקט די מוטער מיט זיַינע באַגערן און קאַפּריזן. ער איז ממש קיינמאָל נישט זאַט געווען. חיים איז אַלס קעגנזאַץ געווען אַבסאָלוט פֿריַי פֿון קאַפּריזן און באַגערן. וואָס מער גאָטלאָזער און זינדיקער לייבעלע איז געוואָרן. אַלץ מער פֿרומער און הייליקער איז געוואָרן חיים.

V

דער קליינער הילצערנער הויז, אין וועלכן ר׳ מענדל האָט שוין אַכטאונפֿערציק יאָר געהאַלטן זיַין חדר, איז געשטאַנען נידעריקער פֿון דער גאַס, דערפֿאַר האָט זיך געשאַפֿן דער איַינדרוק אַז ס׳האָט אייַינגעזונקען אין פֿאַרלויף פֿון יאָרן. דער ברייער דאַך איז וויַיט אַראָפּגעהאָנגען איבער די ווענט און איז געווען באַדעקט מיט גרויע מאָך. הינטערן הויז האָט זיך געצויגן אַ נישט געברוקירטער הויף מיט אַ סך קאַשטאַנען-ביימער. אַ לאַנגע שורה פֿון הילצערנע בנינים, וואָס זענען געווען געבויט פֿון שטאַרקע און רונדע באַלקנס, האָט געבילדעט דעם איינזייטיקן פֿליגל פֿון הויף. אַמאָל איז דאָרטן מסתּמא געווען אַ קאַטוילישער קלויסטער אָדער אַ פֿילאַנטראָפּישער מוסד. טיילוויַיז זענען די בנינים געשטאַנען ליידיק. אייניקע פֿון זיי זענען באַנוצט געוואָרן אַלס קלייטן פֿאַר רוי-פֿעל. זעלטן ווען ס׳זענען אַהער געקומען פֿורן כּדי אויס- אָדער אָנצולאָדן סחורה, וויַיל

דער האַנדל אין שטעטל איז בכלל געווען זייער שוואַך אַנטוויקלט. דער הינטערשטער טייל פֿון הויז איז געווען ליידיק און באַוואַקסן מיט גראָס. אַ האַלב-איַינגעפֿאַלענער צוים האָט אָפּגעגרענעצט דעם הויף פֿון די אַרומיקע פֿעלדער און לאָנקעס.

אין ר׳ מענדלס חדר האָט מען געלערנט אָן הפֿסקה פֿון אינדערפֿרי ביז שפּעט אין אָוונט. ביַי לאַנגע טישן זענען אויף שמאָלע בענק אָן פּאַרענטשעס געזעסן אַ סך ייִנגלעך און געלערנט חומש, נביאים און משניות, די ייִנגלעך זענען געווען צעטיילט אין גרופּעס, זייערע קערפּערס האָבן זיך געשאָקלט און דער גרויסער חדר איז געווען אָנגעפֿילט מיט זינגענדיקע, ברומענדיקע און שטייענדיקע קולות. ר׳ מענדל אַליין איז געווען אַ קליינער, מאָגערער ייִדל מיט לעבהאַפֿטע קליינע מויז-אייגלעך, מיט אַ בלויען שפּיץ אויפֿן נאָז און מיט אַ געלן ציגענעס בערדל, וועלכער פֿלעגט זיך נעמען טרייַסטלען ביַי דער קלענסטער אופֿרעקונג פֿון ר׳ מענדלן. וואָס שטאַרקער ס׳האָבן געקלונגען די קולות פֿון די ייִנגלעך, וואָס מערער די קינדער האָבן זיך געשאָקלט, אַלץ בעסער האָט זיך געפֿילט ר׳ מענדל. צוזאַמען מיט זייַן דיקער פֿרוי חיה-שׂרה האָט ר׳ מענדל געוווינט אין צוויי ענגע צימערלעך, וואָס זענען געלעגן הינטערן חדר. אַזוי ווי ס׳פּאַסט פֿאַר אַ פֿרומען ייִדן – האָט זייַן פֿרוי אים געבוירן אַ סך קינדער, וועלכע זענען שוין געוואָרן גרויס, זיך פֿרי געמאַכט זעלבסטשטענדיק און אַריבערגעפֿאָרן אין גרעסערע שטעט. אַזוי זענען ר׳ מענדל און זייַן פֿרוי געבליבן אַליין, און חיה-שׂרה האָט געקענט איר גאַנצע מוטער-ענערגיע אָנווענדן אף איר מאַן, וועלכער האָט צו איר גרויסן פֿאַרדרוס, נישט צוגענומען אין געוויכט און געבליבן עקשנותדיק מאָגער. משמעות אַז ר׳ מענדלס מאָגערקייט איז געווען אַ רעזולטאַט פֿון זייַן אויסערגעוויינלעכער לעבהאַפֿטיקייט, וועלכע איז מיט דער צייַט - אַנשטאָט זיך צו פֿאַרקלענערן – נאָך מערער געשטיגן. בולטער ווי אומעטום איז ר׳ מענדלס לעבהאַפֿטיקייט געקומען צום אויסדרוק אין זייַן לערן-מעטאָדע: ביי ר׳ מענדלען האָט מען געמוזט לערנען

מיט האַרץ און נשמה. קיין שום טענות און מענות האָבן דאָ נישט געהאָלפֿן. ער האָט נישט געקענט דולדן קיין פֿוילקייט און ליצנות. מיט איין שפּרונג איז ער געווען דאָ לעבן איין ייִנגל, דאָרטן לעבן אַן אַנדערן און אַכטונג געגעבן אַז מ׳זאָל לערנען ווי ס׳דאַרף צו זײַן. אַ דאַנק זײַן שאַרפֿן זכּרון האָט ער קלאָר געוווּסט ווו איינער האָט זיך אויסגעצייכנט און ווו דער אַנדערער האָט שלעכט פֿאַרטײַטשט. ער האָט פּלוצים געשטעלט פֿראַגן, און זײַן הייזעריקער קול האָט מיט איין געשרײַ אײַנגעשטילט דעם גאַנצן חדר, כּדי אַלע ייִנגלעך זאָלן קענען הערן ווי ער לויבט אַ גוטן תּלמיד און טאַדלט אַ יונג מיט אַ פּראָסטן קאָפּ. אויספֿרעגנדיק איינעם, האָט ער פּלוצים שנעל ווי אַ בליץ זיך געווענדט צו אַ צווייטן און געפֿאָדערט איבערחזרן דאָס געזאָגטע, אָדער נאָר פֿאַרטײַטשן מיט אַ פּירוש. אויף אַזאַ אופֿן האָט ר׳ מענדל שטענדיק געהאַלטן דעם חדר אין שפּאַנונג.

פּיזישע שטראָף איז געווען אַ וויכטיקער באַשטאַנד-טייל פֿון ר׳ מענדלס לערן-מעטאָדע. הגם די דאָזיקע שטראָף איז זינט טויזנטער יאָרן אַ באַליבטער דערציִונג-מיטל ביי אַלע פֿעלקער, האָט איר ר׳ מענדל אָבער באַנוצט אויף אַ גאַנץ אייגנאַרטיקן אופֿן. בײַ אים איז די שטראָף געווען סיסטעמאַטיזירט: לײַכטע פֿאָרמע איז געווען פֿאַרן אויער, מיטעלע – דאָס פּאַטשן אין באַק, שווערע – קלעפּ אויף די פֿינגער, און די שווערסטע – שמיץ מיט אַ קאַנטשיק. די צאָל און שטאַרקייט פֿון די שמיץ איז געווען אָפּהענגיק פֿון דעם, וואָס פֿאַר אַ זינד דער חדר-ייִנגל איז באַגאַנגען.

צוליב זײַן שוואַכן געזונט איז חיים אָנגעקומען אין ר׳ מענדלס חדר ערשטע צו זעקס יאָר – אַ ביסל צו שפּעט פֿאַר אַ ייִנגל פֿון פֿרומע ייִדישע עלטערן. אין זײַן גרופּע זענען געזעסן פֿיר- און פֿינפֿיאָריקע קינדערלעך מיט אַלטע און קלוגע געזיכטער. חיים האָט זיך אויסערלעך פֿון זיי מיט גאָרנישט אויסגעצייכנט. אָבער צי האָט ווער פֿון זיי געקענט זיך מיט אים פֿאַרמעסטן אין לערנען? חיים האָט שפּילנדיק אויסגעלערנט אויף אויסווענדיק אַלע פּסוקים, וועלכע די איבעריקע קינדער האָבן תּופֿס געווען

נאָר מיט גרויס מי און מאַטערניש. צי האָבן די אַלע ברכות, תּפֿילות און אמירות שוין פֿון לאַנג אַליין נישט געזונגען אין חיימס נשמה? צי האָט ער זיי געדאַרפֿט לערנען? ער האָט דאָך שוין לאַנג געפֿילט דעם וווּנדערבאַר-געטלעכן באַשעפֿער, וואָס דורכדרינגט אַלע הייליקע זאַכן, פֿון וועלכן די איבעריקע קינדער האָבן נאָך נישט געהאַט קיין השׂגה. אויך אין חדר איז חיים שטיל געזעסן אין אַ ווינקעלע, אַ באַשײַדענער, מיט אַן ערנסטן פּנימל. ער האָט זיך נישט געחבֿרט מיט די איבעריקע ייִנגלעך, נאָר אויפֿמערקזאַם זיך צוגעהערט צום רבינס רײַד. אַזאַ תּלמיד האָט ר׳ מענדל נאָך נישט געהאַט.

אין חדר זענען געזעסן אויך גרויסע ייִנגלעך מיט אַ שוואַכן זכּרון, וועלכע האָבן זייער שווער באַגריפֿן ר׳ מענדלס רײַד. אָקאָרשט האָט דער רבי דערקלערט אַ שווערן פּסוק פֿון חומש און מיט אַ פֿלינקן שפּרונג איז ער שוין געשטאַנען לעבן הירשקען, דעם דיקן, רויטן און פֿאַרצויגענעם זון פֿון שטעטלשן בעקער. הירשקע האָט אין אַ חודש אַרום געדאַרפֿט ווערן בר-מצוה, אָבער ער האָט נישט געוווּסט וואָס צו ענטפֿערן דעם רבין, ווײַל ער פֿלעגט זיך נישט צוהערן צו זײַנע רײַד און נאָר טראַכטן וועגן אָנגענעמע זאַכן. הירשקע איז געזעסן אַ דערשראָקענער, מחמת ר׳ מענדל האָט נישט ליב געהאַט צו שפּאַסן. אַ טויטע שטילקייט האָט געהערשט אין אָקאָרשט טומלדיקן בינשטאָק.

"ווער קען מיר דערקלערן דעם פּסוק?" האָט אויסגעשריען ר׳ מענדל. זײַנע מויז-אייגלעך האָבן דורכגענישטערט אַלע חדר-ייִנגלעך. זײַן ציגענע בערדל האָט זיך געטרייסלט פֿון אויפֿרעקונג.

די גרויסע חדר-ייִנגלעך זענען געזעסן פֿאַרחושכטע, מיט אַראָפּגעלאָזטע אויגן. איצט וועט מען דעם רבין אַזוי לײַכט נישט פֿאַררעדן די ציינער. איצט וועט ער נעמען אויפֿן צימבל און אָפּציילן די ריכטיקע מלקות. מיטאַמאָל ווערט די שטילקייט דורכגעריסן פֿון אַ דינער שטימעלע. חיים הייבט אוף זײַן הענטל. ר׳ מענדל איז פֿאַרווונדערט, דערשטוינט,

כמעט דערשראָקן. היתּכן? אַזאַ ברעקל קינד? ער רופֿט צו חיימען און שטעלט אים אַוועק לעבן דעם דיקן הירשקען. חיים ווידערהוילט אויף אויסנווייניק דעם שווערן פּסוק אָן גרײַזן. אויך דעם פּירוש דערקלערט ער גאַנץ שנעל. ר׳ מענדלס געל-בלאָנדער בערדל טאַנצט פֿון התפּעלות. זינט ער איז אַ מלמד האָט ער נאָך נישט געזען אַזאַ קינד. אָט דער בלאַסער ייִנגעלע מיטן נעבעכדיקן אויסזען איז עפּעס נישט קיין פּשוטער בשׂר ודם. מ׳דאַרף זיך מיט אים פֿאַראינטערעסירן, ר׳ מענדלס חדר קען צוליב אים מפֿורסם ווערן.

"דו האָסט גוט דערקלערט, חיים, דו ביסט אַ ווילער יונג! מ׳דאַרף דיך באַלוינען. גיב אַ פּאַטש הירשקען אין באַק, אָבער אַזוי, אַז ער זאָל האָבן צו געדענקען!"

חיים שטייט באַוועגלאָז. ווי קען ער טאָן אַזאַ עבֿירה? ר׳ מענדלס מויז-אייגלעך הייבן אָן צו גליען פֿון צאָרן.

"האָב נישט קיין מורא, בחורל. ווען איך הייס, קענסטו עס רויִק טאָן. גיב הירשקען אַ פּאַטש אין באַק!"

חיים פֿאָלגט נישט דעם רבין. נישט פֿאָלגן איז אויך אַן עבֿירה, אָבער זי איז דאָך אַ קלענערע.

חיים, דו הערסט וואָס איך זאָג דיר אָבער נישט?!"

אין חדר הערשט אַ טויטע שטילקייט. נאָר דאָס האַסטיקע און שאַרפֿע אָטעמען פֿון רבין זעגט דורך די לופֿט. חיים שטייט רויק, ווי נישט אים וואָלט דער רבי געמיינט. זײַן פּנימל איז שמאָל, בלאַס, אומבאַוועגלעך. די אויגן זײַנע זעען אויס נאָך גרעסער ווי אַלע מאָל און עס שטראָמט פֿון זיי אַ טיפֿער צער, אָבער זיי קוקן נישט אויף ר׳ מענדלען, נאָר עפּעס ערגעץ-ווו ווײַט.

"אַך, אַזוי? אַזאַ תּכשיט ביסטו? ווילסט נישט פֿאָלגן דעם רבין? ווילסט נישט דערלאַנגען הירשקען אַ פּאַטש אין באַק? ... נו, איך וועל דיר שוין ווײַזן וואָס ר׳ מענדל קען! אָט וועסטו אַליין באַקומען די אמתע שמיץ,

כּדי דו זאָלסט איינמאָל פֿאַר אַלעמאָל וויסן וואָס ס׳הייסט נישט פֿאָלגן ר׳ מענדלען!"

פֿאַמעלעך און מיט גרויס חשיבות גייט ר׳ מענדל צום אַלמער, ווו ס׳ליגן די ספֿרים. איצט שפּרינגט ער שוין נישט פֿון איין פֿוס אויף אַנדערן. פֿון אונטערשטן שופֿלאָד נעמט ער אַרויס אַ קאַנטשיק מיט אַ סך קורצע רימענדלעך. פֿײַערלעך, ווי ער וואָלט דאַרפֿן אויספֿירן אַ וויכטיקע צערעמאָניע, האַלט ר׳ מענדל דעם קאַנטשיק אין האַנט. פּאַמעלעך גייט ער צו חיימען, כאַפּט אים פֿאַרן קאָלנער, שלעפּט אים מיט זײַנע שטאַרקע פֿינגער צום הילצערנעם בענקל, וואָס שטייט אינמיטן חדר, לייגט אים אַנידער לײַכט ווי אַ פֿעדער אויפֿן בענקל און איינס-צוויי, איינס-צוויי! ... די רימענדלעך פֿון קאַנטשיק לייגן זיך אונטער ר׳ מענדלס דערפֿאַרענער האַנט אין אַ קלאָרן ריטם וואָס ווערט פֿײַערלעך אַקאָמפּאַנירט אין טאַקט מיט ר׳ מענדעלס טעקסט:

"נישט פֿאָלגן אַ רבין? נישט פֿאָלגן אַ רבין? איך וועל דיר ווײַזן! איך וועל דיר ווײַזן!"

אַזוי לאַנג ווי ר׳ מענדל לעבט און איז אַ מלמד מוז מען אים פֿאָלגן, קיין חכמות העלפֿן דאָ נישט.

חיים פּרובירט פֿאַרקלענערן דעם ווייטיק מיט הויכע געשרײַען. און לאַנג האָט ער נישט געשריען. די חדר-ייִנגעלעך קוקן זיך אַפֿילו נישט אום; פֿאַר זיי איז עס נישט קיין נײַעס. אַן אַלטע, לאַנגווײַליקע געשיכטע! די ערד דרייט זיך, די זון גייט אויף און פֿאַרגייט – אַזוי פֿירט זיך די וועלט! ווער עס פֿאָלגט נישט דעם רבין, אָדער לערנט נישט ווי געהעריק – באַקומט פֿון ר׳ מענדלען שמיץ! ווער ווייסט דאָס נישט? וועט מען להבא נישט פֿאָלגן דעם רבין, אָדער זיך שלעכט לערנען – וועט מען ווידער באַקומען שמיץ.

אינדערהיים איז חיים ווי אַלעמאָל געווען שטיל, זיך פֿאַר קיינעם נישט באַקלאָגט. ער האָט נאָר אויסגעזען בלאַסער ווי פֿריער. צוליב וואָס האָט ער זיך אײַגנטלעך געזאָלט באַקלאָגן? צי דערפֿאַר ווײַל ער איז געווען

נאָך אַ קלענער און געוווּסט מער פֿון אַלע חדר-ייִנגעלעך? אָדער אפֿשר ווײַל ער איז געווען פֿרום און געפֿאָלגט די עלטערן און דעם רבין, ווען זייערע פֿאָדערונגען זענען נאָר געווען יושרדיק אין גאָטס אויגן? ער, חיים, איז דאָך נישט שולדיק געווען וואָס ער האָט בעסער געהאָרכט דעם רבינס רייד, איידער דער דיקער און גוטמוטיקער הירשקע. און ווען הירשקע האָט נישט געוווּסט דעם פּסוק – איז דען געווען אַ יושר אים צו פּאַטשן אין באַק?

ר׳ מענדל, אַ גרויסער בעל-גאווה און כּבֿוד-זוכער, האָט שטענדיק געהאַלטן אויפֿן אויג דעם קליינעם און זייער באַגאַבטן חיימען און געזוכט מיטלען ווי אים אַרופּצוצווינגען זײַן אַווטאָריטעט. איינמאָל אין דערפֿרי האָט ר׳ מענדל געלערנט מיט די גרעסערע ייִנגעלעך זײַן ליבלינגס-נבֿיא ישעיה. שוין לאַנג איז ר׳ מענדל נישט געווען אַזוי אויפֿגעלייגט צום לערנען, ווי דעמאָלט. ער האָט געלערנט און דערקלערט מיט גרויס התמדה, מיט אַן אמתער לײַדנשאַפֿט. די ייִנגעלעך האָבן אופֿמערקזאַם זיך צוגעהערט. אַפֿילו די פּראָסטע יונגען מיט די טעמפּע מוחות זענען מיטגעריסן געוואָרן פֿון רבינס טעמפּעראַמענט און זיך באַמיט צו פֿאַרשטיין כאָטש אַ ביסל פֿון זײַנע ווערטער. ווען ר׳ מענדל האָט געענדיקט לערנען, האָט ער זיך אַרומגעקוקט און אויסגערופֿן דעם גרעסטן עם-הארץ צווישן אַלע תּלמידים – דעם הויכן, דיקן און געלן נח׳ן, וועמעס פּנים איז געווען באַדעקט מיט זומער-שפּרענקלעך. פֿאַרוואָס עפּעס נח׳ן? און דווקא דעמאָלט, ווען ר׳ מענדלס גייסט האָט אַזוי שיין אַרויסגעלעבט? איז אַ קשיא! מסתּמא האָט ר׳ מענדל געוווּסט וואָס ער טוט. זײַנע אייגלעך האָבן בעת מעשׂה געפֿינקלט, זײַן בערדל האָט זיך געטרײַסלט. זײַן האַסטיקער און שאַרפֿער אָטעם האָט געזויגן די שווערע לופֿט.

נח האָט זיך נעבעך געמאַטערט מיטן פּסוק פֿון ישעיהו און געשוויצט ווי אַ פֿערד. ר׳ מענדל האָט אַ בליץ געטאָן מיט זײַנע אייגלעך אויפֿן ווינקעלע, וווּ ס׳איז געזעסן דער שטילער און בלאַסער חיים. ער האָט אים

צוגערופֿן און געהייסט נח׳ן שווײַגן. חיים איז געהאָרכזאַם צוגעגאַנגען צום רבין. אין פֿאַרגלײַך מיט נח׳ן וועמען די חדר-ייִנגעלעך האָבן געגעבן אַ צונאָמען עוג-מלך-הבשן, האָט חיים אויסגעזען מוראדיק קליין און דאַר. דער גאַנצער כּח פֿון זײַן גײַסט איז געווען קאָנצענטרירט אין זײַנע גרויסע, טונקעלע אויגן.

"קענסטו בעסער פֿאַר נחן?" האָט געפֿרעגט ר׳ מענדל.

"יאָ, איך קען," האָט חיים געענטפֿערט.

זײַן קינדערשער פּנימל האָט אויסגעדריקט אַ טיפֿן ערנסט. זײַנע אויגן האָבן נישט געקענט באַהאַלטן דעם אינערלעכן צער. שנעל און אָן איין גרײַז האָט ער איבערגעזאָגט דעם גאַנצן קאַפּיטל ישעיה מיט ר׳ מענדלס פּירוש. ר׳ מענדלס התפּעלות איז געווען אָן אַ ברעג. זײַנע אייגלעך האָבן ממש געגליט, דאָס בערדל האָט געטאַנצט. פֿון התלהבות האָט ער גענומען שפּרינגען פֿון איין פֿוס אַנדערן. אַן אוצר האָט דער אייבערשטער צוגעשיקט פֿאַר זײַן חדר! ווער האָט געקענט זיך פֿאָרשטעלן, אַז ברוך דעם היטלמאַכערס בלאַסער ייִנגעלע וואַקסט אַ גרויסער גאון פֿון פֿאָלק ישראל? יאָ, דאָס ליכט פֿון דער תּורה וועט קיינמאָל נישט אויסגעלאָשן ווערן! דאָס הארץ פֿון ישראל קלאַפּט אייביק! אַפֿילו ער, ר׳ מענדל אַליין, האָט אין חיימס יאָרן נישט פֿאַרשטאַנען קיין דריט-חלק... קיין העלפֿט נישט. זײַן חדר קען צוליבן ייִנגעלע באַרימט ווערן בכל תּפֿוצות ישראל, אלא מה – זײַן עקשנות? פּטור, בײַ ר׳ מענדלען וועט חיים האָץ אַ זיידענער. מיט גרעסערע עקשנים איז ר׳ מענדל שוין פֿאַרטיק געוואָרן.

"דו קענסט אויסגעצייכנט, חיים!" האָט ר׳ מענדל אויסגערופֿן מיט אַ זיסער שטימע. דאָס פֿלעגט פּאַסירן זייער זעלטן. "אַלס אַ באַלוינונג פֿאַר דײַן טרחה וועסטו געבן נחן אַ פּאַטש אין באַק, אָבער אַ ריכטיקן, אַ כּפֿול-שמונה׳דיקן! דערלאַנג אים אַזוי, אַז ער זאָל וויסן אויף להבא ווי מ׳דאַרף לערנען ישעיה!"

ר׳ מענדל האָט מיט שרעק אין האַרצן געוואָרט. וועט חיים דאָס מאָל פּאָלגן?

דער הויכער און דיקער נח האָט זיך אַריבערגעבויגן איבערן טיש און צוגערוקט זײַן ביינערדיקן פּנים צו חיימען:

"דערלאַנג מיר אַ פּאַטש, חימל, האָב נישט קיין מורא, ס'וועט מיר נישט שמערצן!" נח האָט אונטערגעשמייכלט.

געוויינלעך וואָלט ר׳ מענדל נישט דערלויבט אַזאַ רעספּעקטלאָזע באַציִונג צו זײַן דערציונג-סיסטעם, אָבער דאָסמאָל איז ער געצוווּנגען געווען מוחל צו זײַן נחן און צו סימולירן גלײַכגילטיקייט. ער האָט זיך כמעט געבעטן בײַ חיימען: "נו, פּאַטש דאָך!... שעם זיך נישט!" חיים איז אָבער געשטאַנען און נישט געפּאָלגט. זײַנע גרויסע אויגן האָבן געקוקט עפּעס אַנדערשוווּ ערגעץ ווײַט, פֿאַרבײַ ר׳ מענדלען, פֿאַרבײַ נחן, פֿאַרבײַ דעם גאַנצן חדר. זײַן פּנים איז געווען ווי פֿאַרגליווערט. ר׳ מענדל איז געוואָרן אויסער זיך. אין דער אמתן וואָלט ער מיט גרויס הנאה געשלאָסן פֿרידן מיט דעם קליינעם און בלאָסן ייִנגעלע, וועלכן דער אייבערשטער האָט אַזוי בולט מזכּה געווען מיט גאונות. אָבער צי האָט ער – אַן אַלטער חשובֿער מלמד, אַ ייִד אַ למדן – געקענט נאָכגעבן אַזאַ קליינעם ייִנגעלע? וואָס וואָלט דעמאָלט געוואָרן פֿון זײַנע חדר-ייִנגלעך? ס'וואָלט דאָך חלילה דערגאַנגען צו אַזאַ מצבֿ, אַז מיט אים וואָלט אויך געקענט פּאַסירן די מעשה מיטן ריבענישקער מלמד, ווען די חדר-ייִנגלעך האָבן צוגעקלעפּט די באָרד צום טיש בשעת ער האָט אויף אַ מינוט געכאַפּט אַ דרעמל. אָדער, די רגע זאָל נישט געדאַכט ווערן, ס'וואָלט דאָך אויך געקענט געשען די מעשׂה מיטן מלמד פֿון סאַלדוס, וועלכער האָט נעבעך פֿאַרבראַכט אַ גאַנצע שעה אין בית-הכּסא, ווײַל די חדר-ייִנגלעך האָבן אַזוי קונציק איבערגעדרייט דעם פֿאַררוקער פֿון טיר, אַז ער האָט זיך לײַכט פֿאַרשלאָסן און צוריק נישט געוואָלט זיך אויפֿמאַכן. ר׳ מענדל איז געווען אַ דערפֿאַרענער מלמד און

האָט גוט געוווּסט וואָס ס'קען אַרויסקומען, ווען מען שוואַכט אַ ביסל אָפּ די דיסציפּלין.

ניין, ר' מענדל האָט נישט געקענט נאָכגעבן! און ס'האָט זיך ווידערהוילט די סצענע מיטן קאַנטשיק.

די חדר-ייִנגלעך האָבן אַפילו נישט געקוקט אויפֿן אָרט, ווו ר' מענדל האָט אויסגעפֿירט די עקזעקוציע. וואָס פֿאַר אַ שייכות האָט צו זיי געהאַט די גאַנצע מעשׂה? זיי אַליין זענען געווען זאַט מיט שמיץ. פֿאַרוואָס האָט חיים נישט געגעבן זײַן פּאַטש? פֿאַרוואָס האָט ער מורא געהאַט? און אויב ער האָט בכלל נישט געוואָלט פּאַטשן, איז פֿאַרוואָס האָט ער זיך צום ערשטן מאָל אַליין אַרויסגערופֿן און געוויזן אַז ער קען בעסער פֿון אַלעמען תּנ"ך? אַ טיפּש פֿון אַ ייִנגעלע. אָט האָט ער טאַקע געכאַפּט די אמתע מלקות.

וואָס מער ר' מענדל האָט געפֿילט די אומגעוויינלעכע עקשנות פֿון קליינעם חיים, אַלץ מער איז ער געוואָרן געררײַצט, אַלץ ווייניקער נאָכגיביקער. כּמעט אַלע דרײַ טעג האָט זיך ווידערהוילט די סצענע מיטן קאַנטשיק. חיים איז געוואָרן נאָך בלאַסער און מאָגערער.

"וואָס איז מיט דיר, חיים?" האָט געטענהט די מוטער. "ביסטו קראַנק? דו זעסט אויס גאַנץ שרעקלעך! כ'האָב שוין לאַנג געזאָגט אַז דײַן שׂכל פֿרעסט דיך אויף."

חיים האָט געשוויגן. אין שטוב האָט קיינער נישט געטאָרט וויסן פֿון זײַן טראַגעדיע. די מוטער פֿלעגט קוקן אויפֿן ווילדן און שיינעם לייבעלע און שעפּטשענען: "קיין בײַז אויג זאָל אים נישט שאַטן!"

די מוטער האָט נישט געהאַט צײַט אַרײַנצולאָזן זיך אין חקירות וועגן חיימס שלעכטן אויסזען. זי האָט אים נישט געקענט שענקען קיין גרויס אופֿמערקזאַמקייט, ווײַל זי האָט שווער געאַרבעט אין שטוב. געקאָכט, געוואַשן, גערײַניקט, גענייט. איין לייבעלע האָט איר פֿאַרשאַפֿט מער האָרעוואַניע ווי די גאַנצע משפּחה: זײַן אַפּעטיט איז געוואַקסן פֿון טאָג, זײַנע האַלדז ברעכערישע מעשׂים זענען געוואָרן נאָך מער סכּנותדיקער.

VI

דער פּי-הענדלער אויגונאַס האָט שוין אַ לענגערע צײַט נישט געהאַט קיין רו פֿון אַ בײַזן געדאַנק, וואָס האָט אים פֿאַרפֿאָלגט טאָג און נאַכט, און אים פּשוט פֿאַרביטערט דאָס לעבן. נישט נאָר ווען ער האָט געגעסן, געטרונקען און געהאַנדלט מיט בהמות – אַפֿילו ווען ער האָט זיך אַמוזירט מיט פֿרויען האָט דער געדאַנקט אים קיין רו נישט געגעבן. ערגער פֿאַר אַלץ איז געווען וואָס אויגונאַס האָט דעם געדאַנקט נישט געקענט נעמען ערנסט און אים רעאַל באַטראַכטן. הגם ער איז געווען אַן אומגעבילדעטער, פֿיזיש שטאַרקער און חוצפּהדיקער פּאַרשוין, האָט ער דאָך געהאַט גרויס רעספּעקט פֿאַר דער מלוכה-מאַכט און אירע געזעצן. אַלץ וואָס האָט געהאַט אַ שייכות צום געריכט און דער תּפֿיסה האָט בײַ אויגונאַסן אַרויסגערופֿן גרויס מורא. אויגונאַס האָט עקשנותדיק, אָבער אָן דערפֿאָלג געקעמפּט מיטן געדאַנק, וואָס האָט אים באַהערשט און אַ ביסל אָפּגעשוואַכט די דאָזיקע מורא.

דער געפֿערלעכער געדאַנק איז געבוירן געוואָרן אין אויגונאַסעס מוח נאָכדעם ווי ער האָט צופֿעליק דאָס ערשטע מאָל אין זײַן לעבן געזען אַ קינאָ-פֿילם. באמת האָט אויגונאַס פֿײנט געהאַט אַלע מאָדערנע אײַנריכטונגען און דערפֿינדונגען. ער האָט אויפֿריכטיק געליבט די אַלטע זיסע זײַטן און מנהגים. אָבער זענענדיק אין דער נאָענטסטער גרויסער שטאָט צוליב אַ געשעפֿטלעכן ענין, האָט ער נישט געקענט בײַשטיין דעם נסיון און איז אַרײַנגעגאַנגען אין קינאָ. און אָט די פֿאַרשאָלטענע נײַע דערפֿינדונג איז שולדיק געווען אין דעם, וואָס ער האָט פֿאַרלאָרן זײַן מנוחה. יאָ, די אַלע מאָדערנע קונצן האָבן קיין גוטס אויף דער וועלט נישט געבראַכט! דאָס האָט אויגונאַס שוין לאַנג געוווּסט. נישט אומזיסט האָט אַלץ, וואָס איז געווען אַלט און אויסגעפּרוּווט פֿון די זיידעס, אַרויסגערופֿן בײַ אים סימפּאַטיע און בטחון. די אַלע נײַע דערפֿינדונגען זענען געווען נישט מער ווי אַ קונצשטיק פֿון טײַוול, אָדער גאָר פֿון די פּיפּיקע,

שוואַרצהאָריקע און קוועקזילבערדיקע ייִדן. אויף וועלכע אויגונאַס האָט זיך אומעטום אָנגעשטויסן.

דער פֿילם האָט געוויזן אַ הויזבאַזיצער, וועלכער האָט זייער נייטיק געהאַט געלט. כּדי עס צו באַקומען, האָט ער פֿאַרזיכערט זײַן אַלטן הויז, אָפּגעוואַרט אַ געוויסע צײַט ביז ס'איז אָנגעקומען אַ זייער פֿינצטערע נאַכט, אַראָפּגעגאַנגען אין קעלער, באַנעצט אַן אַלטע שטרויענע ראַגאָזשע מיט נאַפֿט אַרײַנגעשטאָפּט איר אין שפּאַלט פֿון דער הילצערנער סטעליע, צוגעפֿעסטיקט צו איר אַ לאַנגזאַם ברענענדיקע צינד-שנור און אַרויסגעגאַנגען פֿון קעלער אויך אַזוי אומבאַמערקט, ווי ער איז אַרײַנגעקומען. דער פֿאַרברעכערישער הויזבאַזיצער איז געווען אַנטציקט פֿון זײַן פּלאַן און געמיינט שוין באַלד זיך צו זען מיט דער פֿאַרזיכערונג-סומע, אָבער דער פּלאַן איז צעשטערט געוואָרן צוליב אַ קלייניקייט: דער פֿאַרשוין האָט אין אײַלעניש פֿאַרגעסן די נאַפֿט-כּלי אין קעלער. דער הויזבאַזיצער האָט די כּלי צוערשט באַנוצט פֿאַר גוטע אייל, נאָכדעם פֿאַר נאַפֿט, און אין דער שכנותדיקער קראָם האָט איר גוט געקענט צוליב איר אייגנאַרטיקער פֿאָרמע. בײַ דער אויספֿאָרשונג האָט מען די כּלי ווידער דערקענט, כאָטש זי האָט זיך אַביסל פֿאַרענדערט פֿון פֿײַער. די שולד איז געפֿאַלן אַפֿן הויזבאַזיצער און מ'האָט אים אַרײַנגעזעצט אין תּפֿיסה.

די סצענע מיטן אונטערצינדן איז אין פֿילם געווען נישט מער ווי אַן אומבדײַטנדער עפּיזאָד; אָבער פֿון אַלע איינצלהײַטן האָט זיך אין אויגונאַסעס זכּרון אײַנגעקריצט דווקא אָט די סצענע, וועלכע האָט אים אָנגעלאָקט מיט דער שטאַרקייט פֿון אַן אָנגענעמער עבֿירה. און אויגונאַס איז שטענדיק געווען אין אַ שלעכטער, געררײַצטער שטימונג. ער האָט געהאַלטן אַז שולדיק אין זײַן שלעכטער שטימונג זענען די מאָדערנע דערפֿינדער און, הויפּטזאַכלעך, דאָס אַנאָנימע אַלוועלטלעכע ייִדנטום, אָבער די אמתע סיבה איז געווען אַ גאַנץ אַנדערע: דער מסחר מיט בהמות האָט אים כּמעט רויִנירט. ער האָט אײַנגעקויפֿט בהמות פֿאַר הויכע פּרײַזן

און געמוזט שפּעטער לײַדן גרויסע היזקות, ווײַל די פּרײַזן זענען מיטאַמאָל שטאַרק געפֿאַלן. אויגונאַס האָט געהאַט גרויס פֿאַרדרוס, און דער געדאַנק צו באַקומען אַ גרויסע פֿאַרזיכערונג פּרעמיע האָט אים זייער אָנגעלאָקט. די פּרעמיע וואָלט געדעקט די היזקות און חוץ דעם נאָך אַרײַנגעבראַכט אַ פֿרישן קאַפּיטאַל אין געשעפֿט. אייגנטלעך איז דאָך אַ פֿאַרזיכערונגס-געזעלשאַפֿט נישט קיין איינצעלנער פּערזאָן, נאָר אַן אַנאָנימע חבֿרה. מ׳ווייסט אייגנטלעך נישט ווער ס׳פֿאַרלירט בײַם אויסצאָלן די פּרעמיע. פֿאַרוואָס זאָל אויך ער, אויגונאַס, נישט געניסן פֿון אַ לײַכטער מטבע?

און דאָס איז געווען די אמתע סיבה פֿון זײַן אינערלעכער צערודערונג און שלעכטער שטימונג, וועלכע האָבן זיך אויסגעדריקט אין אַ שׂנאה צו נײַע דערפֿינדונגען בכלל, און צו ייִדן בפֿרט. האָבן זיך דאָך די ייִדן אײַנגעפֿונען אומעטום און מ׳האָט לײַכט געקענט אויף זיי וואַרפֿן די שולד פֿאַר אַלע צרות.

דעם גרונדשטיק מיט ר׳ מענדלס חדר אין מיט די אַלטע פֿליגל-געבײַדעס האָט אויגונאַס געהאַט באַקומען אַלס ירושה פֿון איין פֿרוי. קײַן הכנסה האָט דאָס אייגנטום נישט אַרײַנגעבראַכט, דעריבער האָט דער געדאַנק וועגן דער פֿילם-סצענע פֿולקום באַהערשט אויגונאַסן און בײַ אים רײַף געמאַכט דעם פּלאַן אונטערצוצינדן די אַלטע געבײַדעס. דער ייִדישער נעסט וואָלט שוין במילא פֿאַרברענט געוואָרן און דאָס איז געווען אַ גרויסע מיצוה, וואָס האָט געכשרט דעם גאַנצן ענין. יאָ, דאָס מלוכה-געזעץ האָט געמוזט פֿאַרלעצט ווערן, אָבער קיין אַנדער אויסוועג איז נישט געווען. צי האָט אויגונאַס געדאַרפֿט טאָן אויך אַזוי נאַריש, ווי יענער פֿאַרשוין אין פֿילם? ניין, ער איז אַזאַ טיפּש נישט געווען. ער האָט אַלץ גוט באַטראַכט און פֿאָרויסגעזען, אַפֿילו, די קלענסטע איינצלהײַטן. לענגער וואַרטן האָט ער אויך נישט געקענט, ווײַל דער פֿאַרפֿלוכטער געדאַנק האָט אים געפּײַניקט אָן אַ שיעור. אויגונאַסעס ווידערשטאַנד-קראַפֿט איז געבראָכן געוואָרן און ער האָט באַשלאָסן צו באַפֿרידיקן זײַן אינערלעכן באַגער.

VII

דער גרויסער הויף, וואָס איז געלעגן הינטער ר׳ מענדלס חדר, איז געווען אַ מקום-מקלט פֿאַר די חדר-ייִנגלעך. דאָרטן האָט מען זיך געראַטעוועט פֿון רבינס שטראָף אָדער, לכל הפּחות, געזוכט אַ דערהײַלונג פֿאַר די געשמיסענע גלידער און אַ טרײַסט פֿאַר דער נשמה. באַזונדערס באַליבט איז געווען דער הויף פֿרילינג און זומער. פֿאַר חיימען איז ער באַלד געוואָרן דער איינציקער אָרט, ווו ער האָט געפֿונען רו און געקענט צונויפֿזאַמלען זײַנע געדאַנקען. צײַטנווײַז פֿלעגט ער קומען אַהין צוליב דער שטילקייט און אײַנזאַמקייט, וואָס האָבן דאָרטן געהערשט. די לאַנגע געבײַדעס האָבן אַרויסגערופֿן בײַ חיימען אַ גרויס אינטערעס: שטעלנדיק זײַנע לײַכטע און שטילע טריט, האָט ער שעהן לאַנג אַרומגעשפּרײַזט איבער די אויסטערלישע, ליידיקע צימערן מיט די משונהדיק-געדרייטע גענג. חיים האָט געוואָלט דערגיין זייערע סודות, זיך דערוויסן צו וואָס מ׳האָט אייגנטלעך געבויט אַזעלכע מאָדנע צימערן. אַלץ וואָס איז געהײַמניספֿול און אומפֿאַרשטענדלעך – איז , לויט זײַן מיינונג, געווען פֿאַרבונדן מיט דער ווּנדערבאַרער געטלעכער קראַפֿט, וואָס האָט עקזיסטירט הינטער די אַלע רעאַלע זאַכן.

ווי נאָר חיים פֿלעגט באַמערקן אַז מענדלס מויז-אויגלעך הייבן אָן כיטרע צו קוקן אויף אים, פֿלעגט ער אומבאַמערקט אַנטלויפֿן אויפֿן הויף. אַ דאַנק זײַן קליינעס ווקס פֿלעגט אים דאָס אָפֿט געלינגען. אַנטלויפֿען האָט ער געמוזט וואָס שנעלער, ווײַל ווען ר׳ מענדל וואָלט אים אויסגערופֿן, וואָלט שוין געווען צו שפּעט. אונטערן דרוק פֿון זײַן אינערלעכן גייסטיקן כּוח וואָלט חיים געמוזט ענטפֿערן דעם רבין אויף אַלע זײַנע שאלות און ריכטיק און גוט דערקלערן. ער האָט נישט געקענט שווײַגן, ער האָט געמוזט אַרויסווײַזן זײַנע ידיעות אין די הייליקע ספֿרים. די חדר-ייִנגלעך האָבן זיך געוווּנדערט: "חיים איז דאָך נישט מחויב געווען צו וויסן בעסער פֿאַר די גרויסע יונגען. האָט ער געזאָלט זאָגן אַז ער ווייסט נישט, וואָלט ער נישט

באַקומען קיין שמיץ." אַנשטאָט צו פֿאָלגן די חדר-ייִנגלעך פֿלעגט חיים בעסער אַנטלויפֿן אויפֿן הויף. אין דער שטילקייט און איינזאַמקייט פֿון הויף האָט ער זיך געפֿילט גוט און זיכער. נאָך אַלע נגישות און אומרעכטן, האָט ער דאָ געפֿונען אַ דערהייַלונג. די פֿרעמדקייט צו אים מצד די עלטערן און שוועסטערס, לייבעלעס "נידערטרעכטיקע" מעשׂים און די אומפֿאַרדינטע שמיץ אין חדר – אַלץ איז פֿאַרגעסן געוואָרן אויפֿן הויף. די אַלטע קאַשטאַנען-ביימער האָבן געוואָרפֿן רויקע, פֿרייַנטלעכע שאָטנס, און חיימען האָט זיך אָפּגעדוכט, אַז ער געפֿינט דאָ יושר און גערעכטיקייט, וואָס ווערט אים צוגעטיילט פֿון יענעם וועלטן און געטלעכן באַשעפֿער פֿאַר וועמען ער האָט געקעמפֿט און געליטן.

ס'איז אָנגעקומען דער האַרבסט. שטיל איז געוואָרן אויף די פֿעלדער, אין די גערטנער – ליידיק, וויסט. אויפֿן הויף זענען די קאַשטאַנען-ביימער ווי פֿאַריתומט געשטאַנען שוואַרץ און נאַקעט. די נעסטן פֿון די פֿייגל זענען געווען שוין ליידיק. נאָר די טויבן און די שפּערלינגס, וועלכע האָבן באַשלאָסן צו ווינטערן אונטער די דעכער פֿון די אַלטע געביידעס, האָבן שעהן לאַנג אַרומגעשפּרייַזט אויפֿן הויף. אַ מחנה קראָעס איז אָנגעקומען פֿון די נאָענטע פֿעלדער, זיך אַראָפּגעלאָזט אויף די נאַקעטע ביימערשפּיצן און פֿאַרהילכט די גאַנצע געגנט מיט הייזעריקע געשרייען.

אויגונאַס האָט געענדיקט זייַן "אַרבעט". ער האָט קיין זאַך נישט פֿאַרגעסן. אַפֿילו דער קלענסטער חשד האָט נישט געקענט פֿאַלן אויף אים. קיינער וועט נישט זען ווי ער איז אַרייַנגעגאַנגען אין דער געביידע, קיינער וועט אויך נישט זען ווי ער וועט אַרויסגיין. ווען ס'וועט אויסברעכן אַ שׂרפֿה און פֿאַרשלינגען אָט די אַלטע באַלקנס און ברעטער, וועלן שוין נישט פֿעלן קייַן תּירוצים: די ייִדישע חדר-ייִנגלעך זענען דער בעסטער תּירוץ. מסתּמא האָט אימיצער פֿון זיי זיך געשפּילט מיט שוועבעלעך, אָדער גאָר גערויכערט ציגאַרעטן. אויף די ייִדישע קונדסים האָט מען אַלץ געקענט

גלויבן. מיט אַ בריין, צופֿרידענעם שמייכעלע האָט אויגונאַס זיך צום לעצטן מאָל אַרומגעקוקט...

פּלוצים האָבן זײַנע פֿאַרנעפּלטע אויגן באַגעגנט אַ פּאָר אַנדערע אויגן – גרויסע, טונקעלע, דערשראָקענע. אויגונאַסן האָט פֿאַרנומען דער אָטעם. ער – דער הויכער, דיקער און שטאַרקער פּאַרשוין – איז פֿון שרעק געבליבן אָן לשון. אָבער ער איז האַסטיק געקומען צו זיך און ס'האָט זיך אין אים אָנגעצונדען זײַן רוצחישע בלוט. דער פֿאַרפֿלוכטער ייִדישער שנעק האָט אים פֿאַרפֿאָלגט ווי אַ געשפּענסט. אפֿשר האָט ער שפּיאָנירט, אפֿשר האָט ער אַלץ געזען – דער קוים-לעבעדיקער פֿייגל-שרעקער! אויגונאַס האָט אָנגעכאַפּט דעם אומדערוואַרטן עדות קאָלנער. זײַן ערשטער געדאַנק איז געווען – אים ממיתן אויפֿן אָרט, אָבער אין דעם זעלביקן אויגנבליק האָט ער זיך איבערלייגט: ער האָט בשום אופֿן נישט געטאָרט צוליב אַזאַ נישטיקן צופֿאַל מקריבֿ זײַן דעם אַזוי גלענצנד אויסגעפֿירטן פּלאַן. נאָך אַמאָל וואָלט ער שוין אים נישט ווידערהוילט, דאָס וואָלט געווען איבער זײַנע כּוחות. ווער ווייסט וועלכע פֿאָלגן ס'האָט געקענט האָבן אַ בלוט-פֿאַרגיסונג, אויך ווען ס'האָט זיך געהאַנדלט אין גאַנצן נאָר וועגן ייִדיש בלוט! די פֿאַרזיכערונגז-אַגענטן זענען געריבענע יונגען, זיי זענען פֿעיִק געווען דורכצופֿירן אַ ריכטיקע אויספֿאָרשונג. צו וואָס איז נייטיק געווען פֿאַרפּלאָנטערן דעם ענין מיט אַ פּאָליציי אויספֿאָרשונג וועגן פֿאַרשווונדענעם ייִדישן מפּיל? ער, אויגונאַס, האָט געמוזט האַנדלען קלוג, ניכטער, נישט אַזוי ווי יענער פּאַרשוין אין פֿילם. אין אַ פּרט וואָלט בעסער געווען, ווען די עלנדע ייִדישע באַשעפֿעניש זאָל בלײַבן לעבן. אויגונאַס האָט אָפּגעלאָזן חיימען און אים געגעבן אַזאַ שטויס, אַז דאָס ייִנגעלע איז צעטומלט געוואָרן.

"אָט האָסטו אַ ליט, אַ גאַנץ נייעם און זילבערנעם ליט, דו טײַוולאָנישער ממזר!" האָט אויגונאַס אויסגערופֿן אין זײַן ליטוויש-ייִדישן דיאַלעקט, וועלכן ער האָט זיך אויסגעלערנט בײַ די ייִדישע בהמות-

הענדלער. ער האָט אַרײַנגעשטאָפּט דעם יינגעלע אין האַנט אַ מטבע. "אויב דו וועסט עמעצן דערציילן, אַז דו האָסט מיר דאָ געזען. וועל איך דיר הרגענען אויף טויט! אויך דײַנע עלטערן און קרובֿים וועל איך דערשיסן ווי הינט!... איצט פֿאַרשווינד וואָס שנעלער! ווען עמעצער וועט דיר פֿלעגן פֿון וואַנעט דו האָסט אַ ליט, זאָלסטו זאָגן, אַז דו האָסט אים געפֿונען אויף דער גאַס. געדענק וואָס איך זאָג דיר, דו יִדישער מפּיל, פֿאַרזעעניש!"

ער האָט ווידער אַ שטויס געטאָן חיימען מיט זײַן גרויסן פֿוס. דאָס יִנגעלע איז אַנידערגעפֿאַלן איז זיך לייכט אָפּגעשלאָגן אָן די אושאַקעס פֿון טיר, אָבער ער איז גלײַך ווידער אופֿגעשטאַנען. ער האָט געפֿילט, אַז די מטבע האָט באַדײַט פֿאַרברעכן, פֿאַרראַט, טומאה, אָבער ער האָט נישט געהאַט קיין העזה איר צוריק צוואַרפֿן דעם גוי אין פּנים. אין פֿאַרגלײַך מיט אים איז ער געווען ווי אַ פֿליג. ס'איז געווען אַ מוראדיקע סכּנה אים צו ווידערשפּעניקן. די געוועאַלדיקע אומגלײַכקייט האָט דעפּרעסיוו געוועקט אָן חיימען און גובֿר געווען זײַן מאָראַלישע עקשנות: זײַן דינע שטימע האָט געשוויגן. זײַנע שוואַכע פֿינגערלעך האָבן פֿעסט געהאַלטן די מטבע. אויגונאַס האָט ווילד אַ ברום געטאָן און אופֿגעהייבן זײַן מעכטיקן פֿויסט:

"אַרויס פֿון דאַנעט, טײַוול!" ער האָט אָנגעכאַפּט חיימען פֿאַר זײַנע הויזעלעך, אים צוגעטראָגן ווי זאַק צום אויסגאַנג און אַרויסגעשטויסן אינדרויסן. דאָס יינגעלע האָט זיך מעכאַניש באַוועגט פֿאָראויס. ער איז געווען דערשיטערט, פֿאַרטויבט פֿון די איבערלעבענישן. ווען ער איז עטוואָס געקומען צו זיך, האָט ער דערזען אַז ער האָט זיך געפֿונען אויפֿן וועג צו זײַן היים. די זילבערנע מטבע איז נאָך אַלץ געווען פֿאַרקוועטשט אין זײַן האַנט. ער האָט מיט פֿאַראַכטונג און עקל געקוקט אויף איר, ווי זי וואָלט געווען אַ שרץ. פּלוצים האָט זײַן האַנט אָפּגעלאָזן די מטבע: זי איז קלינגענדיק אַראָפּגעפֿאַלן אַפֿן שטיינערנעם ברוק און פֿאַרשוווּנדן געוואָרן אין דער פֿינצטערניש. די האַנט איז אָבער נישט געווען ריין: די טומאה האָט נאָך גערוט אויף איר. חיים האָט מער נישט געטאָרט זיך צורירן צו די

הייליקע ספֿרים, ווײַל פֿאַר אַ זילבערנער מטבע האָט ער זיך פֿאַרקויפֿט צו דער טומאה, האָט מען דען פֿון הויכן און שטאַרקן פֿאַרשוין מיט דעם אָקסענעם האַלדז געקענט דערוואַרטן עפּעס בעסערס ווי פֿאַרברעכן? צו וואָס האָט ער זיך געפּאָרקעט אַזוי שפּעט אין דער ליידיקער און ווײַטער געבײַדע?

אומבאַוועגלעך און שטום איז חיים געזעסן אין זײַן ווינקעלע. ער האָט נישט רעאַגירט אויף לייבעלעס חניפֿה-ווערטער, זיך נישט צוגעהערט צו זײַנע געשרײַען און שטיפֿערײַען, נישט גערעדט מיט דער מוטער. ער האָט אַפֿילו נישט געענטפֿערט דעם פֿאָטער ווען יענער האָט געפֿרעגט אויב ר׳ מענדל האָט געפֿאָדערט דעם שכר-לימוד, וואָס האָט אים נאָך געקומען. חיים איז געזעסן און מיט שרעק אין האַרצן געוואַרט אויפֿן פֿאַרברעכן, וועלכן ס׳האָט געזאָלט אויספֿירן דער הויכער שׂונא-ישראל. דאָס פֿאַרברעכן איז געווען אומפֿאַרמײַדלעך! וועגן דעם איז בײַ חיימען קיין ספֿקות נישט געווען. די געשיכטע מיט דער זילבערנער מטבע האָט פֿאַרשטאַרקט זײַן איבערצײַגונג. דאָס פֿאַרברעכן האָט געמוזט פֿאָרקומען. חיים האָט אָן אופֿהער געטראַכט וועגן דעם. אַלע איבעריקע זאַכן האָבן אים איצט נישט אינטערעסירט.

מ׳האָט חיימען שוין אַ פּאָר מאָל גערופֿן צום טיש עסן אָוונט-ברויט, אָבער ער האָט אַפֿילו נישט געהערט וועגן וואָס מ׳האָט צו אים גערעדט. די שוועסטערס זענען שוין אויך געזעסן בײַם טיש. זיי האָבן נישט געקוקט אויף דער זײַט, וווּ חיים איז געזעסן. וואָס האָבן זיי געזאָלט מאַכן מיט דעם בלאַסן, מעלאַנכאָלישן און משונהדיקן ברודערל? זיי האָבן געבראַכט פֿאַר לייבעלען נאַשערײַען און ער האָט זיי אָליין אופֿגעפֿרעסן. שמאָטשקענדיק מיט די ליפּן און מאַכנדיק פֿון גרויס הנאה ווילדע געשרײַען. לייבעלע האָט נישט ליב געהאַט זיך מיט עמיצן צו טיילן פֿון די נאַשערײַען.

שוין צוויי שעה זענען אַוועק זינט חיים איז געקומען אין שטוב, אָבער ער זיצט נאָך אַלץ אין ווינקעלע און האָרכט. עס דאַכט זיך אים, אַז אָט-אָט

וועט עפּעס געשען... ער ווייסט, אַז דאָס פֿאַרברעכן מוז געשען, עס איז אומפֿאַרמײַדלעך. ער וואַרט אויף אַ צייכן. אויף אַ ידיעה, אָבער די צײַט לויפֿט און אַלץ איז אין אָרדנונג. חיים פֿאַרלירט דאָס געדולד און גייט אַרויס אויף דער גאַס. אַ שוואַרצע, שטערנלאָזע נאַכט באַדעקט דאָס גאַנצע שטעטל. חיים קוקט זיך אַרום: אומעטום שטיל. ער וויל שוין צוריק אַרײַנגיין אין שטוב, אָבער מיטאַמאָל ווערט די לופֿט דורכגעריסן פֿון צוויי הילכיקע קלונגען וואָס טראָגט זיך פֿון קירך-טורעם. "ענדלעך! דאָס איז דער צייכן", שעפּטשעט חיים. אַ רויטער שײַן באַווײַזט זיך אויפֿן הימל. אויף דער נאָענטער גרויסער גאַס הייבט אָן בלאָזן אַ האָרן. לאַמטערנעס בליצן אויף. ס'הערן זיך קולות:

"אַ שׂרפֿה! אַ שׂרפֿה!"

יאָ, אָט דאָס איז טאַקע דער צייכן, אויף וועלכן חיים האָט געוואַרט. אָט דאָס איז דאָס פֿאַרברעכן, אין וועלכן ער האָט אויך אַ חלק געהאַט, ווײַל ער האָט זיך פֿאַר אַ מטבע פֿאַרקויפֿט צו דער טומאה.

אין אַלע פֿענצטער באַווײַזן זיך פּנימער. פֿון די טויערן לויפֿן אַרויס מענטשן:

"ווּ ברענט עס? ... ווּ ברענט עס?"

"דער חדר ברענט! ... ר' מענדלס חדר ברענט! ...ראַטעוועט! ..."

דער חדר ברענט! ... אַלע לויפֿן, ווי עמעץ וואָלט זיי נאָכגעיאָגט. חיים לויפֿט אויך דורך די שמאָלע געסלעך צום חדר. ער איז נישט צעטומלט, נישט דערשראָקן: ער האָט געוווּסט אַז ס'וועט וואָס געשען. דער חדר ברענט! אָט דאָס איז טאַקע דאָס פֿאַרברעכן. דער הימל איז רויט. אַ שוואַרצער זײַל רויך הייבט זיך אויף צו אים, רויטע פֿונקען פֿליען אין דער הייך. עס ברענט שוין גאָר נישט ווײַט. אָט זעט שוין חיים ווי די פֿלאַמען דרייען זיך און לעקן די ווענט פֿון ר' מענדלס חדר. ער קוועטשט זיך דורך צווישן פֿאַרזאַמלטן עולם; דאָס איז אים נישט שווער, קוים וואָס מ'זעט אים, ווײַל ער איז קליין און מאָגער. באַלד איז ער אין דער פֿאָדערשטער

שורה. דער פֿײַער שפּאַרט פֿון די פֿליגל-געבײַדעס, ער כאַפּט שוין אַרום דעם דאַך פֿון חדר. די קליינע ספֿר-תּורה און די איבעריקע ספֿרים שטייען נאָך אין אַלמער. די טליתים און תּפֿילין ליגן נאָך אין די שופֿלאָדן. קיינער ריזיקירט נישט צו ראַטעווען די תּשמישי-קדושה. אויגונאַס איז אויך דאָ. ער העלפֿט לעשן. שלעפּט איין עמער וואַסער נאָכן אַנדערן. גיט אָפּ מיט אַ הילכיקער שטימע באַפֿעלן די פֿײַערלעשער. ר׳ מענדל לויפֿט אַרום ווי אַ פֿאַרסמ׳טער הין און צוריק. ער איז אין אונטערוועש. מ׳האָט נאָר באַוויזן אַרופֿצוּוואַרפֿן אויף זײַנע פּלייצעס אַ לאַנגן שוואַרצן ראָק. פֿון ר׳ מענדלס מויל רײַסן זיך אַרויס יאוש-ווערטער, אָפּגעריסענע פּסוקים פֿון תּהלים. ער וויינט, קלאָגט, שרײַט, בעט ראַטעווען די הייליקע תּורה און די טײַערע גמרות ...

די פֿלאַמען פֿאַרגרעסערן זיך. אויפֿן דאַך איז שוין אַן אמתער גהינום. ס׳איז דער לעצטער מאָמענט צו ראַטעווען די הייליקע ספֿרים. דער פֿײַער קנישטערט, זשיפּעט, קנאַקט. דער עולם רודערט, ליאַרמט, אָבער חיים ווערט נישט נתפּעל: ער הערט נאָר דעם קלאַנג פֿון די הייליקע פּסוקים. זיי רופֿן, זינגען, פֿאָדערן ... חיימס האַנט איז אומריין, זי האָט זיך אָנגערירט אָן דער טומאה. אין וואָלקן פֿון רויך קען זי גערײַניקט ווערן ...

קיינער באַמערקט נישט ווי אַ דינער שאָטן פֿאַרשווינדט אין ברענעדיקן חדר. דורכן ענגן פֿירהויז לויפֿט חיים אַרײַן אין גרויסן חדר. דורך די שפּאַלטן פֿון די פֿאַרמאַכטע לאָדנס שלאָגט זיך דורך אַ רויטער ציטערנדיקער שײַן, וואָס באַוועגט ווי געשפּענסטער די גאָלדענע אותיות אויף די רוקנס גמרא-כּריכות. צוערשט מוז געראַטעוועט ווערן דאָס גרעסטע הייליקטום: די ספֿר-תּורה. חיימס בלאַסע און מאָגערע הענטלעך עפֿענען האַסטיק אויף די גלעזערנע טיר פֿון ארון-קודש, רײַסן אַראָפּ דעם פּרוכת און נעמען מיט גרויס מי אַרויס די ספֿר-תּורה אין דער העלער, זײַדענער מענטעלע. צערטלעך דריקט חיים די ספֿר-תּורה צו זיך. איצט איז דער אייבערשטער מוחל געווען. איצט האָט חיים אויסגעקויפֿט זײַן זינד,

זײַן האַנט איז געררײַניקט געוואָרן, די טומאה איז פֿאַרשוווּנדן געוואָרן, די רשעות האָט מער קיין שליטה נישט געהאַט.

פֿון ווענט און דער סטעליע שלאָגט אַ מוראדיקע היץ. אַ געדיכטער רויך נעמט אַרום חיימען. זײַנע געדאַנקען פּלאָנטערן זיך. ווי אַ באַרוישטער פֿאַלט ער אַנידער ...

גאָלדענע קרײַזן שווימען, זיי דרייען זיך, קייטלען זיך איינער אין אַנדערן און פֿאַרוואַנדלען זיך אין איין ריזיקן, וווּנדערבאַרן קרײַז וועלכער שווימט אין אַ זילבער-בלויען נעפּל. אַומבאַשרײַבלעך שיין איז דאָס בילד. אָט איז זי, ענדלעך, די פֿאַרבאָרגענע מלוכה, וועמעס עקסיסטענץ חיים האָט שטענדיק געפֿילט הינטערן צוים פֿון אַלע רעאַלע זאַכן! אָט איז זי די געטלעכע מלוכה, ווו ס׳הערשט רו, ווו מ׳באַקומט אַ דערהײַלונג פֿון אַלע שמערצן! ...

חיים פֿילט זיך אַזוי לײַכט, ווי נאָך קיינמאָל נישט. ער האַלט די הייליקע תּורה ווי אַ פּאַנצער. אַ באַרוישטער פֿון הימלישן גליק – שעפּטשעט ער:

"אייביקער גאָט, איך בין גוט און פֿרום! ... איך בין ריין קעגן דיר, אייבערשטער ..."

ענדע

Jüdisches Kind aus dem Osten

von Clara Michelson

Berlin, 1936

Dem Andenken meiner Nichte Sylvia

Zwei Kreise aus der Welt des Judentums im Osten:

Der Kreis des „Lernens“, das hoch über dem schweren Alltag der Menschen steht, das sie mit ihrer ganzen Seele, mit ihrem ganzen Sein in sich hineinsaugt und das irgendwann einmal einen, dessen Ahnung vom Göttlichen über das Empfinden der Masse hinausgeht — ein Kind vielleicht zum Dulder und Überwinder auserwählt: der Kreis um das Kind Chaim.

Und der andere, der Kreis des Elends und seines Kampfes ums Leben — „eine reichliche Mahlzeit, eine warme Stube im Winter“ — der dumpfe Kreis, der ewig in sich geschlossen scheint, der unbarmherzig die Menschen nicht aus sich hinauswachsen lässt und jedes Licht, das sich ihnen bieten will, höhnisch mit seiner „Heimlichkeit“ überschattet: der Kreis um das Kind Aisik Ormermann.

AISIK ORMERMANNS ERSTE REISE

Aisik Ormermann war mit seinem Dasein sichtlich zufrieden. Man brauchte ihn nur freundlich anzusehen: gleich verzog sich sein helles sommersprossiges Gesicht zu einem herzlichen breiten Lächeln. Es ging ihm, seiner Auffassung nach, ganz ausgezeichnet. Die geräumige Kellerwohnung, feucht und dämmerig, erschien ihm in jeder Hinsicht heimlich und bequem. Durch die lange, schmale Küche kam man in die Buchbinderwerkstatt des Vaters. Dahinter lag die Schlafkammer für sie alle: Vater, Mutter, Aisik und die fünf Geschwister. Der Hof, den hohe Steingebäude umgaben, war voller Bewegung und Geräusche und bot viel Abwechslung. Durch die Scheiben der Fenster sah man von der Kellerwohnung auf die Beine der Vorübergehenden, was sehr spaßig war. Aisik genoss als Jüngster in jeder Beziehung eine Vorzugsstellung, bei Vater wie bei Mutter, und das Beisammensein mit dieser wie mit jenem hatte seinen besonderen Reiz. Ein störender Einfluss der fünf größeren Geschwister war dabei so gut wie ausgeschaltet, denn sie wurden gleich am frühen Morgen abgeschoben in die Schule, in den Kindergarten, in den Hort und kamen erst gegen Abend

gespeist und gesäubert heim. Das alles bekam die Mutter, die rote Chaje, fertig. Sie war das bewegende Element in der Familie. Und Aisik wäre zweifelsohne in einer Krippe untergebracht worden, hätte sie ihn nicht zu ihrem Geschäft benötigt. Schon dass sie, die lange rote ungebildete Chaje, einen Mann bekommen hatte wie Peißel Ormermann, war für ihre unbeugsame Zielstrebigkeit bezeichnend, wenn sie ihn auch tausendmal der Faulheit und des sich Gehenlassens zieh, weil er mit seiner Buchbinderei nicht vorwärts kam und sein Einkommen für den Unterhalt der Familie nicht reichte. Denn war Peißel Ormermann auch nur ein armer Vorstadtproletarier, unrasiert und schlecht angezogen, so spürte man doch sofort, dass ihm seine männliche Reize nicht abgingen und er unter günstigeren Lebensverhältnissen sicherlich ein Kavalier mit leichten angenehmen Manieren, ein Genießer mit Geschmack geworden wäre, dem Frauen ganz anderer Art entsprochen hätten als die hagere Chaje.

Mit Vater allein zuhause, wenn Mutter fort war auf ihren Geschäftsgängen, war es Aisik sehr gemütlich. Vater war dann heiter und gesprächig, arbeitete mit großer Sorgfalt an irgendeinem wunderschönen Einband, erzählte, dass es eine Freude wäre, solche feinen Sachen herzustellen, dass aber einfache und hässliche meist mehr einbrächten. Er machte auch Ordnung in der Wirtschaft, klebte zerbrochenes Geschirr zusammen, leimte wacklige Stuhlbeine an und sang dabei allerhand Lieder, die Aisik immer wieder mit dem gleichen Vergnügen hörte und öfters mit heiserem Gesumm begleitete. Seine beiden Lieblingslieder konnte er auch schon ganz gut selbständig vortragen. Das war:

Schnürelein, Perelein, goldene Fahn!
Messias, Sohn Davids, sitzt obenan.
Hält einen Becher in rechter Hand.
Spricht einen Segen über das Land.
Amen und Amen, nur eines ist wahr.
Messias wird kommen noch dieses Jahr!

und

Tische b'ow ist Hochzeitlein,
Keiner ist gekommen.
Jüngelein und Mägdelein
Haben sich genommen.
Kommt gegangen Elinke
Mit dem Ziegenbärtchen.
Tanzt sich aus und springt sich aus
Wie'n meschuggenes Pferdchen.

Wenn Mutter heimkam, hörte diese Gemütlichkeit auf. Sie hatte keinen Sinn für so unnütze Dinge wie Singen und schöne Einbände, an denen man nichts verdiente. Vater wurde mürrisch und wortkarg und zog sich untätig in einen Winkel zurück.

Aber auch mit Mutter allein zu sein, war angenehm. Es ging von ihr eine Kraft und Sicherheit aus, dass man sich selber dabei stärker und sicherer fühlte. Doch sie war viel weg. Als Aisik ganz klein gewesen war, hatte sie ihn auf ihren Gängen mitgenommen. Dann hatte sie sich damit beschäftigt, am Vormittag Zitronen und Meerrettich vor den Markthallen zu verkaufen und am Nachmittag feine Damen auf der Straße mit der Frage anzuhalten: „Was zu handeln. Gnädige? Alte Kleider? Alle Wäsche?“ Mitunter hatte die Frage Erfolg. Dann kamen sie beide, die Mutter und Aisik, in ein reiches Haus, erhielten in der Küche die

Überreste einer Mahlzeit und zogen mit einem Bündel Kleidungsstücke davon.

In letzter Zeit durfte Aisik wiederum die Mutter begleiten. Sie hatte sich einer Gilde zugesellt, die zwar von keinem Gesetz bestätigt war, die sich aber dessen ungeachtet als streng abgeschlossene Gesellschaft betrachtete und gegen das Eindringen neuer Mitglieder mit Faustrecht wehrte. Es war die Bettlergilde am Eingangstor zum jüdischen Friedhof. Sie bestand aus dürren krummen Weibern mit rotentzündeten Lidern und fahlen ungepflegten Gesichtern. Es gab auch etliche Greise und verkrüppelte Jünglinge unter ihnen. Diese Gilde fiel mit ausgestreckten Händen, mit schrillem Geschrei und mit Segenswünschen über die Leidtragenden her, dass diese erschreckt nach der ersten besten Münze griffen, um die unheimlichen Angreifer loszuwerden. Nur dank ihrem zähen Willen war es Chaje Ormermann gelungen, sich in diese unzugängliche Gemeinschaft einzudrängen. Ihrer mächtigen hohen Stimme, ihren langen, geschickt zupackenden Armen hielten selbst die vereinten Kräfte der Körperschaft nicht stand, und so blieb dieser nach vergeblichem Abwehrkampfe nichts übrig als Chaje Ormermann anzuerkennen. Sie machte gute Figur unter ihnen, hager und rothaarig wie sie war, mit ihren grünen beschwörenden Augen und dem rothaarigen grünäugigen Aisik auf dem Arm. Bald machte sich bemerkbar, dass die Einkünfte reichlicher flössen, seitdem die rote Chaje am Sturm auf die Leidtragenden und auf stille Friedhofsbesucher teilnahm.

So lernte Aisik das Leben von der Friedhofsmauer aus kennen, die das Reich der Toten von dem der Lebenden trennte, und je mehr Menschen

aus dem einen Reich in das andere hinüberwanderten, umso reichlicher wurde die Mahlzeit zuhause, umso wärmer war im Winter die Stube.

Manche von den Bettlern hatten Verwandte unten in der Stadt. Hier am Tor prahlten sie mit der vornehmen Verwandtschaft und fluchten ihr zugleich, weil sie von denen im Elend nichts wissen oder sie nicht genügend unterstützen wollte. Solche Reden und weltanschaulichen Betrachtungen vernahm Aisik auf dem Arm der Mutter am Friedhofstor.

Es ging dem Jungen gut. Er wurde zusehends größer und schwerer, und schon dachte die rote Chaje daran, ihn in nächster Zeit gleich seinen Geschwistern bei einem wohltätigen Unternehmen unterzubringen und später den neuen Sprössling, dessen Ankunft sie entgegensah, auf ihre Gänge mitzunehmen. Zufällig hörte sie von einer neugegründeten Ferienkolonie in schöner Waldgegend; da sie nicht der Mensch war, der Gelegenheiten ungenützt vorbeigehen ließ, beschloss sie, ihrem Aisik einen Platz dort zu verschaffen. Und was sie erstrebte, gelang ihr.

Aisik ahnte nichts Gutes, als eines Abends die Mutter eine selten geübte Reinigung an ihm vornahm. Am Friedhofstor war es wohl besser, elend und verwahrlost auszusehen. Für die Ferienkolonie aber musste er gekämmt und sauber gewaschen werden. Das Beste an Kleidern und Wäsche, was sich allmählich aus Geschenken angesammelt hatte, wurde vorgeholt und in ein Bündel geschnürt. In der Frühe des nächsten Morgens kam ein säuberlich gekleideter Aisik auf den Arm der Mutter. Aber es ging nicht, wie üblich, nach dem Friedhofstor. Es ging den Weg hinab in die Stadt, zum

Bahnhof, wo Züge einfuhren und ausfuhren gleich riesigen Gliederschlangen.

Da stand er auf dem weiten luftigen Bahnsteig neben der Mutter und neben anderen Kindern und Müttern. Keuchend und stampfend brauste der Zug herein, in der Nähe gesehen ein schreckliches Ungetüm. Aisik hatte sich kaum dem Eindruck hingegeben, als er sich von starken Händen gepackt und in den Zug gehoben fühlte. Die Mutter hatte gerade noch Zeit, ihm das Bündel mit Wäsche und Kleidern und die Wegkost in den Arm zu drücken.

Die Lokomotive pfiff kurz und schrill. Aisik befand sich in einer merkwürdig schütternden Stube mit vielen hellen Bänken. Er saß einer fremden Frau gegenüber zwischen fremden Kindern. Unruhig erhob er sich, um aus dem Fenster nach der Mutter zu schauen. Da gewahrte er etwas ganz Unfassbares. Nicht der Zug setzte sich in Bewegung, nicht die Stube mit den hellen Bänken, in die man ihn geschoben, sondern der Bahnhof selber rührte sich, zuerst behutsam, dann eilig und immer eiliger. Die Pfeiler liefen, die Menschen, alle Waggons auf den Schienensträngen liefen, der Boden lief und nahm die Menschen mit und nahm, was das Schlimmste war, die Mutter mit. Sie hatte ihr grünes Kopftuch von den feuerroten Haaren abgenommen, winkte ihm damit und entfernte sich weiter und weiter. Das Laufen wurde zu einem Rasen, — noch nie hatte Aisik Dinge sich mit solcher Geschwindigkeit fortbewegen sehen. Die großen schweren Häuser, die Kirchtürme rasten genauso wie die Bäume und Telegrafenpfosten. Ein grenzenloses Grauen packte den kleinen, im Unbekannten verlorenen Jungen. Er

fühlte sich betrogen und verraten, hinausgestoßen aus aller Heimlichkeit und Sicherheit, fremden ungeheuerlichen Gewalten preisgegeben. Und das Schlimmste war, dass die Mutter daran teilhatte. Die Mutter! Das Nächste und Vertrauteste, was es für ihn gab neben Peißel, dem Vater. Sie hatte ihn ausgeliefert und sich davongemacht mit den Pfeilern, den Schienensträngen, mit dem ganzen Boden und den anderen schlechten Müttern.

Die fremde Frau ihm gegenüber war freundlich. Sie zog ihn mit gutem Zureden zu sich auf den Schoß trotz seines Sträubens. Doch er wollte nichts von ihr wissen. Er wehrte sich gegen die feindliche Umwelt, in die er auf schlechte heimtückische Weise hineingeraten war. Er wehrte sich gegen sie mit den einzigen Mitteln, über die er verfügte, mit Zappeln und Brüllen.

Die Frau zeigte auf die dahinrasende Welt:

„Schau hinaus, Aisik! Da hast du ein Fenster voll der schönsten Spielsachen! Hier geht ein Mann mit einem kleinen Wägele. Und dort läuft ein rotes Mädele mit einem blauen Jungen. Nimm dir schnell das Wägele und das Mädele und den Jungen! Welch ein komisches Mützchen hat er auf. Und da ist nun eine kleine Stadt mit einem schönen spitzen Kirchturm. Sie liegt da wie auf einem Teller! …“

Aisik drehte den Kopf weg und hörte nicht auf zu zetern und sich gegen die Frau zu stemmen. Endlich hielt die ratternde Stube still. Man stieg aus, trug den brüllenden zappelnden Aisik in den duftenden Wald. Warmer Frühlingswind wehte ihn an. Vögel sangen. Er kam in ein sonniges Haus, in helle Stuben mit weißen Vorhängen. Dampfende Milch und weiße Brötchen standen

auf dem Tisch. Herzliche Fürsorge umgab ihn. Aber Aisik konnte keinen Frieden schließen, solange er sich betrogen fühlte und jene einzige heimliche Welt. Mochten die Frauen hier um ihn buhlen, soviel sie wollten, er traute ihrer Freundlichkeit nicht. Er traute keinem Menschen und keinem Ding mehr, da das Vertrauteste ihn verraten hatte.

Der rothaarige, immer lachende Aisik war ein böser finsterer Gesell geworden, erfüllt von Feindseligkeit gegen Groß und Klein. Wo es nur anging, übte er Rache für das ihm angetane Leid. Kein Spiel verlief glatt, wenn er daran teilnahm. Er haute plötzlich los ohne sichtbaren Grund. Er zerriss und zerbrach, was den anderen Kindern gehörte. Die scheuten ihn und suchten sich seiner zu entledigen, wo immer sie konnten. Und er selber gedieh nicht in der schönen Waldluft unter Liedern und heiteren Gesprächen. Er wurde mager und blass, wollte weder essen noch trinken. Es war nichts mit ihm anzufangen, und man beschloss ihn zurückzuschicken, woher er gekommen war, und seinen Platz einem Kinde zur Verfügung zu stellen, das sich gegen die Wohltaten der Ferienkolonie nicht sperrte.

So kam Aisik viel früher, als die rote Chaje es erwartete, wieder hinein in das stampfende und keuchende Ungetüm, in die schütternde Stube mit den vielen bellen Bänken, und wieder begann die Welt draußen sich in Bewegung zu setzen, statt dass der Zug sich in Bewegung setzte. Aber er klagte dieses Mal nicht. Mochte sie davonrasen, die Welt, die er hasste, davonrasen mit ihren Vögeln, Bäumen, Wäldern, mit Mensch und Tier. Er weinte ihr keine Träne nach. Wenn nur die

andere wiederkehrte, die heimliche, sichere, einziggeliebte, mit der roten Chaje und dem schönen Peißel, mit fünf Geschwistern, die morgens in aller Frühe fortgingen und abends heimkamen aus Schule, Hort und Kindergarten, mit der Bettlergilde am Friedhofstor! Er sah mit gespanntem Blick und zusammengekniffenen Lippen durchs Fenster hinaus, drückte die stumpfe Nase an die schmutzige, staubbedeckte Fensterscheibe, und in sein Herz stahl sich Hoffnung. Es schien, als kehrten die Dinge wieder, als böte sich das gleiche Spielzeug wieder an, wie auf einem Teller dargereicht, derselbe Fluss, dasselbe Städtchen mit dem schönen spitzen Kirchturm. Und schließlich kam nach Wiesen und Feldern, nach Bäumen und Telegrafenpfosten eine große Stadt entgegen mit hohen Kirchtürmen und breiten Straßen. Seine Kirchtürme waren es und seine Straßen. Er erkannte sie wieder. Nun konnte alles gut werden. Seine Verkrampfung löste sich, das alte breite Lächeln zuckte auf an den Mundwinkeln, dehnte sich langsam, noch nicht ganz gläubig, über sein bleiches abgemagertes Gesicht. Dann kamen auch die bekannten Pfeiler näher, die Bahnhofshalle. Die schotternde Stube hielt still. Aisik wurde hinausgehoben, und da stand die rote Chaje wie damals, fast unverändert, vielleicht nur ein wenig breiter, mit demselben grünen Kopftuch über den feuerroten Haaren. Sie streckte ihm die Arme entgegen, nahm ihn auf wie immer seit Gedenken, und er wusste: irgendwie war da etwas falsch gewesen, irgendwo steckte ein Irrtum, und richtig allein war, dass die rote Chaje ihm am meisten gehörte, mehr als dem Vater und mehr als den anderen fünf Geschwistern.

Dann war Aisik wieder daheim in der dämmerigen Kellerwohnung. Durch die Scheiben der Fenster sah man die Beine der Vorübergehenden. Die Luft war dumpf und verbraucht. Aber alles war gut so. Er verschlang mit Heißhunger trockenes Schwarzbrot mit kalter Milch. Der Vater war heiter und zugänglich, wenn die rote Chaje fort war, und sang Aisiks Lieblingslieder:

„Schnürelein, Perelein, goldene Fahn!
Messias, Sohn Davids, sitzt obenan …“
und
„Tische b'ow ist Hochzeitlein,
Niemand ist gekommen …“

Und die Mutter überlegte sich, dass es doch wohl gut wäre, Aisik wieder zur Friedhofsmauer mitzunehmen. Er ging mit einem zufriedenen Lächeln an ihrer Hand. Sein Vertrauen zum Dasein, zu seinem Dasein, war wiederhergestellt.

DAS LEBEN DES KINDES CHAIM

I.

Gott hatte sich des Mützenmachers Baruch Hotz erbarmt. Ihm ward in der Jomkippur-Nacht ein Sohn geboren, ein Kaddischsager. Es war ein gutes Zeichen, dass die Geburt grade in solcher Nacht erfolgte. Von nun an konnte Baruch Hotz ruhig schlafen: es war jemand da, der seinen Namen fortsetzen und für seine Seele beten würde, wenn er einst starb. Seine Ehe mit der guten Rochele, des Rebben Tochter aus Welischki, zählte bereits das zehnte Jahr. Wohl hatte sie ihm schon zwei Knaben geboren, doch Gott hatte beide bald nach ihrer Geburt wieder zu sich genommen, und die beiden Töchter Esther und Raja kamen nicht in Betracht. Sie lebten und gediehen, aber sie hätten ihn vor der Gefahr nicht bewahrt, ohne Kaddischsager zu sterben.

Baruch Hotz wollte diesen Sohn hüten wie seinen Augapfel und jeden Ratschlag befolgen, der zur Erhaltung eines Menschenlebens beitrug. Er umging die Sitte, dem Kinde den Namen nach einem Toten zu geben, sondern benannte ihn nach einem lebenden Mann, dem frommen Reb Chaim

aus Welischki. Er war ein gutes Vorbild, sein Name hatte große Bedeutung und verband den Neugeborenen fester mit dem Leben als die Namengebung nach einem Toten es bewirkt bitte. Und ein Brith sollte es werden, wie das Städtchen nicht oft erlebt. An Eingemachtem und Honigkuchen wollte er nicht sparen, auch an Schnaps nicht, um die Süßigkeiten zu begießen, und lustig sein und tanzen sollten die Gäste, weil dem Mützenmacher Baruch Hotz ein Kaddischsager geboren ward.

Allein es fiel ein Tropfen Bitterkeit in die Freude. Das Beschneidungsfest musste um volle drei Monate aufgeschoben werden. Der Mohel lehnte es ab, die kleine Operation, wie ungefährlich sie auch scheinen mochte, auszuführen. Das Aussehen Chaims stimmte ihn bedenklich. Der Kopf war viel zu groß für das dünne kurze Körperchen, und aus dem blassen faltigen Gesicht blickten zwei weite, tiefdunkle Augen seltsam traurig und weh. Der Knabe kränkelte nach dem Brith und war manches Mal so schwach, dass man fürchtete, er würde seinen Brüdern in die andere Welt folgen. Doch ein erstaunlich starker Lebenswille war in dem elenden missförmigen Körperchen. Der Junge schrie fast nie und lächelte auch nicht. Er machte so wenig zu schaffen, wie es bei einem Säugling überhaupt möglich war. Er verlangte nicht Nahrung außer der Zeit, da sie ihm geboten wurde. Er lag immer still, als wüsste er, dass er diesem schwachen Leib nicht den geringsten unnützen Kräfteverbrauch zumuten dürfte. Oft wusste man nicht, ob er schlief oder die Augen nur aus Mattigkeit geschlossen hielt. Oft sah man ihn stundenlang unbeweglich

daliegen, den gespannten Blick auf einen Gegenstand oder eine Person gerichtet. Er begann viel eher zu sprechen als zu gehen, aber er sprach auch nur das Notwendigste; man war immer überrascht, wie sehr es überlegt und zur Sache war. Richtig gehen konnte er eigentlich erst mit vier Jahren. Vorher begnügte er sich damit, auf dem Fußboden herumzukriechen, sich an den Wänden entlang zu tasten, behutsam das Körperchen fortzubewegen, das ihm schon so viel Schmerzen bereitet. Und während er so in der Dämmerung der halbdunklen Stube, in die nie ein Sonnenstrahl fiel, herumkroch, ersann er Mittel und Mittelchen, bald um einen Gegenstand zu erreichen, bald um ein Ding herbeizuschaffen. Er machte sich auch zwischen den Möbeln einen Winkel ausfindig, wo er ungestört mit Flicken, Fetzen und allerhand anderen Resten der Mützenwerkstatt arbeiten konnte, um sich ein Spielzeug herzustellen. Vorsichtig, ganz vorsichtig kletterte er zuweilen über die hohe Schwelle der Haustür, setzte ein dünnes Beinchen über die breite Erhöhung, half, auf die Händchen sich stützend, dem Körper nach, zog das zweite dünne Beinchen hinüber und stand endlich in der schmutzigen, schlecht gepflasterten Straße der litauisch-jüdischen Kleinstadt, erstaunt und sinnend über so viel Leben und Weite.

Die Nachbarinnen merkten nichts von einem Kind, wenn sie zur Mutter in die Stube hineinkamen. Sie schüttelten verwundert den Kopf und fragten: „Wo ist denn Chaim?“

Erst wenn ihre Augen sich an das Halbdunkel gewöhnt hatten, unterschieden sie auf dem Fußboden ein Wesen, das sich langsam und lautlos fortbewegte.

Die einen sagten: „Welch ein Glück ihr habt! Er macht euch nichts zu schaffen. Was haben wir von unseren Kindern auszustehen! Was die angeben! Gott schenk ihnen langes Leben!“

Andere schwiegen dagegen und murmelten für sich hin: „Gott bewahre vor solch einem Bocherle! Ist es ein Zaddik oder ein Narr?“

Eine lichte Abwechslung in die Folge der gleichförmigen Tage brachte der Sabbath. Um die Dämmerung des Vorabends legte die Mutter ein sauberes Tischtuch auf den Esstisch, zündete zwei Kerzen an, hob die Handflächen zum Lichte und betete. Der Vater schloss früher als an anderen Tagen seine kleine Werkstatt in der hellen Stube an der Straße, wusch sich, strich seinen rötlichen Bart zurecht, zog seinen guten langen schwarzen Rock an, den die Mutter ordentlich zurechtgelegt hatte, und sah schön und feierlich aus. Er suchte den Talles hervor und begab sich in die Synagoge. — Auch die beiden großen Schwestern Esther und Raja waren sauberer und stiller. Ihre lauten, schwatzenden oder streitenden Stimmen quälten weniger als sonst das empfindliche Ohr Chaims. Die Verbindung war hergestellt mit einer anderen, geheimnisvollen Welt. Chaim wurde noch lautloser. die Falten in seinem Gesicht wurden tiefer und die dunklen Augen mit dem wehen Blick weiter und glänzender. Mit seinem ganzen Wesen strebte er hin zudem anderen, geheimnisvollen Sein. Dieses Sein hieß Gott, und um Gott rankte sich seine kleine hilflose Seele. Der Vater kam aus der Synagoge heim, wusch die Hände, setzte sich an den Tisch zum Wein und zu den weißen geflochtenen Broten und machte Kiddusch.

Chaim horchte auf, wie er die Worte hersagte in schöner feierlicher Melodie, jeden Freitagabend die gleichen Worte. Er hielt sie fest. Es waren herrliche Worte voll tiefen Sinnes, die das andere, fremde Sein betrafen. Er kannte nicht ihre genaue Bedeutung, aber er fragte nicht danach. Er wagte nicht das Geheimnis der wunderbaren Welt zu berühren, so, wie er nur vorsichtig, ganz vorsichtig in allen Dingen mit seinen dünnen zarten Fingerchen herumhantierte.

II.

Chaim war fünf Jahre alt, als sein stilles beschauliches Dahinleben von einem unerwarteten Ereignis unterbrochen wurde. Schon einige Zeit vorher war eine unbestimmte geheime Unruhe im Hause zu spüren, als bereite sich etwas vor, dem gerade ins Aug' zu schauen man sich scheute. Die Nachbarinnen kamen häufiger als sonst in die Stube und flüsterten mit der Mutter und miteinander. Die Kommode, die Betten und Schränke wurden umgestellt. Wie sehr Chaim sich auch bemühte, er vermochte den Sinn der Neuordnung nicht zu erfassen.

Die Mutter sah irgendwie plump und nachlässig aus. Die Kleider hingen an ihr, breit und unordentlich, und die Gesichtszüge waren blass und langgezogen. Der Vater machte zerstreute Bewegungen, stockte mitten im Gebet oder beeilte sich plötzlich es herzusagen. Keine der feinen Einzelheiten entging Chaim.

An einem Nachmittag, als er wie gewöhnlich in seinem Winkel auf dem Fußboden saß und aus

Bindfaden und Karton ein Flugzeug herzustellen suchte, rief die Mutter den Vater eiligst aus der Werkstube heraus und flüsterte ihm aufgeregt etwas zu. Unmittelbar darauf ergriff der Vater Chaim und trug ihn ohne jede Erklärung zur Nachbarin Basse, die den eifrigsten und zuverlässigsten Anteil am Leben der Familie Baruch Hotz nahm. Die schwarze Basse mit dem schmalen pergamentartigen Gesicht und den tiefliegenden glühenden Augen beherrschte die seltene Kunst, nach kurzer Bekanntschaft das Vertrauen der Menschen, der Reichen wie der Armen, in gleicher Weise zu gewinnen. Von allen wusste sie die geheimen Sorgen und Schmerzen, und jeder einzelne trennte sich von ihr in dem Gefühl, sich ihrer ganz besonderen Freundschaft und Teilnahme zu erfreuen. Sie ging beim Doktor des Städtchens, beim Apotheker, beim reichen Getreidehändler genauso ein und aus wie beim armen Mützenmacher, beim Schneider, beim Schlächter. Wo Aushilfe nötig war, da stellte sie sich zur rechten Stunde von selber ein, weil sie von allen alles wusste und weil so gut wie sie niemand Hand anzulegen verstand.

Nur bei Chaim hatte sie keinen Erfolg. Ihre fortgesetzten Bemühungen, ihn zum Reden zu bringen, scheiterten vollkommen. Er rührte nichts von den leckeren Dingen an, die sie ihm vorsetzte, weder von den aus Honigteig hergestellten, wohlriechenden Pfeffernüssen noch von dem eingemachten Rettich, der zuhause sein Lieblingsnaschwerk war. Er empfand vielmehr diesen ihm aufgezwungenen Aufenthalt bei der Allerweltsfreundin Basse als furchtbare Preisgegebenheit. Zum ersten Mal war er bei ihr ohne Mutter, hin-

ter deren Rücken er sich so leicht vor aufdringlichen Fragen und Aufforderungen verbergen konnte.

Seine gewöhnliche Schlafenszeit war schon herangerückt, als der Vater, rot im Gesicht, mit zerzausten Haaren hineinkam, um nach ihm zu sehen. Er sprach kein Wort von der Mutter, und Chaim in dunkler Ahnung, dass die unbestimmte geheime Unruhe mit ihr in Zusammenhang stehe — fürchtete zu fragen.

Am Abend begann die Stube sich zu füllen. Nachbarn, Bekannte kamen auf einen Sprung, um die Neuigkeiten des Tages zu erfahren, um einen Wink, einen Trost bei der schwarzen Basse zu holen oder um einfach einen kleinen Schwatz bei ihr abzuhalten. Chaim verkroch sich zwischen Bett und Kommode, wo er am wenigsten den fremden Blicken ausgesetzt war, und die Stube, erfüllt von Bewegung, Lauten, Gerüchen und Dünsten, spärlich erhellt vom flackernden Licht einer Hängelampe, bekam etwas Fernes, Unwirkliches, vermengte sich mit wirrem, beängstigendem Traumgebild. Zwischen Schlaf und Wachen sah er, wie die Tür sich öffnete und eine Frau in großer blauer Schürze hereinkam. Zugleich drang ein hohes anhaltendes Schreien durch die Türöffnung. Die Frau kam ihm bekannt vor, als hätte er sie lange zurück im Traum gesehen. Sie eilte auf Frau Basse zu und flüsterte mit ihr. Daraufhin wurden sämtliche Schubladen, die in der Stube vorhanden waren, herausgezogen und offenstehen gelassen, und als hätte sie damit ihre Aufgabe erfüllt, verschwand die Frau in der blauen Schürze so eilig, wie sie gekommen war. Wieder hörte man, als die Tür geöffnet wurde, dasselbe wehe

Schreien, aber die Anwesenden taten so, als merkten sie nichts davon, und der Eindruck ungewöhnlichen Geschehens und hilfloser Erwartung wurde noch stärker in dem kleinen Jungen.

Die Müdigkeit überwältigte ihn und hockend zwischen Bett und Kommode schlief er ein. Er war auf einer weiten grünen Wiese. Die Mutter rief ihn, aber er konnte nicht herausbekommen, wo sie sich befand, und das war sehr quälend. Schließlich entdeckte er sie jenseits eines dunklen schmalen Grabens. Er versuchte ihn zu überspringen, doch alle seine Bemühungen missglückten. Es war, als hielte irgendeine unsichtbare Macht Ihn zurück. Die Mutter rief dringender. Plötzlich erhob sich der Graben, und es war gar kein Graben mehr. Es war eine sich windende Riesenschlange mit einem schrecklichen, geöffneten, nach ihm züngelnden Maul. Er erwachte und sah sich angstvoll um. Es war nur wieder die Stube der schwarzen Basse. Die Petroleumlampe flackerte. Kalt war es geworden. Ein paar Leute saßen noch da und schlürften heißen Tee. Er hätte auch gern Tee getrunken und etwas gegessen; seit der letzten Mahlzeit waren viele Stunden vergangen. Doch er wusste genau: würde die schwarze Basse ihm etwas anbieten, er würde es ebenso ablehnen wie vorher. Da öffnete sich die Tür und der Vater flog herein; es schien wirklich so, als trügen ihn seine langen, wehenden Rockschöße. Die Haare und der rötliche Bart waren noch zerzauster als vorher. Er schnaufte laut und trug unbequem auf der linken Handfläche mit Wurst belegte Schwarzbrotschnitten. Claim nahm die Wurst ab, aß zuerst das Brot und sparte sich den Belag zu besonderem Genuss auf. Mitten im Kauen bat er:

„Nimm mich doch heim!“ Aber der Vater sah von ihm weg und sagte kaum hörbar: „Mit Gottes Hilfe bald,“ und dann eilte er wieder hinaus.

Erst um die Mittagszeit des nächsten Tages durfte Chaim zur Mutter zurück. Verschüchtert blieb er auf der Schwelle stehen. Irgendetwas musste sich ereignet haben. Was mochte es sein? Bangigkeit erfüllte ihn. Er wagte nicht näherzutreten. Die Mutter lag im Bett, bleich, mit glatt zurückgekämmten Haaren. Zärtlich an die Brust gedrückt hielt sie ein längliches weißes Bündel. Sie lächelte Chaim schwach zu. Auf dem Bettrand saß die Frau mit der großen blauen Schürze, breit, wichtig, und schaute aufmerksam auf das Bündel. Die Frau gefiel Chaim nicht. Sie schien an allem schuld zu sein. Jetzt beugte sie sich zur Mutter und wollte ihr das Bündel abnehmen. Da durchschnitt ein dünnes, quäkendes Schreien den Raum. Die Mutter streckte die mageren Arme aus, fasste das Bündel und legte es behutsam an die Brust zurück. „Ihr seid schon schwach genug, Rochele“, sagte die fremde Frau. „Lasst euch doch nicht von ihm verschlingen. Er ist ja ein richtiger Räuber.“ Und zu Chaim gewandt rief sie: „Komm her, mein Jungchen! Willst du dir nicht deinen Bruder ansehen?“

Aber Chaim wollte von dem Bündel nichts wissen, wandte sich ab und schlich stumm aus dem Zimmer.

Rochele Hotz tat fast nichts anderes mehr als schauen, wie Leibele, das Neugeborene, sich entwickelte. Gewiss tat sie alles andere auch, was die Lebensnotwendigkeiten erheischten. Sie kochte, wusch, nähte, stopfte, aber ihr Herz und ihre Gedanken waren beständig bei Leibele, ihrem Nest-

häkchen. Er entwickelte sich vorzüglich. Es war nicht leicht herauszufinden, nach wem er geraten war. Man musste erst darüber nachdenken und sich das Bocherle genau ansehen. Im nahen Verwandtenkreis war niemand, dem er ähnlich sah. Die Hotzens erzählten wohl, es seien bei ihnen solche Kraftnaturen vorgekommen, große, starke Männer, doch niemand von den jetzt lebenden Familiengliedern hatte sie persönlich gekannt.

Ja, Leibele war wirklich eine Sehenswürdigkeit. Schon als er nur wenige Wochen alt war, suchte er seinen Oberkörper zu heben, um mehr von der Welt zu sehen. Und so heftig strampelte er mit den Beinen, dass die festesten Windeln ihm nicht standhielten und man ohne Ende für ihn nähen und ihn beständig frisch wickeln musste. Aber man tat es gern, weil man dabei in die klaren lachenden blauen Augen schaute. Das Erstaunlichste war immerhin, wie er seinen Willen bekundete. Wehe, wenn die Mutterbrust, aus der er gierig mit laut schmatzenden Lippen trank, sich ihm um eine Minute früher entzog, als das Gefühl wunschloser Sattheit ihn überkommen. Er erhob dann ein Zetergeschrei, dass die Wände bebten, und die Mutter beeilte sich in ihrer unendlichen Hingabe, ihn so schnell als möglich zufriedenzustellen. Wie konnte man auch solch einem bezaubernden Geschöpf das Geringste vorenthalten? War es überhaupt denkbar ihm böse zu sein? Nein, da mochte er schreien und zetern, so viel er wollte, richtig böse wurde ihm niemand. Von der Mutter gar nicht zu reden! Aber auch der Vater nicht, der den ganzen Tag in der Mützenwerkstatt schuftete, und auch die großen Schwestern nicht, Esther und Raja, die schon längst im

Beruf standen. Mit Chaim halten die beiden so gut wie nichts zu schaffen. Er war ihnen langweilig. Lustig dagegen war es, den wilden Leibele zu necken, sich mit ihm herumzubalgen, dass das Haus vom Spektakel dröhnte.

So begann Leibeles Herrschaft in der Familie des Mützenmachers, und mit der Zunahme seines Gewichts und seiner Körperlänge entfalteten sich auch Form und Intensität seiner Machtgelüste. Den Unterschied der Tageszeiten erkannte er nicht an. Wenn ihn nachts der Hunger überfiel, schrie er nach seiner Mutter und wurde nicht still, ehe sie sein Verlangen erfüllt. Gleichzeitig mit seinem Interesse an der Umwelt entwickelte sich seine Zerstörungswut, der Chaims fein ausgeklügelte Kunstwerke an erster Stelle zum Opfer fielen.

„Nu was ist schon!“ sagte entschuldigend die Mutter, sagte der Vater. „Du bist doch bei uns der Kluge, der Gesetzte. Wirst dir ein neues Wägele, ein neues Flugzeug machen. Nu was ist schon dabei? Er ist doch noch so klein und so dumm!“

Aber bald begann Leibele Unmögliches zu wollen, griff da nach dem Küchenmesser, dort nach der Schere, setzte Stecknadeln an den Mund, streckte die Hände nach der kochenden Teemaschine aus. Nein: so schwach und grenzenlos ergeben man Leibele gegenüber auch war, durfte man doch nicht zulassen, dass er sich zugrunde richtete. Man musste unausgesetzt ihn zurückreißen, irgendwo herunterheben, ihm Dinge aus der Hand nehmen, ihn warnen, ihm drohen. Man war in ewiger Angst um ihn, in steter Bewegung hinter ihm her. Doch Leibele hatte kein Einsehen. Er trieb es immer toller. Sein Betätigungsdrang vertrug nicht den geringsten Widerstand.

Er nahm den Kampf mit jedem Gegner auf und entwickelte meisterhafte Methoden des Angriffes und der Verteidigung. Befand er sich auf dem Fußboden, wenn er in seinen halsbrecherischen Absichten gestört wurde, dann warf er sich der Länge nach hin, schlug mit Armen und Beinen um sich, dass es gefährlich war in seine Nähe zu kommen, und brüllte mit Schaum um den sperrweit aufgerissenen Mund. Saß er aber auf dem Arm der Mutter, dann hatte er einen noch wirkungsvolleren Trick in Bereitschaft. Er schleuderte den muskulösen Oberkörper mit solcher Gewalt rückwärts, dass die Frau ihre ganze Kraft zusammennehmen musste, um nicht mit ihrer Last zu Boden zu stürzen. Seine festen Füßchen blieben an ihrem Arm stecken, der Rumpf dagegen hing steil und starr wie ein Brett an ihr herab. Bei diesem Verfahren stockte der Mutter der Herzschlag. Und nun folgte Leibeles höchster Triumph. Rochele Hotz, die sich nicht mehr zu helfen wusste, fing an zu betteln:

„Leibele, Bocherle, Süßer, sei wieder gut! Was willst du denn, mein Goldstück? Was kann ich für dich tun? Da hast du meinen Kopf, mein Gesicht, meine Haare! Beiß, schlag, nur sei wieder gut, mein teures Kind!“

Manches Mal nahm Leibele das Anerbieten gnädig an. Dann zerrte er an ihren Haaren, trommelte mit den Fäusten auf ihrem Gesicht herum, riss ihr die Bluse vom Leibe, und die Mutter murmelte:

„Sei gut, Leibele, mein Gold, sei gut!“

Manches Mal gefiel es Leibele, das Anerbieten abzulehnen. Dann war es schlimm, dann war es zum Verzweifeln.

Von Schmerz, und Hass durchflutet sah Chaim der grenzenlosen Erniedrigung der Mutter und dem Triumph des Bruders zu. Sein kleines Herz klopfte vor Erregung wie ein Hämmerlein, seine Fäuste verkrampften sich, dass die Nägel schmerzhaft ins Fleisch drangen. Knirschend fuhren die Zähne übereinander.

III.

Wieder einmal hing Leibele stumm, starr, steif wie ein Brett, mit dem Kopf nach unten am Arm der Mutter. Er ließ sich in keinerlei Verhandlungen ein. Er wuchs, seine Kraft wuchs, und ihn verlangte nach größerem Machtbereich. Die alten Friedensbedingungen lockten nicht mehr und neue kamen Rochele Hotz nicht in den Sinn. Sie war ja schon bis an die Grenze des Zulässigen gegangen. Da kam ihr eine Eingebung.

Auf dem Fußboden lag das Häubchen, das er sich vom Kopf gerissen.

„Komm her, Chaim, mein Sohn. Du bist doch bei uns der Kluge. Mit dir kann man reden. Heb das Häubele auf und trag es zur alten Michle. Sag nur, sie soll es besprechen. Die Mutter schickt, Rochele Hotz. Sie kennt mich. Lauf, so schnell du kannst. Lang halt ich’s ja nicht aus. Ich fürcht, mir bricht der Arm entzwei.“

Chaim gab sich einen Ruck. Er hasste Leibele, den Dieb, den Räuber, das gemeine, nichtsnutzige Geschöpf, er hätte das Häubele in Stücke zerreißen mögen, aber er, Chaim, war der Kluge, der Anständige, und weil er es war, musste er der Mutter gehorchen und das Häubele zur alten Michle bringen.

„Du weißt, mein Kind, wo sie wohnt. Ich bin mit dir schon einmal bei ihr gewesen. Gleich hinterm alten jüdischen Friedhof. Geh durch die Grüne Gass am Viehmarkt entlang, dann bist du gleich da.“

Draußen war Nacht. Der abnehmende Vollmond stand hoch am Himmel und warf zwischen dahinjagenden Wolken gespenstische Schatten über den Weg. Oft wurde es so finster, dass Chaim stehen bleiben musste. Hier und da fiel ein trüber Lichtschein aus einem Haus. Wie hatte nur die Mutter das Herz gehabt, ihn so allein hinauszuschicken in die dunkle Nacht? Den unheimlichen Weg entlang am Viehmarkt, entlang am alten jüdischen Friedhof, wo seit Jahren nicht mehr beerdigt wurde und die Gräber so dicht und unordentlich nebeneinander lagen, dass man nur mit Mühe den Fuß dazwischen stellen konnte! Wusste sie doch gut, dass er selbst am Tage diese Straße scheute. Hatte sie denn ganz alle Geschichten vergessen von Zeichen, die die Toten gaben, von dumpfen Schreien aus den Gräbern der Ruhelosen, die keine Kaddischsager zurückgelassen hatten? Am Zaun des Viehmarktes erblickte er plötzlich eine scheußliche Gestalt. Sie streckte dürre, furchtbar lange Arme nach ihm aus. Chaim schrie auf und fiel auf die feuchte Herbsterde nieder. Kalter Schweiß bedeckte seine Stirn. So lag er halb bewusstlos vor Angst, und hatte Angst sich zu rühren. Doch nichts geschah, nichts fasste ihn an. Endlich hörte er gesunde feste Schritte. So ging kein Spuk, so gingen nur wirkliche Menschen, die in Häusern wohnen, die Geld verdienen müssen, die reden und lachen, gut oder schlecht sind. Er kam etwas zu sich, wurde mutiger, er-

hob den Kopf. Er kannte den Mann, der daherkam. Es war der litauische Viehhändler Augunas, der Judenfeind, der in derselben Straße wohnte wie sie, die Hotzens. Ihm gehörte jetzt das Haus, worin Reb Mendels Cheder war. Sonst graulte ihm vor dem Mann mit dem roten fleischigen Kopf und den klobigen Händen. Er wusste, dass er von den Juden nur Schlechtes redete und lügenhafte Geschichten über sie verbreitete, aber in diesem Augenblicke war es gut, dass er daherkam. Er war doch ein lebendiger Mensch, und es war nicht mehr so schrecklich, als allein zu gehen in solcher Nähe der Toten und ihrer Gräber. Er sah auch, dass er sich umsonst geängstigt hatte. Was ihm vorher als Schreckensgestalt mit langen dürren Armen erschienen, erwies sich als der bewegte Schatten eines blätterlosen Baumes, der sich im Wind schaukelte. Der Viehhändler ging den gleichen Weg, Chaim bemühte sich mit seinen kurzen schwachen Beinchen mit ihm Schritt zu halten. Plötzlich wandte sich der Mann um, spuckte aus und gab dem Jungen einen Stoß.

„Was rennst du mir nach und schiebst dich mir unter die Füße, aufdringliche Judenbrut? Scher dich zum Teufel oder ich versetz dir eins!"

Chaim blickte bestürzt zu ihm auf. Er hatte den großen wuchtigen Mann nicht berührt. Er hatte ihm nicht das Geringste zuleide getan, er hatte sich nur gefreut, dass ein lebendiger Mensch daher ging, und nicht an Jud oder Christ gedacht. Er, Chaim, war immer gut und gehorsam, und wahrscheinlich war es so eingerichtet, dass man, wenn man gut und gehorsam war, Unrecht über Unrecht erdulden musste, während Leibele, der Räuber, in der warmen heimlichen Stube über die

Mutter triumphierte. Er wartete, bis der Viehhändler in der Dunkelheit verschwunden war, dann biss er die Zähne zusammen und lief, weder nach rechts noch nach links blickend, das Stück Weges am Friedhof entlang, das er noch zurückzulegen hatte. Der schwarze Himmel klaffte auseinander, der Mond und ein großer strahlender Stern traten hervor, und er sah die Umrisse von Michles halbverfallener Hütte vor sich. Er blieb wieder stehen, um neue Kraft zu sammeln für das, was ihm nun bevorstand. Es kostete ihn stärkste Selbstüberwindung, denn Chaims Scheu vor fremden Menschen hatte nicht abgenommen, war im Gegenteil noch größer geworden. Immer schwerer empfand er die Kluft, die ihn von den andern trennte.

Er erinnerte sich dunkel, dass er bei der alten Michle mit der Mutter einmal gewesen war. Die Mutter hatte Schmerzen gehabt in einer Brust, und die Brust hatte rot und entzündet ausgesehen. Die alte Michle besprach die kranke Stelle mit wunderlichem Getue, und die Mutter wurde schnell gesund. Es hatte ihm damals nicht bei ihr gefallen. Es war alles so sonderbar gewesen, sie selbst hässlich und schmutzig und das Besprechen so unbegreiflich. Woher sie wohl die Worte genommen hatte? Die Mutter hatte Eingemachtes mitgebracht, weil die Alte sich ihre Heilkunst nicht mit Geld bezahlen ließ, obwohl sie sehr arm und selber krank war. Sie hätte reich werden können, sagte die Mutter von ihr, denn niemand in der ganzen Gegend verstände es so gut wie sie, böse Einflüsse zu bannen und kranke zu heilen. Früher war sie hausieren gegangen mit allerhand Kleinkram. mit Zwirn, Nadeln und Knöpfen, mit

Schnürsenkeln und Gummiband. Es war sehr lange her. Er kroch damals noch auf dem Fußboden.

An all das erinnerte er sich jetzt, um sich die alle Michle vertrauter zu machen und der Scheu Herr zu werden. Sachte, dass seine Hände nichts zu berühren brauchten, überkletterte er endlich die hohe Schwelle, tastete sich unhörbar durch den Vorraum, betrat die Stube. Ein armseliger Öldocht flackerte in einem Wasserglas. Sein kümmerlicher Schein fiel auf das wachsgelbe Gesicht Michles. Sie lag auf einem schmalen Holzbett, bedeckt mit einer grauen zerrissenen Decke. Ein scharfes Rasseln und Pfeifen kam aus der vorspringenden Nase und dem leichtgeöffneten breiten Mund. Sie schlief, und er wagte nicht sie zu wecken. Er stand wie angewurzelt, die Arme fest an den Rumpf gepresst, und horchte auf die Stille, die von den seltsamen Geräuschen erfüllt war. Alle Dinge, die sich in der Stube befanden, schienen ein eigenes geheimnisvolles Leben zu führen. Ein beißender Geruch ging von ihnen aus. Es knackte im Fußboden, es knisterte in den Winkeln und tickte im Holze der Wände, als wären viele Uhren aufgestellt, um die Dauer der Dinge zu messen.

Lange lauschte er so, bis Michle endlich die Augen aufschlug, große, glänzende, gebieterische Augen, die in merkwürdigem Gegensatz zu ihrem ganzen sonstigen Aussehen und zur Armut und Unordnung ihrer Umgebung standen. Sie zeigte sich nicht verwundert, jemanden in der Stube vorzufinden. Chaim hielt ihr das Häubchen hin.

„Rochele Hotz schickt es zum Besprechen für Leibele“, brachte er mühsam ohne Gruß hervor.

Die alle Michle erhob ihren runden gekrümmten Rücken. Mit knöchernen verbogenen Fingern fasste sie das Häubchen, strich behend darüber hin und her, und der verwelkte eingefallene Mund flüsterte den Spruch, um Leibeles schlimme Kräfte zu bannen. —

Irgendwie war der Junge nach Hause gelangt, mit zusammengebissenen Zähnen, mit halbgeschlossenen Augen und Ohren, mit spitzen Fingern das Häubchen tragend, das schwer war von Michles geheimer Kunst gegen Leibeles Gier und Schlechtigkeit. Stumm reichte er der Mutter das Häubchen hin. Er war gehorsam gewesen, er hatte den Auftrag ausgerichtet. Leibele aber lag bereits in der Wiege, rosig, rund, blühend, und schlief fest, süß ermattet nach dem immer härteren Kampf und dem immer größeren Sieg über die Seinen.

IV.

Leibele herrschte in der Wohnstube, laut und ungebärdig, und Chaim spielte still und ernst in seinem Winkel, schuf mit seinen dünnen Fingerchen feine, kluge Sächelchen aus Flicken, Stäbchen, altem Einschlagpapier, feilte, schnitt, zeichnete und musste sich genau überlegen, wo er seine Kunstwerke verbergen konnte, damit sie sicher vor Leibele wären. Das Nesthäkchen empfand eine dumpfe Scheu vor dem Schweiger Chaim. Vater, Mutter, Schwestern tanzten nach seiner Pfeife. An dem blassen dünnen Jungen aber, der sein Bruder und ihm doch fremd war, prallten seine Mätzchen ab. Lieber fing Leibele mit ihm gar nicht an. Nur wenn er ihm ganz heimlich aus dem Hinter-

halt einen Streich spielen konnte, tat er es mit Wonne. Und er tat es immer wieder von neuem, obwohl Chaim jedes Mal feststellte, wer der Missetäter gewesen, und mitleidslose Gerechtigkeit an diesem übte, wenn sich Gelegenheit bot, den üblen Wicht allein, unbeschützt von Eltern und Geschwistern, zu packen. Er schlug dann auf ihn ein mit aller Kraft, deren sein kleiner schmächtiger Körper fähig war, und seine vor Verlegenheit sonst ein wenig belegte Stimme rief hell im Takt zu jedem Schlag:

„Da hast du es, Räuber, Ungeheuer, Bösewicht! Da hast du es für all deine Schandtaten!“

Sonderbarer Weise wehrte Leibele sich nicht, erhob nicht einen Finger gegen ihn, obwohl er ungewöhnlich stark für sein Alter war. Er antwortete nur mit gedämpftem Brüllen, als wäre er besorgt, dass niemand es höre, und klagte auch später weder der Mutter noch sonst wem wegen der erlittenen Züchtigung. Das von Chaim abgehaltene Gericht blieb eine geheime Angelegenheit der beiden Brüder. Manches Mal buhlte der Jüngere sogar nach solch heftiger Auseinandersetzung um die Gunst des Älteren. Er kam ganz nah heran, wenn jener wieder bei seiner Arbeit saß und suchte eine rein sachliche Unterhaltung anzuknüpfen, als ob nichts geschehen wäre, ungefähr in der Art, ob man nicht Mantelknöpfe als Räder für kleine Wägelchen verwenden könne, und erklärte sich bereit, seine eigenen Knöpfe abzuschneiden. Chaim jedoch würdigte ihn keiner Antwort. Sein Urteil über Leibele und seine Beziehung zu ihm standen endgültig fest. In der gefälligen Hülle steckte eine gemeine gottlose Seele. Würde er auf dergleichen Anbiederungsversuche ein-

gehen, verfiele er bald seiner Tyrannei genau wie die andern.

Ja, Leibele herrschte laut und ungebärdig. Er machte der Familie nicht wenig zu schaffen. Er war ein unbequemer Herr. Allein man wusste bei ihm immer ganz genau, woran man war. Seine innere Welt lag offen da.

„Unberufen, welch ein Prachtstück von einem Jungen", sagte man bei seinem Anblick. „Gott schenke euch viel Freude an ihm!"

Die Hotzens betrachteten die herrlichen vergißmeinnichtblauen dunkelbewimperten Augen, die hellen seidigen Locken ihres Jüngsten und waren stolz auf ihr Kind. Dass er nett und gehorsam war, konnte man bei bestem Willen nicht von ihm sagen, aber seine Ungezogenheiten waren ihnen lieber, als die starren unheimlichen Tugenden ihres älteren Sohnes. Und schließlich war er auch noch klein und hatte keinen Verstand, und sie erhofften für ihn das Allerbeste. Aber Chaim war ihnen eine verschlossene Welt, und sie wussten nicht, wie sein Wesen zu deuten sei.

An einem Sabbatvormittag ging die Mutter mit dem starken schweren Leibele auf dem Arm und dem blassen Chaim an der Hand zum Besuch von Verwandten. Baruch Hotz war noch in der Synagoge und wollte nachkommen. Er schloss sich gern am Sabbath nach dem Gottesdienst einem seiner Brüder zum zweiten Frühstück an, zu gehackter Leber oder gehacktem Hering mit einem Gläschen Schnaps. Es war gutes Wetter, und eine Menge Leute spazierten in den Straßen, darunter auch viele Nichtjuden, die nichts zu tun hatten, weil mit der jüdischen Arbeit auch die ihrige ruhte.

Inmitten einer schmalen Gasse, die Frau Hotz mit ihren Söhnen durchschritt, standen zwei kleine litauische Mädchen in eifrigem Geplauder. Sie sprangen auseinander, um den Weg freizugeben. Doch Chaim riss sich von der Hand der Mutter los, blieb stehen und machte keine Anstalten weiterzugehen. Die Mutter setzte ihren Weg fort, ging zwischen den Mädchen hindurch und rief nach dem Jungen. Er aber rührte sich nicht von der Stelle. Rochele Hotz wandte sich ärgerlich um. Die Mädchen schauten ihn erstaunt und lachend an. Spaziergänger kamen hinzu, fragten neugierig, was da los wäre. Chaim stand wie versteinert mit abgesperrtem Gesicht. Die Mutter kam zurück, zerrte ihn vorwärts, schalt. Die Leute schüttelten den Kopf.

„Ein verrücktes Kind! Gott soll einen davor bewahren! Geh doch, wenn die Mutter ruft!“

Chaim bewegte sich nicht vom Fleck. Rochele Hotz ließ ihn stehen, ging zürnend mit Leibele auf dem Arm weiter. Die Leute beachteten den absonderlichen Jungen nicht länger, doch den kleinen Mädchen machte es Spaß, ihn zu necken und ihm auf den Leib zu rücken, um seine Seltsamkeit näher zu erforschen. Sie umkreisten ihn abwechselnd und erteilten ihm geschickte Püffchen. Er aber wehrte sich nicht und gab keinen Laut von sich. Das war wenig belustigend. Die kleinen Mädchen ließen auch von ihm ab und zogen sich in ein Haus zurück. Da erst rührte er sich und ging der Mutter nach.

So war es: Leibele in seiner Wildheit und Ungebärdigkeit war den Eltern vertrauter. Ihrem einfachen Sinn stand das Nesthäkchen näher. Nie

wären sie darauf gekommen, dass hinter Chaims unbeugsamem Starrsinn ein Wille zur Gottgefälligkeit steckte. Wenn die, Männer in ihren freien Stunden zusammenkamen, liebten sie es, fromme Gespräche zu führen und einander durch Wissen und Scharfsinn zu übertrumpfen. Sie deuteten spitzfindige Stellen aus dem Talmud und erzählten sich allerhand Sagen und Legenden aus dem Midrasch und der mündlichen Überlieferung. In einer Geschichte geschah es, dass ein Chossid sich weigerte zwischen Weibern hindurchzugehen, und er wurde alt und lebte in Frieden. Von seinem Winkel aus, wo er spielte und sinnige Kunstwerke mit seinen dünnen Fingerchen erschuf oder von seinem Bettchen aus, wo er oft stundenlang mit geschlossenen Augen dalag, hörte er, gierig hinhorchend, den Gesprächen der Männer zu und nahm ihre Worte und Gedanken in sich auf, um das andere, wunderbare Reich für sich zu erweitern, das hinter den sichtbaren Dingen lag, und um Gott in vollkommenerer Form seine Demut und Ergebenheit darzubieten. Was tat's, dass die Menschen, selbst die nächsten, ihn nicht verstanden und sein Verhalten falsch deuteten, dass er schlecht und närrisch in ihren Augen war! Gott verstand ihn, Gott der Allwissende, den er aus den heiligen Worten und Geräten erfühlte.

Und je gröber und lärmender Leibele wurde, umso feiner und stiller wurde Chaim. Wie jener voller Begierde war, die Mutter mit endlosen Wünschen quälte, nie genug zu essen und zu trinken bekam, so anspruchslos und genügsam war dieser. Je gottloser und unheiliger Leibele wurde, umso gottseliger und heiliger wurde Chaim.

V.

Das einstöckige Holzhaus, in dem Reb Mendel seit achtundvierzig Jahren den Cheder leitete, lag tiefer als die Straße, so dass man den Eindruck gewann, als hätte es sich mit seinem graubemoosten herüberhängenden Dach unter der Last der Zeiten gesenkt. Hinter dem Haus befand sich ein weiter ungepflasterter Hof, den alte Kastanien mit ihrem dichten breiten Laub beschatteten. Längliche, aus Rundbalken festgefügte, kleinfenstrige Gebäude bildeten die Seitenflügel des Hofes. Es mochten wohl Überreste eines frommen katholischen Stiftes oder eines Klosters sein. Sie standen teils leer, teils wurden sie als Lagerräume für Häute und Felle benutzt. Selten kamen Leute her, um etwas fortzuführen oder abzuladen, denn das Leben im Städtchen ging überhaupt einen trägen und lässigen Gang. Der Hintergrund des Hofes war offen und ließ den Blick frei auf Wiesen, Felder und Brachland. Nur ein von Schimmel grüngefärbter, halbverfallener Holzzaun bezeichnete seine Grenze.

Im Cheder des Reb Mendel wurde ohne Pause von morgens früh bis abends spät gelernt. An langen Tischen, auf schmalen Banken ohne Rückenlehne saßen Knaben verschiedenen Alters, in Gruppen geordnet, vor sich eines der Bücher Mosis, der Propheten, der Psalmen oder der Mischna, je nachdem was Reb Mendel für die betreffende Gruppe angebracht fand. Der große Raum war erfüllt von einem Durcheinander hoher singender, leiernder, brummender Stimmen, sich wiegender Körper. Reb Mendel war ein kleines mageres Männchen mit munteren Mausaugen, bläulich gefärbter Nasenspitze und rotblondem

Ziegenbart, der bei der geringsten Erregung des Meisters ins Zittern geriet. Je größer der vielstimmige Lärm und die eigenartig schaukelnde Bewegung um Reb Mendel waren, umso wohler fühlte er sich. Er bewohnte mit seiner im Gegensatz zu ihm sehr rundlichen Gattin Chaj Schore zwei enge Stuben hinter dem Schulraum. Seine — wie es einem frommen Manne anstand — zahlreiche Kinderschar war längst erwachsen, hatte sich früh selbständig gemacht und nach größeren Städten verzogen. Er war somit wieder allein mit seiner Chaj Schore, deren ganze geschäftige Fürsorglichkeit sich jetzt auf seine Person richtete und deren größten Kummer seine hartnäckige Magerkeit bildete.

Dass Reb Mendel trotz aller beharrlichen Bemühungen Chaj Schores kein Fett ansetzte, hing offensichtlich mit seiner ungewöhnlichen Lebhaftigkeit zusammen, die mit den Jahren nicht absondern eher zunahm und in seiner Lehrmethode am deutlichsten zum Ausdruck kam. Bei Reb Mendel musste gearbeitet werden. Er duldete keine Faulheit und Trödelei. Mit einem Hüpfschritt stand er bald vor diesem Schüler, bald vor jenem, wusste mit seinem scharfen Gedächtnis immer genau, bei welcher Aufgabe jeder einzelne versagt oder sich ausgezeichnet hatte, fragte unerwartet ab, stellte mit seiner vom vielen Beten und Lehren heiseren Stimme plötzliche Stille im Raume her, um ein besonderes Wissen oder eine tadelnswerte Unkenntnis vor allen Anwesenden zu unterstreichen, wandte sich blitzschnell an einen anderen Knaben, damit dieser die Antwort wiederhole und vervollständige. So unterhielt er im Cheder eine dauernde Spannung.

Einen wichtigen Bestandteil seines Lehrsystems bildete die Prügelstrafe, von jeher ein beliebtes und verbreitetes Erziehungsmittel unter allen Völkern bei arm und reich. Doch von Reb Mendel wurde sie auf ganz besondere Weise angewandt. Ihre mildeste Form war das Zupfen am Ohrläppchen, dann stieg sie an über Backpfeifen und Schläge auf schlecht schreibende Finger zu Knutenhieben, verschieden an Zahl und Stärke, je nach der Art des Vergehens.

Ein wenig verspätet infolge seiner körperlichen Schwäche, erst mit sechs Jahren, kam Chaim in den berühmten Cheder von Reb Mendel. Es saßen schon Vierjährige da und viele Fünfjährige mit altklugen Gesichtern. Chaim sah aus wie einer von ihnen. Konnte sich aber auch nur einer von ihnen mit ihm messen? Was sie mühevoll erlernen mussten, erreichte er spielend. Sangen die Segenssprüche, die Morgen- und Abendgebete, die Psalmen nicht längst in seiner Seele? Wusste er nicht längst und ganz anders als diese kindischen Knaben vom andern Sein, dem wunderbar göttlichen, das die heiligen Dinge durchflutet? Er saß auch hier in seinem Winkel, stumm, mit abgesperrtem Gesicht, unzugänglich den Annäherungsversuchen der Kameraden, eifrig aufhorchend, ein Schüler, wie Reb Mendel ihn noch nicht gehabt.

Große Jungen waren da, tolpatschig, schwer von Begriff und trägen Gedächtnisses. Eben hat Reb Mendel ihnen einen schwierigen Satz aus dem Chumasch erklärt. Da steht er nun mit seinem langen Hüpfschritt unerwartet vor dem dicken rotbackigen Hirschel, dem verwöhnten Bäckerssohn,

der nächsten Monat Bar mizwa wird. Hirschel ist verwirrt. Er hat nicht zugehört, hat an andere, bequemere Dinge gedacht.
Schweigen im surrenden Bienenhaus.

„Wer hat's behalten? Hat's keiner behalten?“

Die kleinen Mausaugen des Lehrers glitzern verdächtig. Der rotblonde Ziegenbart zittert.

Die großen Jungen sitzen verschüchtert, gesenkten Blickes. Jetzt wird man ihm so leicht nicht gerecht werden, jetzt wird er einen piesacken, in unangenehmster Weise aufs Korn nehmen. Da meldet sich in die Stille hinein ein feines Stimmchen. Chaim hat seinen dünnen Finger erhoben. Reb Mendels Lider zwinkern erstaunt, fast erschreck. Er winkt den Kleinen dicht heran bis zu sich, bis zu Hirschel. Chaim gibt den schwierigen Satz aus dem Chumasch geläufig und fehlerlos wieder, und auch die Erklärung dazu sagt er mit Leichtigkeit her. Der rotblonde Ziegenbar, schüttert. Solch einer ist ihm noch nicht vorgekommen, solange der Cheder besteht. Dieser Blasse, Unauffällige ist nicht so einfach zu nehmen, in ihm steckt was. Er will sein Augenmerk auf ihn richten.

„Das hast du gut gemacht, Chaim. Dafür sollst du deine Belohnung haben. Gib dem Hirschel eine tüchtige Backpfeife.”

Chaim schweigt, kommt der Aufforderung nicht nach.

„Hab keine Angst, Bocherle. Wenn ich dich's heiße, darfst du's ruhig tun. Gib dem großen dummen Hirschel eine Backpfeife.“

Chaim regt sich noch immer nicht. Reb Mendels Mausaugen sind zwei winzige glühende Kohlen.

„Hörst du, Chaim, was ich dir sage oder hörst du’s nicht?“

Es ist beängstigend ruhig im Raum. Nur die hastigen schnaubenden Atemzüge des Rebben durchsägen die Stille.

Chaim scheint nicht zu hören. Sein Gesicht ist schmal, blass, starr. Übergroße Schmerz umschattete Augen schauen an Reb Mendel vorbei.

„Ah! So einer bist du! Das hab ich nicht gewusst. Du wirst nicht hören, was der Rebbe sagt? Du gibst also dem Hirschel keine Backpfeife? Dafür wirst du nun selbst was bekommen, aber was ganz Gehöriges, damit du ein für alle Mal dir merkst, was es heißt, Reb Mendel nicht zu gehorchen.“

Reb Mendel geht würdigen Schrittes zum Schrank, wo die heiligen Bücher stehen. Er hüpft nicht mehr. Er holt aus dem untersten Fach ein Gerät hervor, eine Art Knute, bestehend aus kurzen verknoteten Riemen. Ebenso würdevoll schreitet er wieder auf Chaim zu, als gelte es eine feierliche Handlung zu vollziehen, packt ihn am Kragen, schiebt ihn vor sich hin mit eisernen Fingern bis zum Holzsessel, der in der Mitte des Raumes steht, legt darauf den Dünnen, Federleichten und eins-zwei, eins-zwei sausen in getragenem Rhythmus die knotigen Riemen auf ihn herab. Feierlich sagt Reb Mendel seinen Text dazu her, wie Chaim selber es tut, wenn er an Leibele Gerechtigkeit übt:

„Nicht folgen? Du wirst Reb Mendel nicht folgen? So lang Reb Mendel lebt und lehrt, muss gefolgt werden.“

Chaim sucht den Schmerz durch gellenden Schrei zu betäuben. Die Schüler schauen nicht hin. Ein dummes abgedroschenes Schauspiel! Die Erde dreht sich, die Sonne geht auf und unter. Wer nicht gehorcht oder schlecht lernt, wird von Reb Mendel geprügelt. Wer weiß dies nicht? Und man wird nächstens wieder nicht gehorchen, wird wieder schlecht lernen und es wird das gleiche sein.

Chaim ging nach Hause, stiller, blasser, ohne ein Wort der Klage. Worüber hätte er auch klagen sollen? Dass er noch klein war und mehr wusste als sie alle? Dass er fromm und fleißig war und auch den Eltern und dem Lehrer gehorsam, wenn es gottgefällig war, was sie von ihm verlangten? War es vor Gott eine Schuld, dass er besser aufpasste, wenn der Lehrer erklärte, als der dicke gutmütige Hirschel, der nächsten Monat Bar mizwa wurde? Ware es gerecht gewesen, deswegen dem Hirschel eine Backpfeife zu geben?

Reb Mendels Ehrgeiz kam von dem kleinen, glänzend begabten Bockigen nicht los. Beständig muss er an ihn denken, beständig darüber grübeln, wie er ihm seine Autorität aufzwinge.

Eines Morgens nahm er im Cheder für die großen Jungen den Jesaias vor, seinen Lieblingspropheten. Schon seit langem hatte er sich nicht so angeregt gefühlt. Er erklärte mit Leidenschaft. Die Schüler horchten auf. Selbst die Trägen und Gedankenlosen wurden mitgerissen. Als er zu Ende war, hielt er Umschau, rief den Dümmsten von allen Schülern auf, den langen rothaarigen sommersprossigen Noach. Warum gerade den, nachdem er seinen eigenen Geist so großartig hatte leuchten lassen? Des Lehrers Mausaugen funkelten. Der Ziegenbart schütterte. Sein hastiger

schnaufender Atem sägte die dicke verbrauchte Luft. Noach mühte sich schwerfällig am Wort des Jesaias. Reb Mendel blickte hin nach einem fernen Winkel. Dort saß er, der Blasse, Unscheinbare. Er winkte ihn her, unterbrach den andern. Gehorsam kam Chaim näher. Lächerlich winzig sah er neben dem langen massigen Noach aus. Alle Kraft seines Wesens schien in den dunklen schmerzvollen Augen gesammelt.

„Kannst du's besser als er?" fragt Reb Mendel. „Ja", erwidert der Kleine. „Ich kann's."

Sein Kindergesicht ist streng ohne Lächeln. Fließend und fehlerlos gibt er Reb Mendels Erklärung des Propheten Jesaias wieder.

Reb Mendel ist außer sich. Er hüpft begeistert von einem Fuß auf den andern. Welch ein Schatz ist ihm da in die Hände gefallen! Wer hätte je in des Mützenmachers stillem Bocherle einen künftigen jüdischen Großen vermutet? Nicht annähernd so viel hat er selber im gleichen Alter gekonnt. Herrlichsten Ruhm könnte sein Cheder mit diesem Schüler sich erwerben. Die Bockigkeit wird er schon hinausjagen. Mit ganz anderer Widerspenstigkeit ist Reb Mendel fertig geworden.

„Das hast du gut gemacht. Chaim", sagt er so süß, wie er nur vermag. „Zum Lohn für deine Leistung darfst du dem langen Noach eine saftige Ohrfeige verabreichen. Er soll's merken, wie man zu antworten hat."

Ihm klopft das Herz. Wird der Junge dieses Mal gehorchen?

Der lange Noach beugt sich herab, hält das sommersprossige knochige Gesicht dem Kleinen hin.

„Hau ruhig drauf los“, spottet er. „Ich fühl’s doch nicht.“

Sonst hätte sich Reb Mendel so respektlose Scherze mit seinen Maßregeln verbeten. Dieses Mal übt er Nachsicht. Ja, er selber bittet fast: „Nu hau schon zu!“ Chaim steht da wie das vorige Mal. Die großen Augen schauen vorbei an Reb Mendel, am rothaarigen Noach, am ganzen Cheder. Das blasse schmale Antlitz ist abgesperrt, unbewegt.

In Reb Mendel steigt es hoch. Er möchte für sein Leben gern mit diesem unscheinbaren, von Gott so offensichtlich Begnadeten Frieden schließen. Aber soll er, ein alter Mann, vielleicht nachgeben? Was wird dann aus seinen Jungen werden? Soll es ihm am Ende noch so ergehen wie dem Rebben in Rebenischki, dem seine Schüler mit Siegellack den Bart am Tisch anklebten, als er für eine Minute eingenickt war? Oder soll es ihm ergehen wie dem Rebben in Saldus, der fast eine volle Stunde im Abort verbringen musste, weil die Schüler den inneren Riegel so kunstvoll verbogen hatten, dass er ihn wohl schließen, aber nicht mehr aufmachen konnte? Man weiß aus Erfahrung, was aus solch einer Bande von Schülern wird, wenn man die Zügel lockerlässt.

Nein, es hilft nichts. Und so wiederholt sich die schreckliche Szene von einigen Tagen vorher.

Die Schüler schauen gar nicht mehr hin. Sie summen und murmeln mit leicht schaukelndem Oberkörper die heiligen Texte. Was geht es sie an? Sie haben es satt. Warum gibt er auch nicht die Backpfeife? Was wäre schon dabei? Und wenn er sie nicht geben will, warum steht er

denn auf und redet so großartig und zeigt, dass er alles besser weiß als die andern?

Je deutlicher Reb Mendel den zähen halsstarrigen Sinn seines befähigtsten aller Schüler herausfühlt, umso gereizter und unnachgiebiger wird er selber. In immer kürzeren Abständen wiederholt sich Schlag auf Schlag die gleiche Zeremonie.

Chaim schmolz zusehends hin.

„Was ist mit dir? Bist du krank? Kuckt doch nur, wie er aussieht! Sein Verstand frisst ihn auf. Ich sag's schon immer." So sorgte sich die Mutter.

Sie bekam keine Antwort, keine Erklärung. Sie schaute sich nach dem wilden, drauflostollenden Leibele um und murmelte: „Unberufen!"

Umsichtig verhütete Chaim, dass sie den Grund seines Aussehens erfuhr. Sie hatte auch nicht Zeit, allzu lange über ihn und seine ungewöhnliche Art nachzudenken. Sie hatte viel zu tun und musste manche Dinge gehen lassen, wie sie eben gingen. Sie hatte zu kochen, zu waschen, zu räumen, und Leibele, der mit jedem Tage gieriger und waghalsiger wurde, machte genug zu schaffen.

VI.

Der Viehhändler Augunas vermochte seit längerer Zeit sich eines gefährlichen Gedankens nicht zu erwehren. Womit er auch beschäftigt war — mit dem Ein- und Verkauf von Schafen und Rindern, mit Essen und Trinken, mit Weibern — immer störte dieser Gedanke ihm Genuss und Arbeit. Dabei hatte er ihn nicht einen Augenblick lang ernst genommen. Er war zwar nur ein einfacher, wenig gebildeter Mann, grob und ausfah-

rend, aber vor Gesetz und Behörde hatte er einen tief eingefleischten Respekt, und vor allem, was mit Gericht und Gefängnis in irgendeinem Zusammenhang stand, empfand er eine dumpfe Scheu. Schuld daran, dass der gefährliche Gedanke ihn quälte, war ein Film, den er auf seiner letzten Geschäftsreise in einer größeren Stadt gesehen. Die verfluchten neuen Erfindungen brachten nichts Gutes in die Welt. Davon war er seit jeher überzeugt. Immer schon hasste er alle neuen Ideen, alle modernen Einrichtungen, fürchtete die Lockerung alter Sitten und Gebräuche. Alles Alte, von Vätern Erprobte, hatte für ihn was Vertrautes, leistete irgendwie Gewähr für Sicherheit. Alles Neue war Werk und Versuchung des Satans und der schwarzhaarigen quecksilbrigen Juden, die ihm überall im Wege waren.

In dem Film war ein Mann gewesen, der dringend Geld brauchte. Um es sich zu verschaffen, versicherte er sein altes Haus, stieg in einer dunklen Nacht in den Keller hinab, nahm eine alte Strohmatte mit, tränkte sie mit Petroleum, drückte sie in den Spalt eines hölzernen Vorschlages, befestigte an der Strohmatte eine langsam glimmende Zündschnur und entfernte sich so unauffällig wie er gekommen. Der Plan war sorgfältig ausgeheckt, und der Mann glaubte, die schöne Versicherungssumme schon in der Tasche zu haben. Allein das Unternehmen scheiterte, und zwar an einer Kleinigkeit: Der Mann halte, ohne sich in Gedanken dabei aufzuhalten, seine Benzinkanne im Keller zurückgelassen. Das Gefäß war vor vielen Jahren bei irgendeiner Gelegenheit, gefüllt mit feinem Speiseöl, zu ihm ins Haus gekommen, und später für Benzin oder Petroleum benutzt worden.

In den Läden der Nachbarschaft kannte man es genau wegen seiner besonderen Form und erkannte es wieder trotz seiner Verunstaltung durch das Feuer. So wurde der Verdacht der Täterschaft auf den Mann gelenkt, seine Schuld erwiesen, und er kam ins Gefängnis. Obgleich die Brandstiftungsangelegenheit nur Nebensache im Film gewesen war, blieb sie allein von allen Verwicklungen, die darin vorkamen, im Gedächtnis des Viehhändlers haften und lockte und verfolgte ihn, wie nur die Sünde es kann. Wie sehr er auch alle Neuerer und im Besonderen alle Juden der Welt für seine innere Aufgewühltheit verantwortlich machte — die wahren Gründe lagen ganz woanders. Sein Viehhandel ging in letzter Zeit schlecht.

Er hatte teuer eingekauft, die Preise waren inzwischen gefallen, und ihm stand bevor, mit Verlust zu verkaufen. Augunas war's bitter wehe um sein Geld. Und so einfach schien es, sich den Verlust reichlich durch eine schöne Versicherungssumme ersetzen zu lassen. Eine Versicherungsgesellschaft ist zudem unpersönlich. Man weiß nicht genau, wer dabei verliert. Das waren so die halbbewussten Erwägungen, die sich hinter dem Hass gegen alle Neuerer und im Besonderen gegen die Juden geflissentlich verschanzten und ihnen alle Schuld am Übel, das geschah, und alle Verantwortung zuschoben. Das Grundstück mit dem Cheder und den uralten Seitenflügeln, das ihm durch Erbschaft seitens seiner Frau zugefallen und zu nichts Rechtem nütze war, forderte zur Tat förmlich heraus. Und: ein Judennest auszubrennen war frommes Werk. Es hob das Unrecht auf, das in der Verletzung des Landesgesetzes lag. Die Unvorsichtigkeit und Dummheit des Mannes im Film

brauchte er keineswegs nachzuahmen. Er konnte geschickter sein und sich alles viel genauer überlegen. So zerrte und bohrte das gefährliche Vorbild aus dem Film am Viehhändler Augunas, bis er am Ende seiner Widerstandskraft war und beschloss, dem inneren Drange nachzugeben.

VII.

In den Hof hinter dem Cheder flüchteten die Schüler vor der drohenden Prügelstrafe Reb Mendels oder suchten nach deren Vollzug Erholung für die misshandelten Glieder und die erniedrigte Seele. Besonders in der warmen Jahreszeit bot der Hof eine rechte Zuflucht. Für Chaim wurde er bald der einzige Ort des Friedens und der Sammlung. Manches Mal kam er einfach her, um die Stille und Abgeschiedenheit zu genießen. Er ging mit seinem leichten, fast unhörbaren Schritt in den seltsam verbauten Gängen und Gelassen der Quergebäude herum, suchte ihr Geheimnis zu durchspüren, ihrer einstigen Bestimmung nahe zu kommen. Alles Geheimnisvolle, Undurchschaubare hatte für ihn irgendwie Beziehung zum wunderbar Göttlichen, das hinter den sichtbaren alltäglichen Dingen lag. Öfters auch, wenn er rechtzeitig merkte, dass Reb Mendels Mausaugen listig nach ihm zu schielen begannen und er dessen gefährliche Aufforderung, besser als ein anderer die Aufgabe herzusagen, herannahen fühlte, suchte er unbemerkt in den Hof zu entkommen. Denn wenn Reb Mendel die Frage an ihn richtete, war's entschieden. Er musste antworten unter dem Druck eines unwiderstehlichen inneren Zwanges. Er durfte sein Wissen um die heiligen Dinge nicht

verleugnen. Nach dem Unrecht, das ihm ringsum zugefügt wurde — nach Leibeles niederträchtigen Schandtaten, den unverdienten Strafen von Reb Mendel, dem völligen Unverständnis seitens der Eltern und Schwestern — fühlte er sich in der Stille und im Frieden des weiten, von alten Kastanien mild umschatteten Hofes geborgen, und ihm war, als fließe ihm hier sein Recht zu aus jenem fernen göttlichen Sein, für das er kämpfte und litt.

Es war spät im Herbst. Die breiten Zweige der dickstämmigen Kastanien waren schwarz und kahl geworden. Verlassen starrten die in ihnen eingebauten Vogelnester. Nur die Tauben und Spatzen, die sich lieber unter dem First der alten Häuser ansiedelten, trieben dauernd auf dem Hofe ihr Wesen. Auch dichte Scharen von Krähen kamen von den nahen Feldern und Wäldern her, ließen sich auf die kahlen Baumkronen nieder und bedeckten alle Geräusche des Städtchens mit ihrem heiseren Gekrächze.

Der Viehhändler Augunas hatte sein Werk beendet. Nichts war vergessen. Nicht der leiseste Verdacht konnte auf ihn fallen. Niemand hatte ihn kommen, und niemand wird ihn jetzt gehen sehen. Und wenn eine Flamme aufflackern, wachsen und diese alten Bretter und Balken verschlingen wird: an Erklärungen für ihr Entstehen kann es nicht mangeln. Dazu werden am besten die jüdischen Söhne aus dem Cheder herhalten. Sie werden eine glimmende Zigarette oder ein brennendes Streichholz hingeworfen haben. Mit breiter zufriedener Grimasse sah er sich noch zum letzten Male sorgfältig um.

Da begegneten seine trüben rotgeäderten Augen einem Paar anderer Augen, dunkler, erschreckter, weitaufgerissener. In der ersten Sekunde war der große Mann sprachlos. Dann überkam ihn eine furchtbare Wut. Wie ein Gespenst schlich dieses halbkrepierte Judenbalg ihm nach. Hatte vielleicht spioniert — vielleicht alles gesehen. Er packte den Jungen am Genick, und seine erste Regung war, ihn zu zerschmettern. Aber gleich kam die Überlegung: sich nicht aus der Fassung bringen zu lassen durch einen unvorhergesehenen Umstand — das Werk, das er zum zweiten Male nicht unternehmen würde, nicht so ohne weiteres preiszugeben. Wer weiß, was solch ein Beschmutzen mit Blut, und wenn es auch nur mit Judenblut war, für Folgen nach sich ziehen könnte. Die Bande der Versicherungsleute wäre zu allem fähig. Er musste klug, überlegen sein und vor allem sich beherrschen. Vielleicht war dieses elende Geschöpf ungefährlicher, wenn es am Leben bliebe. Er ließ den Jungen mit so hartem Ruck los, dass Chaim taumelte.

„Da hast du einen Rubel, einen ganz neuen Silberrubel, du Lump, du Kanaille. Und wenn du einen Laut von dir gibst, dass du mich gesehen hast, haue ich dir die Knochen entzwei und deiner ganzen verdammten Sippe. Jetzt geh, verschwinde so schnell wie möglich. Den Silberrubel hast du auf der Straße gefunden, wenn man dich fragt. Merk es dir, du Teufelsfratze."

Er stieß ihn mit dem klobigen Fuße fort. Chaim fiel hin, schlug mit dem Kopf leicht gegen den Türpfosten auf, erhob sich aber gleich wieder. Er fühlte: an dem neuen glänzenden Silberrubel hing Schmutz, starrte Verrat. Doch er hatte

keine Möglichkeit das Geld zurückzugeben. Er war zwerghaft klein vor dem riesigen vierschrötigen Mann und war nicht imstande gegen ihn aufzukommen. Der ungeheure Umfang erdrückte ihn. Sein dünnes Stimmchen versagte, die schwachen Fingerchen hielten den Silberrubel umklammert, streckten sich nicht, um das Geldstück zurückzugeben.

Da zischte nochmals der Mann und hob drohend die mächtige Faust. „Hinaus mit dir, zum Teufel! Und wisse, dass ich dich totschlage, wenn du auch nur ein halbes Wort erzählst."

Er packte ihn dieses Mal am Kreuz bei Hose und Jacke, trug ihn wie einen Sack bis zum Ausgang und stieß ihn hinaus.

Chaim bewegte sich mechanisch vorwärts, betäubt, vernichtet. Als er zu sich kam, befand er sich auf dem Heimweg. In der Hand hielt er noch immer krampfhaft fest den Silberrubel. Mit einem Gefühl des Ekels betrachtete er seine Hand. Plötzlich gingen die Finger auseinander. Klingend fiel die Münze auf die harten Pflastersteine und verlor sich in der Dunkelheit. Aber rein war die Hand noch nicht. Noch klebte Schuld an ihr und Gottes heilige Dinge durfte sie nicht berühren. Er hatte sich für einen Silberrubel verkauft zu etwas Gemeinem, denn nur Gemeines konnte von dem stiernackigen, klobigen Manne kommen.

Stumm saß Chaim in seinem Winkel, ohne etwas zu tun, ohne auf Leibeles Buhlen um seine Gunst zu achten und auf dessen nachfolgendes Geschrei mit der Mutter, ohne dem Vater auf seine Frage zu antworten, ob Reb Mendel nicht das Schulgeld gefordert, das er ihm noch schuldete. Chaim saß

da und wartete auf das Verwerfliche, das der schlechte Viehhändler anrichten würde. Es musste kommen, es musste bald kommen. Alles andere war gleichgültig.

Chaim setzt sich auch nicht an den Tisch zum Abendessen. Man ruft ihn vergebens. Er hört gar nicht hin. Die großen Schwestern sind gleichfalls da. Sie schenken ihm keinen Blick. Was sollen sie auch mit ihm? Sie haben Leibele Süßigkeiten mitgebracht. Leibele verschlingt sie, laut, und gefräßig. Er denkt nicht daran, sie mit jemand zu teilen. Chaim aber sitzt und horcht auf das, was unausbleiblich kommen muss. Er wartet auf die Kunde, und da die Zeit schleppend lang wird, schleicht er hinaus vor die Tür. Schwarze sternlose Nacht bedeckt die Stadt. Da ertönt die Kirchenglocke. Zwei Schläge in kurzen Abständen. Das ist sie! Das ist die Kunde! Und das Horn bläst durch die Straßen. Ein rötlicher Schein zeigt sich am Himmel. Bewegung kommt in die Ruhe. Laternen tauchen auf. Stimmen werden laut, schreien „Feuer! Feuer!“

Das ist die Kunde, auf die er gewartet hat! Das ist die verworfene Tat, für die er sich verkauft hat!

Menschen scharen sich zusammen.

„Wo brennt es? Wo brennt es?“

„Der Cheder brennt! Rettet! Rettet!“

Der Cheder brennt! Ihm scheint, als hätte er gewusst, dass der Cheder brennen würde. Er schaut weder nach rechts noch nach links. Er läuft durch die Gassen zum Cheder. Rot ist der Himmel. Lichterloh schlagen die Flammen empor, züngeln, lecken. Er drückt sich durch die Menschenmenge. Es ist nicht schwer. Man sieht ihn kaum, er ist

so klein und dünn. Nun steht er an der Brandstätte in den ersten Reihen. Von den Seitenflügeln her wälzt sich das Feuer. Es frisst schon am Dach des Cheders. Noch stehen die heiligen Bücher in den Schränken, noch ruhen die Talessim und die Tefillim in den Schubladen. Doch niemand wagt sich hinein, um die heiligen Dinge zu retten. Der Viehhändler ist auch da. Er nimmt teil an den Löscharbeiten, schleppt Eimer um Eimer, brüllt Befehle. Reb Mendel läuft umher, notdürftig angezogen, den langen schwarzen Rock über weißen Unterhosen. Er betet laut, ruft hilflose Worte, macht hilflose Bewegungen, fleht, jammert, dass die heilige Thora, der kostbare Talmud zugrunde gehe.

Heftiger umschlingen die Flammen den Cheder. Es ist der letzte Augenblick die heiligen Dinge zu retten. Im Knistern, Zischen und Krachen hört Chaim die heiligen Worte tönen. Sie rufen, sie singen . . . Seine Hand ist unrein. Aber in den Rauchwolken wird sie gereinigt werden.

Niemand bemerkt im Getümmel, wie ein dünner Schatten in das brennende Haus hineinschießt. Durch den engen Flur dringt Chaim in den großen wohlbekannten Raum. Zitternder roter Feuerschein bricht herein durch die Spalten der geschlossenen Läden, bewegt geisterhaft die goldenen Buchstaben auf dem Rücken der dunklen Bucheinbände des Talmuds. Zuerst muss das Allerheiligste gerettet werden. Chaims blasse magere Kinderhände stoßen die Glastür des Schrankes auf, reißen den Vorhang zurück, der die Thora verbirgt, ziehen die schwere, in helle Seide gebundene Rolle heraus. Zärtlich hält er sie in den Armen. Jetzt wird Gott verzeihen. Jetzt ist jede

Schuld getilgt, jedes Unrecht ausgelöscht. Durch die Decke schlägt es heiß herein. Rauchwolken umhüllen ihn. Ihn schwindelt. Die Sinne verwirren sich. Taumelnd sinkt er nieder.

Goldene Kreise tauchen auf, schwingen sich, fließen ineinander, werden zu einem einzigen weiten wunderherrlichen Kreis. Der schwimmt in silbrigem, bläulichem Nebel. Das ist es, das andere Reich, das er hinter den alltäglichen Dingen herausgespürt hat! Das Göttliche, wo Ruhe ist, wo Erlösung ist von allen Schmerzen. Er fühlt sich so leicht, so unbeschwert wie noch nie. Hoch hält er wie einen Schild die heilige Thorarolle, und in trunkener Glückseligkeit flüstern seine Lippen:

„Ewiger, ich bin gut. Ich bin wie du es willst . . . wie du es willst . . . .“

ERKLÄRUNG

der in der Novelle vorkommenden

jüdischen Ausdrücke

Kaddisch	=	Denkgebet für Verstorbene
Brith	=	Beschneidung
Mohel	=	Kultusbeamter, der die Beschneidung vollzieht
Zaddik	=	der Fromme
Kiddusch	=	Weihespruch für Wein
Talles	=	Gebetsmantel
Tefillin	=	Gebetsriemen
Cheder	=	religiöse Elementarschule
Chumasch	=	d. sogen. fünf Bücher Mose
Barmizwa	=	religiöse Volljährigkeit mit dreizehn Jahren; auch die damit verbundene Feier
Bocher	=	Knabe; Jüngling

דער בוים און דער פֿויגל

קלאַראַ מיכעלסאָן

Ins Jiddische übersetzt von Andrea Fiedermutz

דער ווינט האָט אויפֿגעווירבלט דעם געפֿליגלטן זוימען און אים געטראָגן העט ווײַט איבער לאַנד און וואַסער. די זוימען-קערלעך זײַנען געפֿאַלן אויף אַ פּרוכפּערדיק פֿלאַכלאַנד, דאָ אין אַ טײַך, דאָרטן אויף אַ האַרטן שטיין. איין זוימענדל איז געבליבן ליגן אין דער הייך אויף אַ פֿעלדזנראַנד נאָענט צו אַ טיפֿן ברייטן אָפּגרונט. אַוודאי האָט דער ווינט צונויפֿגעטראָגן אַהער זוימען אויך פֿריִער. נאָר זיי זײַנען נעלם געוואָרן. קיין שום לעבן איז ניט אַרויס פֿון זיי. פֿון אָט דעם זוימען-קערעלע אָבער האָט יאָ געשפּראָצט לעבן. דראָבנע וואָרצל-פֿעדעם זײַנען אַרײַנגעדרונגען אין פֿעלדזנריצן, האָבן זיך אײַנגעהאַלטן אין דער מאָגערער ערד און האָבן געזויגן איר נעבעכדיקן זאַפֿט. גרינע שפּראָצן האָבן אַויסגעשאָסן און זשעדנע געאָטמעט.

אַ ביימעלע איז ניצמח געוואָרן מיט לײַדנשאַפֿט. שטורעמס האָבן געבושעוועט פֿון אַלע זײַטן, האָבן גענומען טרייסלען זײַן שטאַם און געריסן זײַנע וואָרצלען. דער בוים האָט ניט נאָכגעגעבן און ס׳איז געוואָרן פֿאַר אים אַ כּסדרדיקער קאַמף איבער לעבן און טויט. ער האָט ניט געקענט רויִק אויסציִען די קרוין זײַנע צום הימל. תּמיד האָט ער געדאַרפֿט זיך אײַנבייגן כּדי ניט צעבראָכן צו ווערן, און זײַן שטאַם און די צווײַגן זײַנען געוואָרן קורץ און סוקעוואַטע.

אַ שווער און מאַטערדיק לעבן האָט ער געהאַט, דער בוים דאָרטן אויפֿן פֿעלדזנראַנד. די ערגסטע זאַך אָבער איז געווען זײַן עלנטקייט. זײַן זוימען איז צעבלאָזן געוואָרן איבער דעם אָפּגרונט. ס׳איז ניט געקומען קיין איין פֿלאַטערל און קיין איין בין זיך צו וויגן אויף זײַנע קווייטן. אַליין איז ער געוואַקסן אין אַ וועלט וואָס האָט אים פֿײַנט געהאַט.

אין איינעם אַ טאָג אָבער איז געפֿלויגן אַ פֿויגל איבערן אָפּגרונט. ער איז געווען אַ וואַנדער-פֿויגל, וואָס האָט זיך אָפּגעשטעלט הינטער זײַן טשאַטע און האָט פֿאַרלאָרן זײַן וועג. שווער האָבן געקלאַפּט זײַנע פֿליגלען ווען ער איז געפֿלויגן איבערן אָפּגרונט און זיך אַנידערגעלאָזט נאָך דעם אויף אַ צווײַג פֿונעם בוים.

״איך האָב פֿאַרלאָרן דעם וועג״, האָט געזאָגט דער פֿויגל, ״סאַראַ מזל וואָס איך האָב געפֿונען אַ גרינעם בוים לעבן אָפּגרונט. אַניט וואָלט איך כּמעט אַרונטערגעפֿאַלן פֿון אויסשעפּונג. דערזען דיך האָט מיר געגעבן כּוח און געלאָזן מיך טראָגן צו דיר.״

דער פֿויגל האָט זיך אָפּגערוט אויפֿן בוים און זיך ווידער געשטאַרקט.

״בלײַב בײַ מיר, בלײַב בײַ מיר״, האָט זיך געבעטן דער בוים, ״איך בין אַזוי עלנט!״

״איך קען ניט״, האָט דער פֿויגל געענטפֿערט, ״איך דאַרף אַוועק. עס ציט מיך אַוועק פֿון דאַנען. דאָס איז שטאַרקער פֿון מיר. איך דאַרף פֿליִען און ווייס ניט וווּ אַהין. איך האָב

פֿאַרלאָרן מײַן װעג און געפֿין ניט קײן רו אין מײַן נשמה. קײן מאָל װעל איך דיך ניט פֿאַרגעסן, דיך ביימעלע לעבן אָפּגרונט, און איך װעל זיך אומקערן צו דיר."

איידער ער איז אַוועקגעפֿלויגן האָט ער געזונגען אַ ליד פֿאַרן בוים כּדי אים צו דאַנקען, אַזאַ פּרעכטיק ליד ווי דער בוים האָט עס קיין מאָל ניט געהערט. דער ווידערקול האָט אָפּגעהילכט און אַזוי האָט דאָס ליד געקלונגען ווײַט צווישן די פֿעלדזן.

נאָך דעם איז דער פֿויגל אַוועקגעפֿלויגן און דער בוים האָט געוואַרט און געוואַרט, ער זאָל קומען צוריק. נאָר דער פֿויגל האָט זיך קיין מאָל ניט אומגעקערט און אויך ניט קיין אַנדערער. אין בוים אינעווייניק אָבער האָט נאָך אַלץ געקלונגען דאָס ליד וואָס דער פֿויגל האָט געזונגען פֿאַר אים, דאָס ליד ווי אָזוי אָנטייל צו נעמען אין לעבן און עס איבערצוטראָגן, ווו עס זאָל ניט זײַן, אַפֿילו ווען עס איז נאָענט צום אָפּגרונט, און ווי צו האַלטן זיך דאָרטן, ניט געקוקט אויף שטורעם און שטיינערדיקער ערד.

דאָס ליד פֿונעם פֿויגל האָט נאָך אַלץ געקלונגען אין בוים און ער האָט זיך שוין ניט מער געפֿילט עלנט.

איבערגעזעצט אין ייִדיש : אַנדרעאַ פֿידערמוץ

Der Baum und der Vogel

von

Clara Michelson (1881-1942)

Wind wirbelte geflügelten Samen auf, und wehte ihn weit über Land und Wasser hin. Die Samenkörnlein fielen hier auf fruchtbare Ebene, da in den Fluss, dort auf harten Stein. Eines blieb liegen hoch oben auf einem Felsenriff dicht am Rande eines weiten tiefen Abgrundes. Sicher hatte der Wind schon Samen hergeweht. Aber er war untergegangen. Kein Leben war aus ihm geworden. Doch aus diesem Samenkorn keimte Leben. Feine Wurzelfäden drangen in Felsritzen ein, hielten die dürftige Erde fest und sogen an ihrem kärglichen Safte. Grüne Sprossen schossen empor und atmeten gierig. Ein Baum war entstanden, und leidenschaftlich schuf er sich ein Dasein. Stürme bliesen von allen Seiten, rüttelten an seinem Stamm und zerrten an seinen Wurzeln. Der Baum gab nicht nach, und es wurde für ihn ein unaufhörlicher Kampf auf Leben und Tod. Er konnte nicht ruhig seine Krone dem Himmel entgegenstrecken wie andere Bäume. Er musste unausgesetzt sich niederbeugen, um nicht zerbrochen zu werden, und sein Stamm und seine Zweige wurden kurz und knorrig.

Ein schweres und mühevolles Dasein hatte der Baum auf dem Felsenriff. Doch das Furchtbarste war seine Einsamkeit. Sein Samen verwehte über dem Abgrund. Kein Schmetterling, keine Biene kam, um auf seinen Blüten zu schaukeln. Er wuchs allein in einer Welt, die gegen ihn war.

Da kam eines Tages ein Vogel über den Abgrund hergeflogen. Es war ein Zugvogel, der, hinter dem Schwarm zurückgeblieben, sich verirrt hatte. Er flog über dem Abgrund mit schwerem Flügelschlag und ließ sich auf den Zweigen des Baumes nieder.

„Ich habe den Weg verloren“, sagte der Vogel. „Welch ein Glück einen grünen Baum dicht am Abgrund zu finden. Ich wäre vor Müdigkeit hinabgestürzt, wenn ich dich nicht bemerkt hätte. Dein Anblick gab mir Kraft, und so konnte ich mich noch bis zu dir hintragen.“

Der Vogel hielt Rast auf dem Baume und erlangte seine Kräfte wieder.

„Bleibe bei mir, bleibe bei mir“, bat der Baum. „Ich bin so einsam.“

„Ich kann nicht“, erwiderte der Vogel. „Ich muss fort. Ich muss ziehen. Es ist stärker als ich. Ich muss ziehen und weiß nicht wohin. Ich habe den Weg verloren. Aber es ist keine Ruhe in mir. Ich will nie vergessen, du Baum am Abgrund, und werde zu dir wiederkehren.“

Ehe er davonflog, sang er ihm ein Lied zum Dank, ein herrliches Lied, wie der Baum es nie gehört, und das, vom vielfältigen Echo wiedergegeben, weithin zwischen den Felsen erklang.

Dann flog der Vogel fort, und der Baum wartete und wartete, dass er wiederkehre. Aber der Vogel kehrte nie wieder, und es kam auch kein anderer. Doch im Baume klang das Lied nach, das der Vogel ihm gesungen, von der großen Tat, mitzuwirken am Leben, es zu ertragen, wohin immer es sei, selbst bis an den Rand des Abgrundes und sich da zu halten trotz Sturmes und steinigen Bodens. Das Lied des Vogels klang in ihm, und er fühlte sich nicht mehr einsam.

aus dem Buch „Märchen von Clara Michelson“, Musikverlag Ulrich Greve, 2020

Website: http://www.ulrich-greve.eu

Voskobari 136

Heinz-Gerhard Greve

Andante moderato

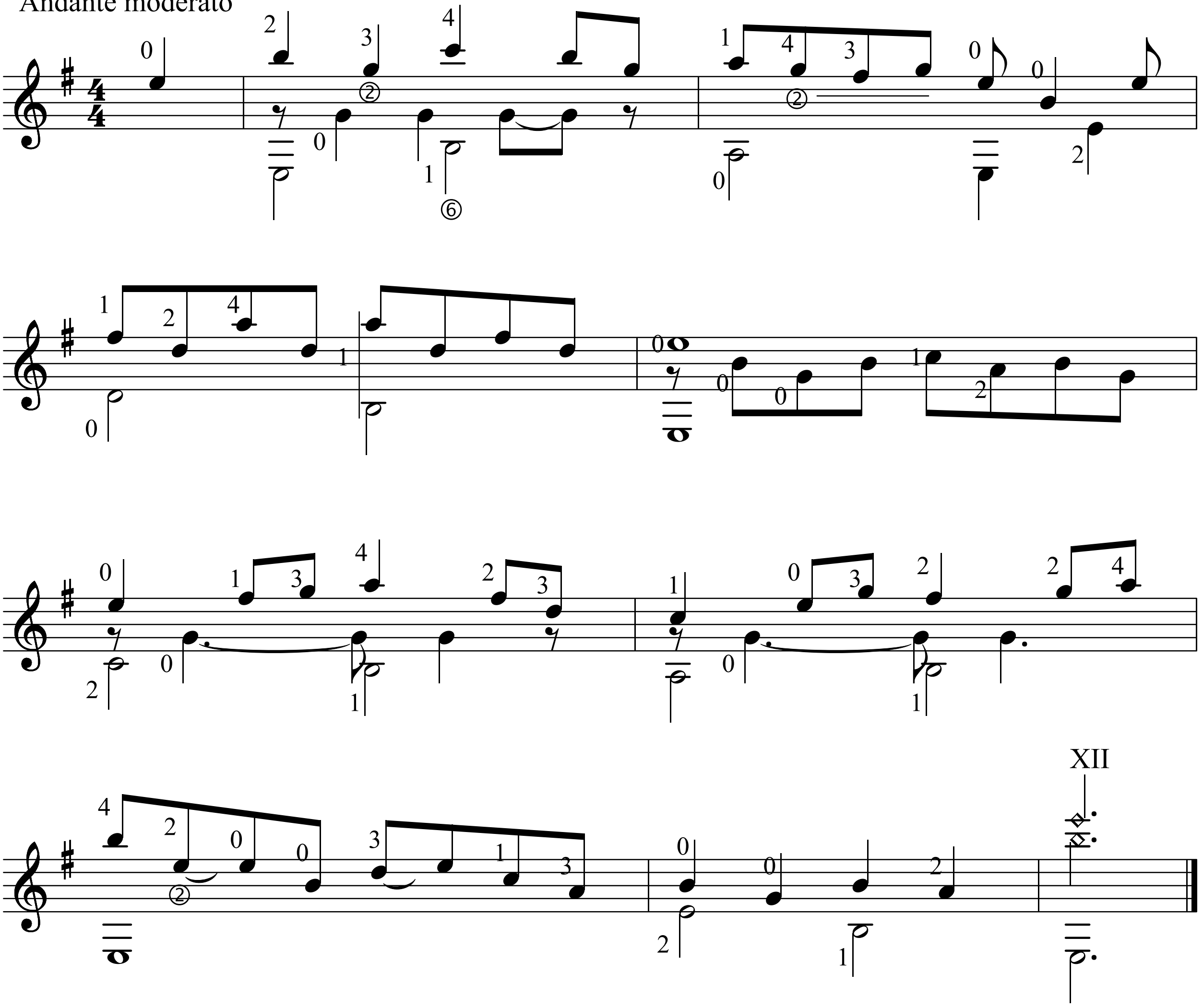

© 2018 Musikverlag Ulrich Greve

The Song Of The Bird

Voskobari 311

For 10-string guitar

Heinz-Gerhard Greve

Andante

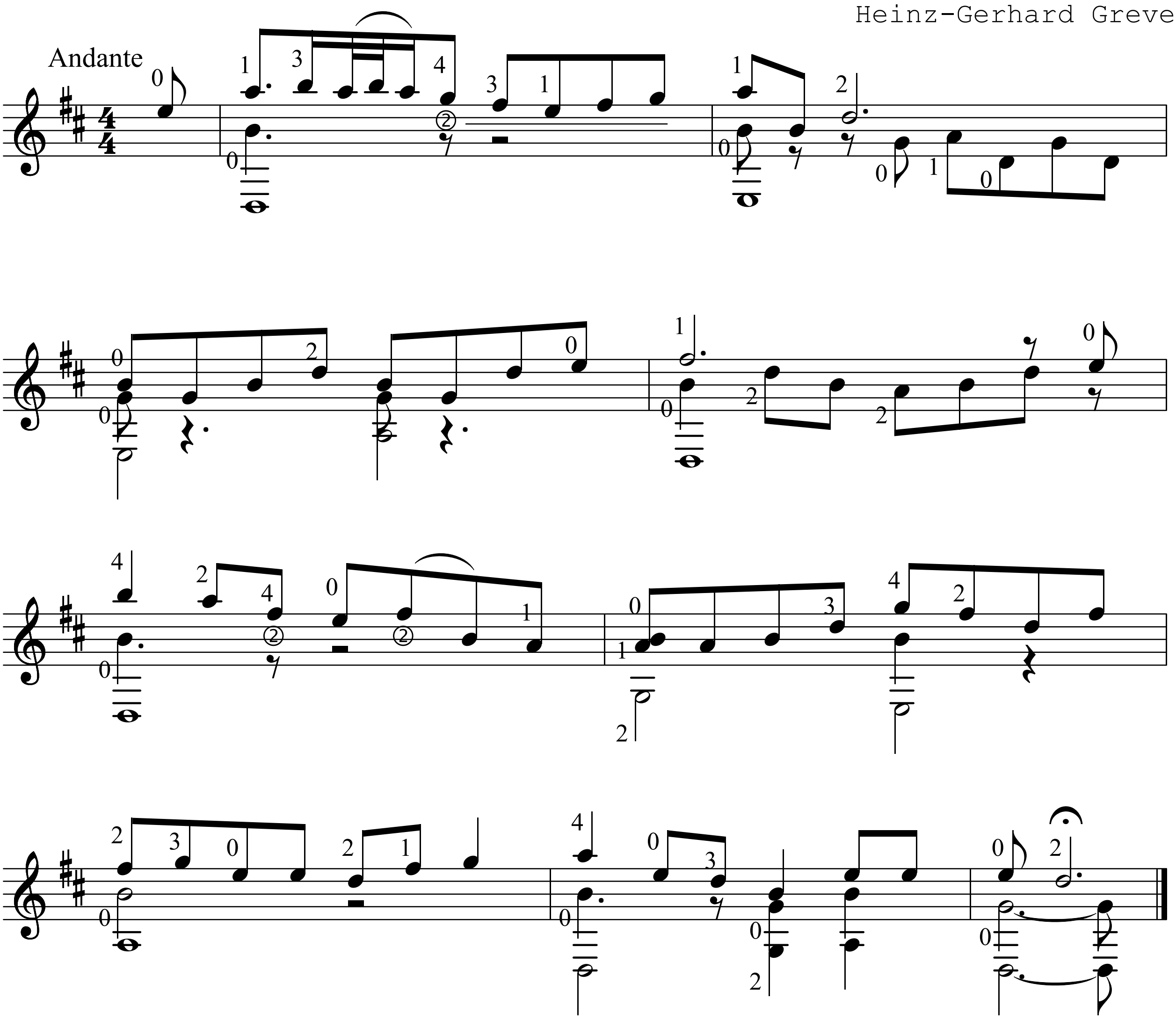

© 2020 Musikverlag Ulrich Greve

Vögele der Maggid (eBook)
Eine Geschichte aus dem Leben einer kleinen jüdischen Gemeinde
von Aaron David Bernstein, 1864
+ Vögele der Maggid für klassische Gitarre

Mendel Gibbor (eBook)
von Aaron David Bernstein, 1865
+ Mendel Gibbor für klassische Gitarre

Die vierte Galerie (eBook)
Ein Wiener Roman
von Oskar Rosenfeld, 1910
+ Die vierte Galerie für klassische Gitarre

Tage und Nächte (eBook)
Novellen
von Oskar Rosenfeld, 1920
+ Tage und Nächte für klassische Gitarre

Mendl Ruhig (eBook)
Eine Erzählung aus dem mährischen Ghettoleben
von Oskar Rosenfeld
+ Mendl Ruhig für klassische Gitarre

Vom Cheder zur Werkstätte (eBook)
Eine Erzählung aus dem Leben der Juden in Galizien von F. v. St. G.
Moritz Friedländer, Wien 1885
+ Vom Cheder zur Werkstätte für klassische Gitarre

Gedichte (eBook)
von Ludwig Franz Meyer
+ Ein Gedicht für klassische Gitarre

Polnische Juden (eBook)
Geschichten und Bilder von Leo Herzberg-Fränkel,
1888, dritte vermehrte Auflage
+ Aus der vergangenen Zeit für klassische Gitarre

Eduard Kulke, Ausgewählte Werke (eBook)
+ Musiknoten für das Stück Voskobari 167 für klassische Gitarre

Geschichte der Juden in Frankfurt a. M. (1150-1824) von I. Kracauer, 1. Band (eBook)
+ Noten „Voskobari 139“ für klassische Gitarre

Geschichte der Juden in Frankfurt a. M. (1150-1824) von I. Kracauer, 2. Band (eBook)
+ Noten „Voskobari 140“ für klassische Gitarre

Geschichte der Juden in Nürnberg und Fürth von Hugo Barbeck, 1878 (eBook)
+ Noten „Voskobari 146“ für klassische Gitarre

Für unsere Jugend. Ein Unterhaltungsbuch für israelitische Knaben und Mädchen. Herausgegeben von E. Gut (eBook)
+ Noten „Voskobari 143“ für klassische Gitarre

Songs from the Ghetto By Morris Rosenfeld (eBook)

„Mein Judentum“ (eBook)
Die hauptsächlichsten unterscheidenden Merkmale des Judentums
und des Christentums. Für jung und alt dargestellt von Isaac Herzberg
+ Noten „Voskobari 145“ für klassische Gitarre

Geschichte der Juden in Berlin von Ludwig Geiger, 1871 (eBook)
+ Noten „Voskobari 148“ für klassische Gitarre

Die Juden in Trier von Fritz Haubrich (eBook)
+ Noten „Voskobari 149“ für klassische Gitarre

Geschichte der Juden in Magdeburg von Dr. Moritz Spanier (eBook)
+ Noten „Voskobari 150“ für klassische Gitarre

Bilder aus der Vergangenheit der jüdischen Gemeinde Mainz von Dr. Siegmund Salfeld (eBook)
+ Noten „Voskobari 160“ für klassische Gitarre

11 Bücher von Ida Oppenheim (28.8.1864 – 19.10.1935) (eBook)
+ Noten „Voskobari 151“ für klassische Gitarre

8 Bücher von Isaak Herzberg (18.6.1857 – 6.11.1936) (eBook)
+ Noten „Voskobari 152“ für klassische Gitarre

Geschichte der Juden in Olmütz von Prof. Dr. Berthold Oppenheim (eBook)
+ Noten „Voskobari 153“ für klassische Gitarre

Märchen von Clara Michelson (eBook and paper book)
+ Noten „Voskobari 142“ für klassische Gitarre

Novellen von Clara Michelson (eBook and paper book)
+ Noten „Voskobari 154“ für klassische Gitarre

Jüdisches Kind aus dem Osten von Clara Michelson (eBook and paper book)
+ Noten „Voskobari 136“ für klassische Gitarre

Wölfleins Liebe, Roman aus dem Kinderleben, von Clara Michelson (eBook and paper book)
+ Noten „Voskobari 157“ für klassische Gitarre

Weitere Texte von Clara Michelson (eBook and paper book)
+ Noten „Voskobari 158“ für klassische Gitarre

Sünde wider den Geist von Clara Michelson (eBook and paper book)
+ Noten „Voskobari 148“ für klassische Gitarre

Bilder aus dem Leben jüdischer Sträflinge, von Abraham Guttmann (eBook)
+ Noten „Voskobari 141“ für klassische Gitarre

Dorfjuden. Ernstes und Heiteres von Ostischen Leuten + Ostdeutsches Judentum. Tradition einer Familie, von Heinrich Kurtzig (eBook)
+ Noten „Voskobari 159“ für klassische Gitarre

Das Mädchen von Tanger. Einer wahren Begebenheit nacherzählt, von Dr. W. Herzberg (eBook)
+ Noten „Voskobari 155“ für klassische Gitarre

Wenn das Glück will. Eine Erzählung aus dem Orient von S. D. Weiskopf (eBook)
+ Noten „Voskobari 137“ für klassische Gitarre

Zwei Generationen. Erzählungen + Vom östlichen Judentum. Religiöses, Literarisches, Politisches, von M. J. Bin Gorion (eBook)
+ Noten „Voskobari 164“ für klassische Gitarre

Kinder des Ghetto Band I/II + Tragödien des Ghetto, von Israel Zangwill (eBook)
+ Noten „Voskobari 272“ für klassische Gitarre

Geschichte der badischen Juden seit der Regierung Karl Friedrichs (1738-1909) + Juden Freiburg i. B., von Adolf Lewin (eBook)
+ Noten „Voskobari 279“ für klassische Gitarre

Die Judenmassacres in Kischinew von Berthold Feiwel (eBook)
+ Noten „Voskobari 277“ für klassische Gitarre

Sheet music of Musikverlag Ulrich Greve:

Beautiful Music For 10-string Classical Guitar, 2nd Edition, 18 Pieces*	eBook Paper book	UG 1026 UG 1027
Beautiful Music For 10-string Classical Guitar, Second Book, 2nd Edition, 13 Pieces*	eBook Paper book	UG 1028 UG 1029
Beautiful Music For 10-string Classical Guitar, Third Book, 2nd Edition, 12 Pieces*	eBook Paper book	UG 1030 UG 1031
Beautiful Music For 10-string Classical Guitar, Fourth Book, 2nd Edition, 12 Pieces*	eBook Paper book	UG 1032 UG 1033
Beautiful Music For 10-string Classical Guitar, Fifth Book, 2nd Edition, 13 Pieces*	eBook Paper book	UG 1034 UG 1035

Beautiful Music For 10-string Classical Guitar, Sixth Book, 2nd Edition, 13 Pieces*	eBook Paper book	UG 1036 UG 1037
Beautiful Music For 10-string Classical Guitar, Seventh Book, 13 Pieces*	eBook Paper book	UG 1040 UG 1041
Beautiful Music For 10-string Classical Guitar, Eighth Book, 11 Pieces*	eBook Paper book	UG 1042 UG 1043
Beautiful Music For 10-string Classical Guitar, Ninth Book, 13 Pieces*	eBook Paper book	UG 1044 UG 1045
Beautiful Music For 10-string Classical Guitar, Tenth Book, 12 Pieces*	eBook Paper book	UG 1055 UG 1056
Beautiful Music For 10-string Classical Guitar, Eleventh Book, 26 Pieces*	eBook Paper book	UG 1110 UG 1111
An Old Man / ἀνδρεῖος, 2 pieces for 10-string classical guitar*	eBook	UG 1095
Music for 10-string Classical Guitar inspired by a Retirement Home 40 Pieces*	eBook Paper book	UG 1146 UG 1147
Beautiful Music For 6-string Classical Guitar, 2nd edition, 14 Pieces*	eBook Paper book	UG 1024 UG 1025
Beautiful Music For 6-string Classical Guitar, Second Book, 40 Pieces*	eBook Paper book	UG 1092 UG 1093
Classical Guitar Music inspired by a Retirement Home 36 Pieces*	eBook Paper book	UG 1142 UG 1143
14 Songs By Mordechai Gebirtig, arranged for classical guitar, 3rd edition	eBook Paper book	UG 1038 UG 1039
Original Pieces For 10-string Guitar, Compilation of books „Beautiful Music For 10-string Classical Guitar“ 1 to 9 + 5 extra pieces + New compositions for 6-string classical guitar + 14 Songs By Mordechai Gebirtig, arranged for classical guitar + One new composition for Renaissance and one for Baroque lute	eBook Paper book	UG 1053 UG 1054
New Original Music For 11-string Alto Guitar, 30 Pieces*	eBook Paper book	UG 1049 UG 1050
New Original Music For 11-string Alto Guitar, Second Book, 30 Pieces*	eBook Paper book	UG 1062 UG 1063
New Original Music For 11-string Alto Guitar, Third Book, 30 Pieces*	eBook Paper book	UG 1089 UG 1090
New Original Music For 13-string Classical Guitar, First Book (baroque tuning in D minor), 30 Pieces*	eBook Paper book	UG 1058 UG 1059
New Original Music For 13-string Classical Guitar, Second Book (baroque tuning in D minor), 30 Pieces*	eBook Paper book	UG 1060 UG 1061
New Original Music For 13-string Classical Guitar, Third Book (regular e tuning), 30 Pieces*	eBook Paper book	UG 1064 UG 1065

New Original Music For 13-string Classical Guitar, Fourth Book (regular e tuning), 30 Pieces*	eBook Paper book	UG 1067 UG 1068
New Original Music For 13-string Classical Guitar, Fifth Book (baroque tuning in D minor), 40 Pieces*	eBook Paper book	UG 1069 UG 1070
New Original Music For 13-string Classical Guitar, Sixth Book (baroque tuning in D minor), 40 Pieces*	eBook Paper book	UG 1076 UG 1077
New Original Music For 13-string Classical Guitar, Seventh Book (baroque tuning in D minor), 40 Pieces*	eBook Paper book	UG 1112 UG 1113
New Original Music For 13-string Classical Guitar, Eighth Book (e tuning), 40 Pieces*	eBook Paper book	UG 1114 UG 1115
New Beautiful Duets For 6- and 10-string Classical Guitar, First + Second Book 20 Pieces*	eBook Paper book	UG 1079 UG 1080
New Beautiful Duets For 6-string Classical and 11-string Alto Guitar, 10 Pieces*	eBook Paper book	UG 1083 UG 1084

Noten und Bücher zum kostenlosen Download hier:

http://ulrich-greve.eu/free/others.html

* Composer: Heinz-Gerhard Greve